

1(3)

січень-лютий

1999

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
АЛЬМАНАХ

Видається з вересня 1998 року

Дніпропетровськ
Видавництво «Грані»
1999

Більшість матеріалів цього номеру альманаху присвячено одній з актуальних проблем розвитку українського суспільства - пошуку сучасної системи світогляду.

Історія 20-го століття свідчить, що неймовірні соціальні прожекти можуть бути втілені у життя. Цей період був насичений політичними революціями та соціальними конфліктами і тому проблеми ідеології багатьом бачаться тільки як непримирима боротьба ідей та політичних позицій. Між тим проблеми світогляду у найбільшій мірі відносяться до сфери науки та освіти. Визначення основних засад нового світогляду, який об'єднує більшість суспільства, є одним з головних напрямків роботи українських філософів, істориків, соціологів, політологів. Це не може бути штучно створена теорія, яка нав'язується зверху політиками чи партіями. Ідеологія являє собою теоретичне викладення реально існуючих у суспільстві уявлень про минуле, сучасне, майбутнє, вона ґрунтується тільки на дійсно існуючих в Україні соціальних, культурних, економічних відносинах.

Розраховано на вчених, аспірантів, студентів гуманітарних ВУЗів, політиків, керівників державних установ.

Редакційна колегія

А.Г.Болебрух - д.і.н., проф., П.І.Гнатенко - д.філос.н., проф., член-кор. Академії пед. наук України, В.Г.Городяненко - д.і.н., проф., Г.А.Заїченко - д.філос.н., проф., В.В.Іваненко - д.і.н., проф., М.М.Карабанов - д.і.н., проф., С.А.Квітка - к.філос.н., доц. (гол. редактор), С.О.Макеєв - д.соціолог.н., В.О.Панфілов - д.ф.н., проф., Ф.І.Прокоф'єв - д.філос.н., проф., В.І.Судаков - д.соціолог.н., проф., Є.І.Суїменко - д.філос.н., проф., Ю.П.Сурмін - д.соціолог.н., О.С.Токовенко - д.філос.н., проф., Ф.Г.Турченко - д.і.н., проф., О.А.Удод - к.і.н., доц., В.К.Якунін - д.і.н., проф.

Редакція

Головний редактор	С.А.Квітка
Заступники головного редактора:	К.М.Колесников, Г.В.Константинов
Ком'ютерне макетування	Г.В.Кузьмічова
Технічний редактор	С.В.Распопов

Друкується за рішенням Вченої ради Центру соціально-політичних досліджень. Протокол №2 від 10.02.99.

Свідоцтво про державну реєстрацію від 25.08.98 ДП № 573

Засновник - Центр соціально-політичних досліджень

Адреса: 320070, м.Дніпропетровськ, пр.К.Маркса, 75

Телефон: (0562)45-22-44, *факс:* (0562)45-11-87

E-mail: kvitka@goris.dp.ua

Редакція не завжди поділяє думки авторів.
При передруку посилання на альманах «Грані» обов'язкове.

© «Грані», 1999

З М І С Т

- 5 **Н.А.Швец.** Програма «Україна-2010» и перспективи розвитку Днепропетровска
- 10 **С.А.Макеев.** Кому необходима идеология ?
- ФІЛОСОФІЯ**
- 14 **А.С.Токовенко.** Рациональное и иррациональное в политической идеологии
- 18 **О.М.Корх.** Колективізм чи індивідуалізм, минуле чи майбутнє ?
- ІСТОРІЯ**
- 22 **А.Г.Болебрух.** Якою бути Україні завтра ?
- 28 **В.В.Іваненко.** Деякі концептуальні аспекти ідеології відродження України та її «реабілітаційна» складова
- 36 **В.К.Якунин.** Идеология и политика: векторы Украины
- 43 **О.А.Удод.** Идеология й сучасна історична освіта
- 53 **Л.С.Подлесная.** Идеология и культура: место и роль монументального искусства
- 58 **О.В.Михайлюк.** Культурно-ціннісний підхід та об'єктивність історичного пізнання (про обґрунтування культурної самобутності засобами історичної науки)
- СОЦІОЛОГІЯ**
- 67 **В.Г.Городяненко.** Идеология устойчивого развития общества
- 72 **Ю.П.Сурмин.** Идеология: сущность, проблемы и роль в обществе
- 81 **В.Є.Романов.** Державна ідеологія чи ідеологія держави ?
- 88 **А.В.Гилюн.** Идеология и проблемы образования
- 94 **Е.В.Лисеенко.** Менталитет українського народу: постановка проблеми
- 97 **А.М.Ячний.** Конфликтологические подходы в оценке социальной реальности
- 101 **И.А.Беляева.** Социальная стратификация общества как предмет научного анализа
- 105 **С.А.Квитка, С.И.Забродин.** Социально-политические приоритеты избирателей (декабрь 1998 г.)

ПОЛІТОЛОГІЯ

- 111 А.В.Решетніченко.* Ідеологія розвитку мегаполіса та держави
121 В.Д.Михайлишин. Україна на шляху до громадянського суспільства

РЕЛІГІЯ ТА СУСПІЛЬСТВО

- 128 М.Ю.Денека.* Україна на порозі ХХІ століття: пошук нової ідеології.
Духовно-релігійні аспекти

132 ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

Видання здійснено за сприяння та фінансовою підтримкою
Міжнародного Фонду «Відродження»

Н.А. ШВЕЦ

ПРОГРАММА «УКРАИНА-2010» И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ДНЕПРОПЕТРОВСКА (Из выступления 28.01.99 на городском активе по формированию Программы развития города Днепропетровска на 1999 год и перспективу)

Швец Николай Антонович - городской голова г.Днепропетровска, кандидат технических наук

Сегодня необходимо проанализировать итоги прошедшего года и определить перспективы развития города в контексте предложенной правительством программы «Украина-2010».

Хотелось бы особо подчеркнуть, что в представленном варианте проекта программы «Украина-2010» удалось соединить основные задачи, цели и ориентиры, на которые должна выйти Украина, также наметить концептуальные пути достижения этих целей, возможные механизмы реализации основных направлений деятельности.

Таким образом, на общенациональном уровне выработан интегрированный документ, в котором отражены политические, экономические, социальные аспекты развития нашего общества на такой значительный период.

Программа вполне может сыграть роль основного консолидирующего документа, в котором можно объединить общегосударственную идеологию и возможности развития производственного, научно-технического потенциала страны.

И нам представляется, что необходимо объединить усилия всех ветвей власти, Президента Украины, Правительства, Верховной Рады, органов местного самоуправления для того, чтобы программа была не только принята и утверждена в установленном порядке, а и признана народом. И программы деятельности каждого органа власти должны быть направлены на достижение целей программы «Украина-2010».

Выполнение этой программы приведет к существенному улучшению жизни людей, укреплению основ гражданского общества, к повышению конкурентоспособности отечественных товаров и продукции. Планируется увеличение реальной средней заработной платы к 2005 году в 1,5 раза, а в 2010 году - в 2,3 раза по сравнению с 1997 годом.

Наиболее социально незащищенные слои населения получат увеличение адресной помощи в 3 - 4 раза.

Предполагается, что и средний размер пенсий в 2010 году будет составлять 40-45% от средней зарплаты (в нынешнем году 32%).

В 2010 году, согласно программе, 25% семей улучшат условия проживания, а доля расходов на образование и здравоохранение увеличится в 1,5 раза.

Предполагается, что в 2010 году доля валового внутреннего продукта на душу населения должна достичь 4 - 4,5 тыс.долл.

Возрастание валового внутреннего продукта будет происходить поэтапно. В 1999 - 2000 гг. предусматривается «стабилизация и переход к росту». В 2001 - 2005 гг. активизируется процесс структурных изменений, в результате чего будет достигнуто ежегодное увеличение валового внутреннего продукта на уровне 7 - 8%. В 2005 - 2010 гг. структурные реформы продолжатся, что приведет к стабильному экономическому росту.

Показатели последних лет свидетельствуют, что и город вступил в этап стабилизации. Итоги работы в прошлом году подтверждают этот вывод. В промышленности обеспечен прирост производства на 1% в сравнении с 1997г.

Объемы производства нарастило каждое второе предприятие города. Стабильно работают ОАО «Нижеднепровский трубопрокатный завод», ОАО «Днепропетровский металлургический завод им.Петровского», ЗАО «Маслоэкстракционный завод», ЗАО «Истра-Центр», ОАО «Днепропетровский лакокрасочный завод», ОАО «Днепрошина», ПО «Южный машиностроительный завод» и другие предприятия.

Увеличили производство такие отрасли как машиностроение и металлообработка, деревообрабатывающая и пищевая промышленность. Значительно (почти на 10%) увеличилось производство товаров народного потребления.

Отрадно, что количественная стабилизация производства сопровождается положительными структурными и технологическими изменениями в экономике города. На предприятиях города набирают темпы процессы технологической модернизации производства. Так ОАО «Нижеднепровский трубопрокатный завод» внедрил в производство вакуумную обработку стали, что позволило выйти на уровень мировых стандартов по качеству производимого металла, КП «Сантехмонтаж» внедрил новые технологии эмалевого покрытия труб, запущен комплекс по очистке и фасовке подсолнечного масла на ЗАО «Днепропетровский маслоэкстракционный завод», на Днепропетровском вагоноремонтном заводе модернизирована технологическая линия по ремонту вагонов. Впервые на Украине созданы новые технологические линии по производству электровозов на НПО «Электровозостроение».

Значение этих процессов трудно переоценить - ведь именно технологическая модернизация является основой возрождения отечественной промышленности и экономического роста. К положительным тенденциям следует отнести и то, что значительная часть технических новшеств на предприятиях города осуществляется за счет иностранных инвестиций, что расширяет финансовые и технологические возможности экономики города. Оживляются процессы внутреннего инвестирования производства, хотя здесь есть еще много правовых и организационных проблем.

Признаки стабилизации мы видим не только в промышленности, но и в других секторах экономики города. Растут объемы капитального строительства. Введен в строй ряд жилых домов, которые строились по заказу промышленных

предприятий. Впервые за последние годы введены в эксплуатацию два жилых дома по заказу местных советов. Проведен ряд противооползневых мероприятий по стабилизации ситуации на жилмассиве Тополь-1.

Стабильно работают коммунальные службы города. Практически решена транспортная проблема. В связи с этим реализованы комплексные мероприятия по надежности работы горэлектротранспорта (реконструкция физически изношенных трамвайных путей маршрута № 1), по реконструкции аварийно-деформационных швов на мосту через Самару и Кайдакском мосту через Днепр, по внедрению автоматизированной системы управления дорожного движения и комплексных мер по повышению безопасности дорожного движения в центральной части города (установка дорожных знаков). Значительно возросли объемы товарооборота, расширилась сеть торговых предприятий.

В городе существенное место занял частный сектор экономики, чему способствовали приватизация предприятий, прежде всего, торговли и сферы обслуживания. В настоящее время в этом секторе занято более 75 тыс. человек, или треть всех работающих.

Экономическая стабилизация дала возможность решить ряд социальных проблем. В городе в полном объеме выплачивается заработная плата работникам бюджетных организаций и пенсии.

При остром дефиците финансирования сохранена сеть лечебных учреждений, их кадровый и материально-технический потенциал. Разработаны и выполняются программы: «Дети Днепропетровска», «Ветеран», «Здоровье пожилых людей», реализуются мероприятия по профилактике наркомании, СПИДа, туберкулеза.

В городе сохранена сеть средних учебных заведений, что обеспечивает реализацию в полном объеме закона об обязательном среднем образовании.

Службами социальной защиты города предоставлены различные виды помощи малоимущим. 35 тыс. семей получили жилищные субсидии на общую сумму около 13 млн. грн. Практически обеспечено финансирование всех предусмотренных законодательством льгот для соответствующих категорий населения.

Расширение социальных программ зависит от формирования городского бюджета. Финансовые возможности ограничены и не дают возможности в полной мере удовлетворять социальные запросы горожан. А основная причина нехватки средств в доходной части бюджета города - недоимки по платежам, которые в этом году составили 15,3 млн. грн. Недопустимо большими остаются задолженности по зарплате на предприятиях города, которые составляет около 140 млн. грн. Социальные проблемы обостряются безработицей, которая возросла в этом году в 1,6 раза.

К сожалению, половина предприятий города неспособны нарастить объем выпуска производства, а на 20 предприятиях в 1998г. вовсе не производили товарной продукции. В их числе: АО «Станкостроительный завод», тепловозоремонтный завод, АО «Завод шахтной автоматики».

Ясно, что с таким потенциалом трудно обеспечить горожан всем необходимым. Однако достигнутая стабилизация позволяет планировать постепенное возрастание экономического производства. Основным ориентиром

для нас должен быть предусмотренный правительственной программой «Украина-2010» показатель прироста валового внутреннего продукта на начальный период экономического роста - около 2%.

Рост объемов промышленной продукции в 1999г. должен вырасти на 0,6%. Планируется рост в черной металлургии, в машиностроении, в пищевой промышленности. Необходимо реализовать программу развития легкой промышленности, рассчитанной на 1999-2000 гг. Особенно хочу подчеркнуть объемность задач, стоящих перед машиностроением города. В 1999 году объем его продукции должен возрасти на 6%. Значительное увеличение производства должны дать ПО «Южный машиностроительный завод», ОАО «Днепрогидромаш», ОАО «Завод металлоконструкций им.Бабушкина», ОАО «Днепропетровский машиностроительный завод» и ряд других предприятий. С развитием машиностроения мы связываем надежды на структурную перестройку нашей экономики, где сейчас доминирует черная металлургия.

В 1999 г. мы планируем закрепить положительные тенденции в производстве товаров народного потребления. Производство продовольственных товаров должно возрасти на 13%, непродовольственных - на 5%. Значительное возрастание объемов производства планируется на ЗАО «Маслоэкстракционный завод», ЗАО «Комбинат пищевых концентратов», КП «Завод продтоваров», ЗАО «Истра-Центр» и других предприятиях.

Главной целью капитального строительства в ближайшие годы является окончание и ввод в действие «долгостроев». Это, в первую очередь, вторая линия метрополитена протяженностью 5 км от привокзальной площади до нагорной части города, совмещенный мостовой переход через Днепр, который соединит ж/м Победа с Самарским районом.

Наряду с этим основное внимание будет и дальше уделяться работам по применению противооползневых процессов на Тополе и Соколе, Войцеховской и Рыбальской балках.

При наличии необходимых средств возможно окончание таких важных для города природоохранных и оздоровительных объектов, как расчистка озера Куриное и канала Гнилокиш. На 2001 год планируется завершение этих работ.

В 1999 году начнется строительство третьего этапа сетей водоснабжения пос.Таромское и северной его части длиной 13,2 км.

По отрасли «Народное образование» в этом году планируется окончание строительства детского дошкольного учреждения и школы на Тополе, 103 средней школы.

Постоянная работа ведется по привлечению средств предприятий и организаций города для окончания строительства детского отделения лечебного комплекса «Соленый лиман» на 120 коек, ввод который запланирован на 2000 год.

Приоритетным направлением в развитии жилищного строительства стала застройка центральной части города и ее реконструкция. По заказу управления капитального строительства до 2001 года намечается ввести около 50 тыс. метров общей площади жилья. В программе 2001-2004 гг. планируется ежегодное увеличение объемов за счет строительства жилых домов предприятиями и организациями города. Ежегодно намечается ввод 180-190 тыс. кв. метров общей

площади жилья, что позволит обеспечить жильем до 2005 года почти 25 тыс. семей.

Будет построено 4 общежития для проживания студентов и молодежи. Для обеспечения жильем льготных категорий граждан ведется строительство 6 кооперативных домов за счет средств льготного кредитования.

Дальнейшее развитие получит городская телефонная сеть.

Принято решение исполкома по реконструкции мемориального комплекса «Севастопольский парк». Ведутся проектные работы, начало производства работ по реконструкции запланировано на апрель текущего года.

С предложенной на рассмотрение правительственной программой «Украина-2010» мы получили надежную основу планирования стратегии экономического роста. Хочу подчеркнуть, что программа разработана при участии ведущих специалистов министерств, ученых Национальной Академии Наук, научных учреждений при Совете национальной безопасности и обороны. Она является не только конкретно-экономическим, но и общеполитическим основанием процесса возрождения Украины. Следует отметить, что по ряду макроэкономических параметров Днепропетровск находится в авангарде процессов стабилизации. Учитывая это, а также значительный научно-технический и промышленный потенциал города, представленный в этом зале, Днепропетровск может и должен оказать помощь правительству в конкретизации путей выполнения программы «Украина-2010». Еще раз хочу подчеркнуть, что органы городской власти поддерживают концептуальные положения программы. Как показывает исторический опыт ни одна программа социально-экономических реформ не может быть реализована без достижения консолидации общества. Внутренние распри обрекают даже идеальную программу на провал.

Это особенно важно учитывать в нынешней социально-политической ситуации.

Создано Всеукраинское объединение демократических сил «Злагода», которое призвано содействовать реализации программы «Украина 2010». Я уверен, что каждый человек, от рядового гражданина до руководителя, обладающий чувством ответственности должен поддержать создание «Злагоды» и в нашем городе.

Основой нашей консолидирующей деятельности является стремление людей к объединению вокруг дееспособной власти и неприятие политических спекуляций. Подтверждением тому служат результаты собраний горожан. Обсуждая вопросы продления полномочий Президента, абсолютное большинство участников проведенных в городе собраний, а их уже прошло 17, однозначно поддерживают Президента Украины Леонида Даниловича Кучму.

С.А. МАКЕЕВ

КОМУ НЕОБХОДИМА ИДЕОЛОГИЯ ?

Макеев Сергей Алексеевич - заместитель руководителя Управления внутренней политики Администрации Президента Украины, доктор социологических наук

Термину «идеология» примерно 200 лет. Возникнув с претензией стать «наукой об идеях» (рубеж XVIII и XIX веков, напомним, плодотворный период формирования наук об обществе, точнее о закономерностях общественной жизни), а значит быть предметом заботы неширокого круга специалистов, термин был подхвачен и распространен на иные области совместной жизни людей. Индустриальное, буржуазное общество, в котором ощутимы были тенденции секуляризации, обнаруживает себя зависимым от идей, идеалов и ценностей. Зависимым в смысле скрепленным этими самыми идеями, выступающими одновременно основой и гарантом солидарности. Общество, начинающее осознавать себя современным, в качестве адекватного ценностного обоснования принимает взаимосвязанную, но мирскую по своему происхождению, совокупность идей и представлений.

Практически в очень короткий промежуток времени сформировались все основные исторические типы идеологий - национализм, консерватизм, либерализм, радикализм. Позднее появились и их различные модификации под разными именами. Если говорить кратко, то идеологии являются совокупностью представлений о, как стало модно говорить после Бенедикта Андерсона, «воображаемых сообществах» - основах социального порядка, признаваемых общезначимыми целей и средств их достижения.

Вместе с тем, дифференциация типов идеологий свидетельствовала о принципиальной дифференцированности мира людей, о несовпадающих способах восприятия, объяснения и понимания мира. Идеологии, следовательно, сплачивали какую-то часть общества, но и противопоставляли ее другим частям, консолидировали одни национальные государства и дистанцировались от других. Причем процесс утверждения идеологий сопровождался процессом взаимного противостояния идеологий, подчеркивания отличий, настаивании на преимуществах в очевидности, ясности, убедительности, наилучшего соответствия социальной природе людей и т.п. Собственно, идеологические принципы изначально нетолерантны и несколько агрессивны по своему характеру. И потому быть «принципиальным» - значит оставаться приверженным определенной идеологии и глухим по отношению ко всем иным. Кто-то из умудренных опытом созерцателей сказал: слова разъединяют людей больше, чем действия. Разве не о том же свидетельствует история развития идеологий?

В общем своеобразная «война идеологий» длилась постоянно. У меня нет убедительных аргументов в подтверждение тезиса о том, что идеологии подталкивали или обуславливали реальные войны. Но вряд ли случайным является такое стечение обстоятельств: две мировые войны пришлось на

моменты становления идеологий, а в отдельных странах конкретные идеологии совпали с границами национальных государств.

Вряд ли будет большим преувеличением сказать, что на протяжении всего нынешнего столетия идеологии являлись если не причиной, то по крайней мере поводом к войне. По крайней мере ширились и множились ощущения и догадки относительно того, что идеологии в той их функции, которые они выполняли в обществе, в определенной степени ответственны за вооруженные столкновения. Суммируя приобретенный опыт относительно роли идеологий, о конце идеологий внятно заговорил Карл Маннхейм. Раймон Арон в 1955 году статьей «Конец века идеологий?» хотя и оставил место для сомнений относительно того, расстанется ли мир навсегда с идеологиями, но определенно сформулировал проблему и в своих заключениях был скорее настроен утвердительно, чем как бы то ни было иначе. Дениел Белл зарекомендовал себя в качестве последовательного приверженца конца идеологий и не похоже, чтобы он значительно предвосхищал события. Разумеется, речь шла не вообще о конце, но конце в определенном смысле: исчерпывали свой век идеологии, которые воплощались в репрессивные социальные практики.

Последующие события показали, что расстаться с идеологиями не удастся. Мир структурируется заново и линии деления ныне уже не проходят по границам идеологий. Скорее - по границам социально-культурных миров, образов жизни, а Семюэль Хантингтон говорит - по границам цивилизационных разломов. Да и в объединенной Европе народы разделяют вовсе не идеологии, а нечто укорененное в повседневной жизни, в привычках, в навыках общения. Если принять точку зрения Хантингтона, то столкновение цивилизаций сопровождается и столкновением мировоззрений или идеологий. И тогда тезис о конце идеологий представляется если не сомнительным, то спорным. По крайней мере обсуждению подлежит вопрос о том, не находимся ли мы в процессе реидеологизации с присущими ему особенностями и новациями, продиктованными новым глобализованным миропорядком.

Я вовсе не предлагаю перейти к обсуждению именно этого вопроса. Но столь длительный экскурс в историю понадобился мне исключительно для того, чтобы четче представить общий контекст, в котором Украине предстоит обрести идеологию и утвердиться в ней. И сейчас я хотел бы остановиться не на том, какая именно идеология наиболее приемлема для Украины, но на том, какую роль может играть сегодня идеология.

Не принадлежу к тем, кто считает, будто Украина деидеологизирована. Ничуть не бывало. Мы легко обнаруживаем присутствие национализма, всегда не только сопровождающего становление государственности, но и вообще, видимо, неизживаемого из функционирования культурно-исторических миров.

Мы без труда, к примеру, распознаем особенности национального консерватизма. Он отличен от европейского содержанием, но не формой - он не приемлет тотального отвержения советского прошлого, настаивает на избирательном и трепетном отношении к прежним установлениям и институтам. Его, уверен, питает не одна только ностальгия, но, скорее, здравый смысл и опыт переживания и осмысления кризисного состояния. Не мною сформулированная мысль - путь в будущее никогда не проходит через

забвение прошлого. Поступать иначе - значит быть несправедливым и нечестным по отношению к предыдущим поколениям, т.е. к нашим отцам и дедам. Человеку трудно быть до конца уверенным, что ему удастся прожить свою жизнь в соответствии с признаваемыми принципами. Но каждый должен быть уверен, что если не удастся, то за это он не будет потомками оскорблен, унижен и забыт. И потому урок для отдельного индивида, народа, политиков, власти - обновляя, созидая, увлекая, - не разрушай.

Имеют хождение в стране также либеральная идеология в ее различных воплощениях. А также и некоторые иные. Дело не в полноте упоминаний. Существенным являются два момента.

Во-первых, системы воззрений присутствуют в политическом пространстве, недвусмысленно указывая на то, что в Украине налицо дифференциация идеологических и культурных интересов и устремлений, которая способна стать основанием утверждения различных систем представлений о рациональном устройстве общества. Теперь то и резонно спрашивать - о какой собственно современной идеологии мы говорим? О такой, которая встанет в один ряд с уже имеющимися или такой, которая возвысится над ними и примирит наличные, т.е. некая метаидеология? Как мне представляется, чаще имеют в виду именно последнюю: ту, что объединит и консолидирует. Я готов понять подобное желание, не хочу сомневаться в его искренности. Но, одновременно полагаю, что всем ясна утопичность подобной мечты, ведь носителем подобной метаидеологии - по определению - будут очень немногие; другие предпочтут остаться при своем убеждении и привычной системе взглядов.

А все оттого, что, во-вторых, наиболее адекватными носителями идеологий, - я не готов обсуждать проблему всегда и везде ли, - являются политические элиты, интеллектуалы, их ближайшие приверженцы. Причем нашим политическим элитам еще только предстоит освоиться в большинстве тех новых одежд, которые называются идеологиями. Они еще не привыкли к ним и миграции элит между идеологиями у нас вполне распространенное явление.

Основная же масса населения, как о том свидетельствуют отечественные и западные исследования ценностных ориентаций, придерживается взглядов, в которых, при желании, можно обнаружить следы едва ли не всех типов мировоззрения. Не потому ли некоторые социологи убеждены, что значительная часть опрошенных придерживается центристских позиций в экономике и политике. И это верное наблюдение, поскольку радикализм овладевает не массами, а элитами, претендующими на власть и борющимися за нее.

Рядовой гражданин извлекает свою идеологию и кристаллизует ее из фактов повседневной жизни, значительно корректируя те установки, которые формировались в процессе политической социализации. Люди больше похожи на обстоятельства своей жизни, чем на прошлое, будущее или на идеологические конструкции. Правда, о том, какие именно системы взглядов распространены в населении и как именно они распределены между разными профессиональными, образовательными и территориальными общностями

социологи знают очень мало.

И ссылка на выборы, скажем в Верховную Раду, мало что проясняют. Избиратели выбирают не между идеологиями, а между ними и еще очень многими вещами, оставляющими для идей, порой жизненно важных, совсем немного места. Как иначе объяснить, что на выборах в марте 1998 года Украинская национальная ассамблея (УНА) получила 0.39% голосов избирателей, а четырех лидеров УНА поддержали 7229 человек. Это что, таков базис национализма в Украине? А за «Социально-либеральное направление - СЛОН», последовательно отстаивающее права русской культуры и русского языка в Украине, проголосовало 0.9% избирателей. Лидер блока В.Гринев в Харькове получил 3197 голосов. Это что, столь мало русских, обеспокоенных своими культурными правами?

Мой заключительный вывод таков: во многих странах, и в Украине в том числе, состоялась деидеологизация большинства населения. Идеологизированными остаются исключительно политические элиты. И мы еще достаточно долго будем жить в мире, в котором элиты предлагают избирателям свои убеждения, перспективы будущего и средства достижения желаемого социального состояния в качестве политического товара, способного их привлечь или соблазнить. Идеология, повторю, необходима элитам и интеллектуалам.

А.С. ТОКОВЕНКО**РАЦИОНАЛЬНОЕ И ИРРАЦИОНАЛЬНОЕ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ**

Токovenko Александр Сергеевич - заведующий кафедрой политологии Днепропетровского государственного университета, доктор философских наук, профессор

Развитие идеологической проблематики в общественной мысли претерпело существенные метаморфозы. На определенном этапе ее исследование находилось в центре идеологических дискуссий и в определенном смысле являлось катализатором интеллектуальной жизни общества. Впоследствии наступило резкое охлаждение к идеологической проблематике со стороны обществоведов. Более того, правилом хорошего тона в научной среде стало стремление избегать всякого упоминания об идеологии.

И вот спустя годы забвения мы констатируем возобновление интереса к данной проблематике, обусловленное прежде всего стремлением к осмыслению сути происходящих в духовной жизни Украины процессов. В последние годы мы все чаще задаем себе вопросы: возможно ли развитие общества без определения идеологических оснований подобного развития? Может ли общество развиваться на основе единой идеологии или условием подобного развития является идеологический плюрализм? Возможно ли формирование идеологии на основе национальной идеи? Как соотносятся общечеловеческие и национальные ценности в идеологии?

Не претендуя на исчерпывающий ответ на все эти вопросы, в данной статье будет предпринята попытка рассмотреть достаточно узкий срез обширной идеологической проблематики, а именно, политическую идеологию в контексте рациональных и иррациональных ее составляющих, что по мысли автора позволит подойти к уяснению таких процедур в идеологии как ее объяснение и понимание, а также по-новому взглянуть на феномен плюрализма в политической идеологии.

Традиционно считается, что идеология представляет из себя обусловленную социальными, экономическими, политическими, этническими интересами систему идей, представлений, мировосприятий, мироощущений определенной социальной, этно-национальной группы. Также общепринятым является тезис о том, что целесообразно выделение двух базисных уровней идеологии: существования идеологических норм, стандартов на уровне обыденного сознания и их рациональную реконструкцию на теоретическом уровне.

Однако эти общезначимые для научного сообщества положения, на наш взгляд, требуют своего уточнения и конкретизации. Прежде всего это касается одного из видов идеологии, в котором конституируются политические интересы

определенной социальной группы, т.е. политической идеологии.

Разработка проблематики политической идеологии чрезвычайно актуальна для сегодняшних условий развития политических процессов в Украине. Это обусловлено самой спецификой политической идеологии. Ведь политическая идеология тем и отличается, что представляет систему идей того или иного социального слоя в контексте вопроса о путях достижения политической власти, закономерностей ее репродукции и трансмиссии. Задача поиска современной идеологии для украинского общества во многом совпадает с задачей обоснования той идеологической платформы, которая будучи воспринятой и поддержанной большей частью избирателей Украины на выборах, создаст возможности прихода к власти именно той политической силы, которая в максимальной степени олицетворяет подобную идеологию.

В этой связи имеет смысл разобраться в механизмах формирования и функционирования политической идеологии. Прежде всего зададимся вопросом: если в обществе с развитой политической структурой имеют место различные разновидности политической идеологии, то означает ли это, что существует общее для всех их, инвариантное предметное поле? С нашей точки зрения - да.

Содержание этого предметного поля можно определить как политическую жизнь общества. Базисной, исходной единицей ее анализа является факт политической жизни. В свою очередь, факты политической жизни общества, будучи зафиксированы на уровне мироощущений и мировосприятий в контексте интересов определенной социальной группы, могут быть в дальнейшем подвержены рациональным процедурам, что и приводит к возникновению идеологических теорий, а в ряде случаев метатеорий идеологического процесса. К примеру, политическая жизнь Западной Европы 18-19 столетий явилась тем инвариантным предметным полем, которое обусловило возникновение таких различных, порою даже взаимоисключающих идеологических теорий, как социал-демократия, консерватизм, либерализм, марксизм и т.д.

Поиски идеологических оснований современного украинского общества с необходимостью приводят к этим, ставшим уже классическими теориям политической идеологии. Однако политическая практика последних лет показывает, что эта, в целом позитивная тенденция усвоения опыта мирового развития, в условиях Украины не дает ожидаемых результатов. Причину этого как правило усматривают в некорректности абсолютизации перенесения на специфику украинской социально-политической действительности особенностей идеологического развития иных культурно-исторических образований.

В первом приближении трудно не согласиться с подобным выводом. Тем не менее он не снимает проблемы. Уяснение закономерностей формирования и развития политической идеологии, с нашей точки зрения, обусловлено пониманием двоякой, т.е. рационально-иррациональной природы того основания, на котором возможно построение идеологической доктрины, т.е. фактов политической жизни общества, и соответственно, двоякости тех процедур, которые применимы при конституировании той или иной

разновидности политической идеологии.

Политическая жизнь общества, как ни одна из иных сфер социума, характеризуется наличием двух взаимоисключающих и в то же время взаимогармонизирующих начал: рационального и иррационального. На это указывал еще Аристотель, подчеркивая, что политика в равной мере является наукой и искусством. В самом деле, факт политической жизни, с одной стороны, может быть эмпирически зафиксирован в виде определенного действия, состояния, процесса, измерен с помощью методик политической социологии, проанализирован, теоретически осмыслен, а с другой стороны, он может быть представлен в виде эмоционального состояния, волевого поступка, слуха, мифологемы, ритуала и т.д.

Политический факт рационален, если есть возможность уяснить его внутреннюю логику, выявить связи с факторами, обусловившими его, определить цели, на достижение которых он ориентирован. И, наоборот, политический факт иррационален, если невозможно дать его рациональную реконструкцию, если он обусловлен эмоциональными, волевыми и т.п. факторами. Другими словами, критерием рациональности фактов политической жизни является наличие детерминационных связей.

Однако это, на первый взгляд, достаточно очевидное утверждение требует своей существенной корректировки. Более глубокий взгляд на рассматриваемую проблему выявляет следующие обстоятельства, необходимые для уяснения сути рациональных и иррациональных процессов в политической идеологии.

Прежде всего необходимо внести уточнение в понимание детерминационных связей политических фактов. На наш взгляд, этому может способствовать идея Юнга о том, что существует три типа связей между явлениями: а) каузальные, б) акаузальные, являющиеся по своему характеру чисто случайными совпадениями, в) опять-таки каузальные, но представляющие собой не случайные совпадения, а осмысленные, полные значения связи. Эти связи Юнг называет синхронизационными, понимая под ними одновременное проявление определенного психического состояния индивида с некоторым внешним событием, которое осознается параллельно. Или по другому, этот тип связи присущ взаимоотношению пары часов, когда оно рассматривается не как воздействие одних часов на другие, а как их синхронизационное согласование. Проводя аналогию с политической идеологией, можно сказать, что специфика детерминационности политических фактов заключается в ее синхронизационности, которая несет в себе рациональное-иррациональное содержание.

В этой связи целесообразно обращение к ставшей уже классической аргументации Юма относительно причинных связей. Юм считал, что существование причинных связей недоказуемо. В основе причинно-следственных связей лежит психологический механизм, вызывающий устойчивое ассоциативное ожидание, переходящее в привычку, а затем в «веру» в объективность причинно-следственных связей. Мысль Юма состоит в том, что если мы воспринимаем какие-либо явления «внешним» образом, как единичные феномены, то мы вынуждены прибегать к символам и каузальному

объяснению. Связь единичных феноменов может быть задана когнитивным субъектом путем дополняющих заключений, через посредство ряда гипотез.

В контексте рассматриваемой нами проблемы эта аргументация Юма целесообразна в связи с тем, что при анализе рационально-иррациональных компонентов фактов политической жизни общества необходимо различать процедуры их объяснения и понимания. Если мы ставим перед собой задачу объяснить какие-либо политические факты, то тем самым мы вынуждены, воспринимая их «внешним» образом, подводить их под определенную логическую конструкцию или методологическую матрицу, которая уже задана предшествующей рациональной реконструкцией политического процесса. Процедура объяснения достижима в том случае, если имеет место определенная изоморфия между рассматриваемыми нами политическими фактами и имеющейся методологической матрицей.

Трудности, возникающие в процессе объяснения политических фактов, обусловлены двумя факторами. Во-первых, в силу того, что методологическая матрица объяснения задана предшествующей рациональной реконструкцией политического процесса, т.е. является результатом логического анализа, то как всякая логическая конструкция, она носит гипотетический характер. Следовательно, результат, полученный в процессе политического объяснения, носит вероятностный характер. И если под влиянием вариативности культурно-исторических факторов политическим сообществом вырабатывается видоизмененная методологическая матрица, то, соответственно ретроспективный анализ политических фактов получает иное объяснение.

Во-вторых, в процессе политического объяснения имеют место факты, которые не могут быть объяснены с позиций имеющихся методологических матриц. В таком случае возможен двоякий путь решения подобной проблемной ситуации. С одной стороны, политическое сообщество, или точнее ее интеллектуальное ядро, в процессе творческого поиска вырабатывает новую методологическую матрицу, способную объяснить факты, необъяснимые с прежних позиций. С другой стороны, возможен и иной - иррациональный путь уяснения смысла политических фактов, т.е. их понимание.

Понимание смысла политических фактов принципиально отлично от их объяснения. Если объяснение предполагает восприятие политических фактов, образно говоря «внешним» образом, как нечто уже свершившееся в политическом времени и пространстве, то для их понимания необходимым условием выступает то, что они даны политику непосредственно, «внутренним» образом.

Для понимания политических фактов мы не нуждаемся в привнесении в них какой-либо детерминационной связи, они воспринимаются нами непосредственно. Понимание связи, имманентно присущей политическим фактам, предполагает, что политик должен как бы настроиться в резонанс с ними, пережить эту внутренне присущую политическому процессу закономерность. Это достигается в процессе иррационального, интуитивного «вживания» политика в культурно-исторический контекст, в котором имеют место политические факты.

Отсюда следует, что анализ политических фактов возможен как

посредством объяснительных процедур, так и процедур понимания, несмотря на их очевидную методологическую неоднородность, что еще раз подтверждает уникальность предметного поля политической жизни общества, ее рационально-иррациональный характер. Следовательно, формирование доктрин политической идеологии имеет двоякую, т.е. объясняющую и интерпретационную основу. Сложности в поисках идеологического обоснования развития украинского общества обусловлены, в качестве одной из причин тем, что либо предпринимались попытки объяснить закономерности подобного развития на основе выработанных в иных культурно-исторических условиях идеологических парадигм, либо абсолютизировался противоположный момент, т.е. специфика предметного поля украинской политической жизни, детерминированной особенностями национального менталитета.

О.М. КОРХ

КОЛЕКТИВІЗМ ЧИ ІНДИВІДУАЛІЗМ, МИНУЛЕ ЧИ МАЙБУТНЄ?

Корх Олександр Миколайович - начальник кафедри соціально-політичних дисциплін Академії митної служби України, кандидат філософських наук

Невід'ємним і надзвичайно важливим елементом любого розвинутого світогляду є питання про співвідношення особистого (індивідуального) і суспільного (колективного) в системі ціннісних орієнтацій людини.

Особливо актуальним це питання є для українського суспільства. Адже в свідомості більшості українців довгий час протиприродно поєднуються, з одного боку, притаманне українському національному характеру відчуття власної особистості, прагнення до незалежного самовизначення і вирішення власної долі, а з іншого боку, нав'язаний імперським та тоталітарним минулим колективістсько-універсалістський спосіб організації всього суспільного буття.

Разом з тим ця актуальність визначається перехідним характером сучасного українського суспільства, з урахуванням якого питання про колективістські або індивідуалістичні засади українського світогляду ХХІст. фактично виступає як питання про те, куди йде Україна - в минуле, чи майбутнє, на Схід, чи на Захід. Справа в тому, що, на думку багатьох дослідників, колективізм як система ціннісних орієнтацій притаманний передусім традиціоналістському суспільству. Індивідуалізм, навпаки, є суттєвою ознакою «відкритого» (К.Поппер), в значний мірі постмодерного суспільства, тобто суспільства, в якому особистість поставлена перед необхідністю приймати самостійні рішення. При іншому аспекті розгляду колективізм та індивідуалізм притаманні східному і, відповідно, західному типам культури.

І в цьому ототожненні є глибокий сенс. Не заперечуючи певної історичної ролі колективістської системи цінностей, слід все ж визнати, що на сучасному етапі суспільного розвитку вона, за слушним виразом К.Юнга, є ні чим іншим як «спадщиною варвара», що загрожує розвитку людини-особистості.

Усвідомлення цієї загрози особливо важливе для суспільства, що намагається подолати своє історичне відставання. Цілком очевидно, що колективістська психологія, згідно з якою «одиниця - нуль», а «колектив завжди правий», є надзвичайно сприятливим підґрунтям безініціативності і безвідповідальності, конформізму і консерватизму - речей несумісних з суспільним прогресом, творчою і активною позицією особистості. Така позиція більш ніж проблематична з урахуванням того, що психологія та ідеологія колективізму є духовною основою тоталітаризму, з його всепроникаючою зневагою до всього індивідуального та незалежного і культивуванням людини комформіста.

З огляду на задачі, які стоять перед українським суспільством у ХХІст. слід визнати, що їх розв'язання неможливе без легітимації і укорінення в масовій свідомості цінностей, що асоціюються з індивідуалізмом в його класичному - ліберальному тлумаченні. Мова йде про ідеал особистості, що самовизначається, особистості, спроможної самостійно визначати цілі власної життєдіяльності та засоби їх досягнення, нести персональну відповідальність за її наслідки, власну долю і долю своїх близьких, творчо відноситися до різних аспектів свого існування, бути активною і наполегливою у досягненні задуманого.

Необхідність у такого роду цінностях визначається не тільки нагальною потребою в гуманізації посттоталітарного суспільства, що, розуміється, також надзвичайно важливо. Треба мати на увазі, що індивідуалізм це не тільки супутник і наслідок, але й дуже важлива умова та засіб розвитку вільного підприємництва, ринка, правової держави і демократії, без яких зробити наше життя дійсно цивілізованим неможливо. Тобто і в цьому, прагматичному аспекті нам не обійтись без системи цінностей, що спонукають людину до активного прояву її індивідуальної ініціативи і самостійності, до усвідомлення власної гідності і дій, спрямованих на її визнання.

Відтворення індивідуалістичних орієнтацій вітчизняного світогляду вимагають і задачі по інтеграції українського суспільства до сучасного цивілізаційного руху. На думку багатьох дослідників, сутність процесу соціокультурної реформації, який все більше охоплює сучасний світ, можна визначити як рух до відкритого суспільства. Це, зокрема, означає і суттєву зміну положення особистості у суспільстві. Індивід поступово перестає бути переважно об'єктом впливу з боку держави та інших інституцій. Він все більше стає суб'єктом у своїх взаємовідносинах з владою, отримує все більш різноманітну свободу. Його життя все більше предстає як серія його власних рішень і виборів, за допомогою яких індивід самостійно визначає і реалізує себе як особистість.

Ці об'єктивні зміни знаходять своє відображення в своєрідному ренесансі цінностей лібералізму і консерватизму - неоконсерватизмі, який поєднує повагу класичного лібералізму до свободи окремої людини і традиційний для консерватизму захист таких цінностей як релігія, сім'я, закон, порядок, протестантська етика тощо. Цей консенсус відкидає стару парадигму «держави загального благоденства» і примату колективних начал над індивідуальною ініціативою і відроджує протестантський ідеал опори на власні сили, примат

індивідуальних прав над груповими, врешті-решт проголошує ідеали індивідуалізму.

На цій підставі К.Лефорт зазначає, що індивідуалістичні цінності в сучасному суспільстві зовсім не зникають. Вони лише набувають, під впливом демократизації, масового виробництва тощо нових форм. Про це, на думку Лефорта, свідчить зростання в суспільній свідомості значення феномену «Self-made man» - тобто «людини, що зробила себе сама», особистості лідера, «зірки», чемпіона тощо, як моделі поведінки сучасної людини; посилення інтересу суспільства до всього приватного і навіть інтимного; поширення соціального плюралізму, різноманіття, неоднорідності, всезростаючої незгоди особистості з установленим у суспільстві розподілом ролей (в сім'ї, на роботі тощо) і, разом з тим, прагнення індивіда знайти себе в декількох ролях одноразово¹.

Чимало авторів звертають увагу на те, що сучасне західне суспільство все менше нагадує суспільство періоду формування індивідуалістичних ідеалів і перших кроків їх реалізації. Тому головне завдання полягає не в боротьбі з індивідуалізмом, пише Ж.-Б.Фуколд, а в його поширенні і використанні його творчого потенціалу, передусім можливостей особистої ініціативи та конкуренції, врешті-решт в пошуках «моделі розвитку, яка б поєднувала автономію особистості, що безумовна, і колективну солідарність»².

Цікаві думки у тому ж руслі висловлює відомий американський футуролог А.Тоффлер. Він вважає, що під впливом нових цивілізаційних принципів особистість ХХІст. буде неминуче підштовхуватися до самостійного, причому творчого осмислення хронічно «проблемних» ситуацій і персонального вибору адекватних форм поведінки. Це тяжкий тягар, але саме він, на думку Тоффлера, відкриває значні можливості розвитку індивідуальності, демасифікації особистості і культури. Сучасна західна цивілізація, вважає Тоффлер, все далі і далі віддаляється від суспільства безликих, деіндивідуалізованих гуманодів, зображених Хакслі та Орвелом. Ми рухаємося до суспільства, для якого будуть притаманні безліч життєвих стилів і особистості, що володіють більш вираженою індивідуальністю; особистості, які самостійно шукають смисл, які ставлять під сумнів авторитети, які прагнуть діяти на власний розсуд і, разом з тим, соціально відповідально³.

Подібні тенденції сучасної цивілізації констатує і Дж.Нейсбіт у своїх «Мегатрендах». Він вважає, що сучасні соціально-економічні та духовні метаморфози неодмінно призведуть до значного зростання свободи вибору та індивідуальної активності. Більш того, він констатує, що уже зараз тенденція до зростання індивідуалізму в США абсолютна і закликає енергичніше відроджувати «дух індивідуалізму» - необхідну частину американської «піонерської спадщини».

Дуже важливо, що подібні зміни у світоглядних орієнтаціях не проходять осторонь і країн постсоціалістичного простору. Навіть у Росії - країні з глибокими колективістсько-общинними традиціями і уподобаннями фіксуються суттєві зміни в характері і структурі ціннісних орієнтацій. Мова йде про суттєве поширення таких цінностей сучасного суспільства як свобода, незалежність, ініціативність, опора на власні сили і, водночас, зменшення впливу таких цінностей традиційного суспільства як самопожерства, дотримання традицій,

патерналістські настрої тощо⁴.

Схожі процеси відбуваються і в Україні. Про це свідчить фактична «революція домагань», що охопила принаймні українську молодь. Окрім всього іншого вона означає явне посилення соціальної активності молоді, її прагнення до особистого вирішення проблем власного існування. Інакше кажучи, здійснення своїх домагань молодь все більше пов'язує з різними формами своєї власної активності⁵.

Все це свідчить про те, що об'єктивні тенденції у світоглядних орієнтаціях наших співвітчизників у цілому співпадають з загальноцивілізаційними. Однак, це не тільки породжує надії на краще майбутнє, але й вимагає цілеспрямованої, послідовної роботи по легітимації цінностей індивідуалізму у вітчизняному культурному контексті. Адже прагнення культурної особистості творити себе по власній мірці - це зовсім не історичне минуле, а швидше програма на третє тисячоліття. І чим швидше ми усвідомимо, що гідність, право і здатність особи на незалежне визначення власної долі є єдиною правомірною основою суспільного прогресу, тим швидше ми віллємося до загальноцивілізаційного руслу розвитку людства.

Література:

1. Lefort C. Qu'en est-il de l'individu?//CFDT - aujurd'hui. - P., 1989. - №93.- P.58-61.
2. Foucauld J.-B. Face aux risques d'exclusion//Ibid... P.65.
3. Див.: Тоффлер А. Футурошок. - Спб., 1997.
4. Див.: Лапин Н.И. Проблема социокультурной реформации в России// Вопр. философии. - 1996. - №5. - С.25-26.
5. Див.: Магун В. Революція домагань і зміни життєвих стратегій молоді// Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 1998. - №1-2. - С.112-116.

А.Г. БОЛЕБРУХ**ЯКОЮ БУТИ УКРАЇНІ ЗАВТРА?**

Болебрух Анатолій Григорович - декан історичного факультету Дніпропетровського державного університету, доктор історичних наук, професор

Минуло вже понад 7 років з часу здобуття Україною незалежності. Багато чого сталося у нашому житті за ці роки, чимало змін відбулося. Але головною, визначальною подією був нелегкий перехід від соціалістичного суспільного ладу до... До чого? Спроб визначити вектор руху та його мети було зроблено чимало, аж доки не зважилися вимовити слова «буржуазний устрій», «суспільство з ринковою економікою», «європейський шлях розвитку» тощо. Конституція 1996р. дала нам таке формулювання: Україна - це «суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Основний закон закріпив форму державного устрою - республіка, поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, визначив функції та повноваження владних структур, громадянські й політичні права і свободи, характер системи власності та економічних відносин.

І все ж питань залишилося багато. Пересічні, а частково і непересічні, громадяни опікуються вкрай важливою для себе проблемою: яке ж суспільство ми будемо, які його засадничі принципи, духовні і соціально-політичні цінності, норми спілкування, пріоритети співжиття, місце людини в ньому. В.Г.Кремінь, президент АПН України, нещодавно виступаючи по українському радіо, зазначав, що ми й досі не викристалізували уявлення про те, якою має стати українська держава, наше суспільство: «Ми відійшли від старої системи, але не прийшли до нової усталеної системи». Можна погодитися і з його думкою про те, що в Україні не опрацьовано ідеологічного забезпечення державотворчих процесів, а тому ми все ще знаходимося в перехідному періоді.

В той же час наша Конституція задекларувала (ст. 15), що суспільне життя в Україні «ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності».

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова». ² Як же бути в такому разі; з одного боку, обов'язкової ідеології не можна насаджувати у суспільстві, а з іншого - без повної системи (чи сукупності) ідей вкрай важко визначити мету, завдання та напрям подальшого розвитку країни. Вихід із цього уявного протиріччя полягає у тому, що жодна ідеологія відносно конкретної особи, громадянина, дійсно, не повинна носити обов'язкового або примусового характеру. Людина у цивілізованому соціальному середовищі має повне право самостійно обрати прийнятну для неї ідеологію, більш правильний, з її точки зору, спосіб сприйняття світу, оцінки навколишнього життя.

Крім того, є чимало різновидів ідеології. Назвемо деякі з них:

1) «ідеології-світогляди, призначені об'єднувати великі групи людей - етноси, нації, суспільні верстви (класи) і навіть все людство (так звана «глобальна ідеологія», яка лежить в основі сучасної системи міжнародного порядку)»;

2) «ідеології, які об'єднують професійні групи (наприклад, кодекс Гіпократів у лікарів), політичні партії, різного роду товариства, асоціації, клуби»;

3) ідеології реформ: коли група реформаторів «повинна визначити для себе деякі ціннісні пріоритети та деякі найважливіші ідеї» («байдуже, яку саме реформу маємо на увазі - економічну, політичну, правову, освітню і т.д.»);

4) політичні ідеології - «це певні сукупності взаємопов'язаних ідей, цінностей, символів та ритуалів, призначених об'єднувати людей заради спільних політичних дій. Серцевину політичних ідеологій складають певні погляди на суспільство та державу».³

Таким чином, в суспільстві певного історичного періоду існує кілька ідеологій, які обслуговують різні угруповання людей і виконують різні функції. Одна і та ж особа може поділяти положення 2-3-х ідеологій (професійної, політичної, світоглядної). Ідеології, особливо політичні, співробітничать між собою, частіше ворогують, одні народжуються, інші зникають, одні стають панівними в державі на деякий відтинок часу, іншим судилась доля залишатися маргінальними. Поступовий, спадкоємний, еволюційний шлях розвитку народу протягом тривалого часу (наприклад, кількох століть) приводить до того, що у людей зближуються точки зору, виробляється близька система політичних, соціальних, етичних, духовних та інших цінностей, світоглядних переконань тощо, хоч вони на тотожні, звичайно, ніколи не перетворюються. Але забезпечують суспільно-політичну стабільність та поступово-прогресивний хід історії даного народу.

Ідеології з'являються в суспільстві завдяки свідомій та цілеспрямованій діяльності групи людей (партії, руху), які намагаються таким способом узагальнити уявлення своїх однодумців про світ і суспільство, соціальні ідеали, духовні цінності. А будучи переконаними, що їх система ідей найкраща і за умови скорішого втілення у життя спроможна коротшим шляхом привести до «царства загального благополуччя», закликають під свої знамена якомога більше прибічників, ставлячи перед собою мету прийти до влади з такою програмою перетворень. Успіх, передусім, залежить від того, якою мірою в тій програмі відбиті сподівання переважної більшості людей і соціальних верств, а також чи має та партія, політична сила політиків-професіоналів, здатних реалізувати підтриману електоратом програму. Якщо ж партії-переможцю не вдається досягти обіцяної мети, її місце при владі після більш-менш гострої політичної боротьби посідає інша партія (чи політичне об'єднання) з новою концепцією суспільних змін.

Плюралізм ідеологій у суспільстві зумовлює їх конкуренцію, постійну оновлюваність, модернізацію їх змісту, проте у випадку надвиробництва ідеологій, програм, концепцій реформ і т.д. вони швидко знецінюються, викликаючи суспільну індіферентність та скептицизм. В Україні майже півсотні партій, які, готуючись до виборів, пропонують людям десятки

декларацій і гасел, вносячи розгубленість у середовище громадян. Виборцям важко зорієнтуватися, розібратися у купі програм, обіцянок, запевнень, тому свій вибір вони роблять або під впливом випадкових обставин, порад, родичів, або власної помилки, повіривши у надто «красиві» слова. Політологи зазначають, що за таких умов люди можуть нерідко змінювати власні позиції, а це не дивно, коли взяти до уваги, на жаль, низьку політичну культуру широкого загалу.

Зменшення відсотка тих, хто приходить на виборчі дільниці, свідчить про те, що все більша кількість членів суспільства зневірилась в самому вітчизняному політичному процесі, у можливостях влади змінити справи на краще, більше того - у її здатності і бажанні це зробити. В Україні відбувається загрозливий «зсув», внаслідок якого суспільство позбавляється довіри до влади. Відомі зарубіжні вчені-політологи відзначають ще одну обставину, характерну для пострадянського політичного простору: відбулося зрощення влади і капіталу, а в правильно організованому суспільстві вони обов'язково розведені, і влада примушує капітал працювати для суспільства, а не задля задоволення власних егоїстичних потреб. В такій ситуації марно очікувати довіри для будь-якої ідеології, крім такої, яка запропонує принципово нову програму кардинальних змін у самих засадах теперішнього соціально-політичного устрою українського суспільства.

Отже, нам в Україні потрібна свіжа, а головне правдива і реалістична ідеологія, продиктована щирою турботою про необхідність започаткування будівництва дійсно цивілізованого суспільства.

Перш за все треба розробити гідну якнайширшої суспільної підтримки ідеологію економічних реформ, яка б спиралася, по-друге, на політичну ідеологію, що мала б представити докладну концепцію українського суспільства майбутнього та шляхів до нього. Цю роботу слід виконати не тим, хто знаходиться при владі (бо вони не користуються, ми тут не будемо говорити про справедливість цього, належною довірою народних мас), а тим, хто готується взяти участь у президентській виборчій кампанії, а трохи пізніше - парламентській: окремим партіям чи політичним блокам. Такі ідеологічні доктрини повинні пройти через горнило виборів, отримати підтримку більшості громадян; тільки тоді політика сил, що прийдуть до влади, користуватиметься розумінням та підтримкою народу і може розраховувати на успіх при відповідній політичній волі у сполученні з управлінським професіоналізмом.

Політична ідеологія, запропонована силами, які здобудуть перемогу на майбутніх виборах, стане ідейним підґрунтям державотворчих процесів, але це не означатиме, що вона перетвориться на всеохоплюючу жорстку ідеологічну систему на зразок «марксистсько-ленінської ідеології». Вона повинна мирно співіснувати із закріпленою у Конституції плюралістично-толерантною системою ідейних переконань, конкурувати з ідеологічними конструкціями інших суспільних та політичних сил, впливати на них, вбирати у себе все найкраще з них. Все це сприятиме утвердженню в суспільстві злагоди, порозуміння, об'єднанню всіх здорових, прогресивно налаштованих сил. Ще декабрист П.Пестель, керівник Південного товариства, що розташовувалось, як відомо, в Україні, слушно писав, що реформатори лише тоді можуть

сподіватися на досягнення мети, коли народ добре усвідомлюватиме цю мету, віритиме в неї, очікуватиме від її реалізації відчутного поліпшення для себе.⁴

Оця прозорість ідеології реформування економіки чи суспільного устрою загалом, чітко виписані етапи та основні запрограмовані наслідки, належним чином організовані пропаганда й агітація - важлива запорука здійснення програми перетворень всіх сфер соціальної дійсності. Головне, щоб люди не були обмануті у своїх надіях, щоб ідеологія політичного керівництва акумулювала в собі все найкраще в галузі ідей, виплекане в суспільстві, щоб, нарешті, люди відчували справжню турботу про себе, позитивні зміни у своєму повсякденному житті.

При підготовці політичної ідеології основну увагу, як нам здається, треба приділити проблемі спадкоємності у розвитку суспільства. 5 - 6 років після того, як М.Горбачов у 1985р. розпочав політику перебудови, були витрачені нами, м'яко скажемо, не дуже розсудливо, а саме: всі кинулися розправлятися з негідним минулим, стоячи спиною до майбутнього. Зараз на тебе накинуться майже з кулаками і зліва, і справа, згори і знизу, якщо ти спробуєш щось похвалити у тих часах, коли країною керували «червоно-коричневі». Тим самим життя всього народу протягом семи десятиріч було фактично перекреслено і спалпуючено. Лунали тільки поодинокі, тихі голоси, які закликали до загального покаяння, до об'єктивності, розсудливості, примирення задля спільної праці в ім'я майбутнього. Згадаємо пропоновану А.Д.Сахаровим теорію конвертенції, згідно з якою оптимальний шлях подальшого розвитку СРСР полягав в органічному поєднанні всього цінного, що містилось в соціалістичному та капіталістичному ладі. Проте заклик весвітньо відомого вченого побажливо вислухали і фактично проігнорували. Інший відомий учасник початку перебудовного процесу - В.Афанасьєв так сказав про поведінку керівництва з'їзду народних депутатів: «Предложения народных депутатов благосклонно выслушиваются и виртуозно отклоняются».

І що дивно - чим більше й голосніше ми ратуємо за центризм, тим далі від нього відходимо; наполягаємо на необхідності утвердження злагоди у суспільстві, але чомусь підставою для неї вважаємо прийняття нашої точки зору і ніякої іншої. Важко зрозуміти, як у нас розуміють в такому разі центризм?

Депутат Національних зборів Франції П'єр Меєнрі, перебуваючи в СРСР влітку 1991р., мабуть, відчувши нагальну необхідність для своїх співбесідників зрозуміти сутність центрризму як політичної ідеології, сказав: «Центризм - это стремление найти синтез идей в обществе, синтез экономической эффективности и социальной справедливости, личной независимости, самостоятельности и участия в жизни общества, свободы и ответственности. Это стремление объединить ценности, которые слишком часто противопоставляются одна другой. Это терпимость, умение понимать, что и другие, даже противники, могут обладать частью истины».⁵ Наведена цитата навряд чи потребує додаткових коментарів; кожний неупереджений спостерігач за нашою політичною сценою погодиться, що центризм там не на часі і не в моді...

Центристська ідеологія охоплює як факти сучасного життя, так і минулого. Тяглість, спадкоємність суспільно-історичного процесу, укорінення цієї ідеї в свідомості переважної більшості соціуму спроможні поєднати цінності

сьогодення і минулих періодів, а отже досягти злагоди між поколіннями і значно розширити базу необхідних перетворень. Крім того, розрив між періодами в житті народу позбавляє можливості «освятити» багатовіковою традицією нові явища і значно знижує довіру до них.

П. Чаадаєв у 1830-х роках закріпив цю специфічну рису російського (та й українського) менталітету: «Мы живем лишь в самом ограниченном настоящем без прошедшего и будущего, среди плоского застоя... У нас совсем нет внутреннего развития, естественного прогресса; прежние идеи выметаются новыми, потому, что последние не происходят из первых, а появляются у нас неизвестно откуда.»⁶ Саме в цій особливості криються витoki нашої нетерплячості та радикалізму, які протипоказані і злагоді, і централізмові.

У свій час М. Драгоманов застерігав співвітчизників: «На нашій половині Європи мозок у людей ще дуже лінивий і довго думати не любить, а любить короткі заходи, рішучі слова. Це можна закріпити однаково в москаля, як і в українця, в поляка, як і в болгарина, - у консерваторів, як і в революціонерів, у космополітів, як і у націоналістів.»⁷

Засадничим підґрунтям центристської ідеології є наукова (тобто написана з позицій об'єктивності та правди) історія народу. Подивимося правді у вічі: і цю відправну точку процесу формування прийнятної для всіх політичної ідеології в Україні не завжди можна легко відшукати. Виконуючи сумнівний «соціальний заказ», деякі, найголосистіші, історики, публіцисти, письменники зробили все можливе, щоб найширшим колам громадськості всю історію України з середини XVIII ст. представити виключно у чорній фарбі. У книгарнях з'явилися книги під страшними назвами: «Розстріляне Відродження», «Чорна книга України», «Репресовано краєзнавство», «Голодомор», «Геноцид» тощо. А виступи представників національно-демократичного табору дуже часто нагадують відомі слова О. Блока: «Кругом враги, враги, враги...».

Щоправда, наукова історіографія останнім часом переборює зайву політизацію, виходить на аргументовані, зважені висновки, - і історична правда посідає належне місце в працях вчених, підручниках, меншою мірою у засобах масової інформації.

Немалою перешкодою у справі суспільного визнання нової політичної ідеології, її реального впливу на механізм соціальних відносин та їх реформування можуть стати реалії сучасного життя. Зневіра у можливостях позитивних змін, покращення ситуації в економіці, фінансах, правовому і соціальному захисті громадян, досягненні соціальної справедливості - все це залишає небагато місця для надії на швидкий успіх. Досить навести такий широко відомий факт. Тіньова економіка становить, за різними оцінками, 50-60% народного господарства, а це означає, що досить велика кількість громадян працює і отримує доходи поза правовим полем держави, а скільки таких, що взагалі не в ладах з кримінальним кодексом. І це в основному молоді люди! Яке ж у них виробилось ставлення до чесної праці, до своїх громадянських обов'язків, до суспільства, держави, моралі? Питання риторичне, бо відповідь на нього, м'яко кажучи, надто невтішна. Переламати вказані звички, таку хибну свідомість буде дуже нелегко. Тому зволікання із появою нової політичної ідеології може дорого обійтись Україні.

Хотілося б порадити тим, хто буде причетним до розробки нової ідеології державотворчих процесів в Україні, звернутися до багатого досвіду української і російської суспільно-політичної думки. М.Костомаров, М.Драгоманов, П.Новгородцев, О.Герцен, М.Чернишевський та багато інших мислителів, аналізуючи сучасні їм духовні процеси, висловили чимало глибоких думок, які не стануть зайвими і для нашої переломної доби. Так, О.Герцен, перебуваючи у Західній Європі, досить критично відгукувався про те, що там побачив. Він писав, зокрема: «Буржуазный либерализм представляет собою лишь освобождение собственника, буржуазная демократия - лишь внешнее уравнивание: она признает право пролетариата на собственность, не давая ему средств, и провозглашает равенство преступников перед судом, предоставляя невинным устраиваться, как им угодно... Жизнь стала удобной для некоторых, более пошлой для всех и осталась неизменной для громадного большинства - для бедняков».⁸ І от коли Дж.Сорос попереджав ще у 1997р. російських реформаторів, що внаслідок їх дій в країні виникає грабіжницький капіталізм, то незнання історичного досвіду тут зіграло гіркий жарт.

Інтелектуальна еліта України, совість народу, його розум, повинна облишити позицію стороннього спостерігача та можливо, і скепис задля того, щоб голосно заявити владі, всім впливовим політичним силам, що зараз втрата часу, амбіціозні заяви типу «не поступимося принципамиФ» повинні кваліфікуватися як гра в політику, в якій народ та його інтереси - «третій зайвий».

Бібліографічні посилання

1. Конституція України. К., 1997. С.4.
2. Там же. С.7.
3. Лісовий В.С. Культура - політика - ідеологія. К., 1997. С.56.
4. Избранные философские и общественно-политические произведения декабристов: В 3 т. М., 1951. Т.2. С.85.
5. Газ. «Известия». 1991. 10 июня.
6. Чаадаев П.Я. Полное собрание сочинений и писем: В 2 т. М., 1991. Т.1. С.325-326.
7. Драгоманов М.П. Выбранное... К., 1991. С.500-501.
8. Литературное наследство. Т.63: Герцен и Огарев. Вып. I. М., 1953. С.109-110.

В.В. ІВАНЕНКО

ДЕЯКІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ІДЕОЛОГІЇ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ТА ЇЇ «РЕАБІЛІТАЦІЙНА» СКЛАДОВА

Іваненко Валентин Васильович - завідувач кафедри російської історії Дніпропетровського державного університету, доктор історичних наук, професор

Ось уже восьмий рік живе Україна в умовах незалежності, ринкової трансформації суспільних відносин, пошуку свого «місця під сонцем» у європейському та світовому співтоваристві. Проте, на превеликий жаль, рухаємося ми обраним азимутом поки що надто повільно, спорадично, точно не знаючи від чого й куди, діємо якимось незграбно, ірраціонально, непослідовно, присновзіним шляхом проб та помилок, видаючи нерідко бажане за дійсне, страшенно далеке від суворих реалій сьогодення. Виходить, зрештою, як у розхожому анекдоті: верхи роблять вигляд, що управляють будівництвом нової України, а низи - що її будують. Між ними, як і раніше, немає ні довіри, ні порозуміння, ні зворотного зв'язку. В результаті, говорячи словами незатутнього політика першої генерації «суверенних» урядовців, й «маємо те, що маємо...».

До здобутків останнього десятиліття можна віднести хіба що збереження внутрішньої стабільності, утвердження свободи слова, друку, творчості, виникнення багатопартійності, опозиції. Хоч ці досягнення за своїм характером вельми суперечливі, часом позірні, а то і віртуальні, але за браком іншого позитиву саме вони найчастіше фігурують у програмних виступах діячів правлячої еліти й видаються як доказ мудрості державної стратегії, як ознака «європейськості», цивілізованості української нації і запорука незворотності розпочатих суспільних перетворень.

Не секрет, однак, що більшістю нації такі висновки всерйоз не сприймаються, а надбання оцінюються зовсім інакше, «з точністю до навпаки», передусім крізь призму жалюгідного соціально-економічного стану країни, жебрацького існування мільйонів людей, морально-духовної деградації суспільства, потреб якнайшвидшого подолання всеосяжної системної кризи. При такому перебігу подій навряд чи доречно навіть згадувати про «мудрість» державної стратегії, тим паче що її просто не існує. Як наслідок, констатує відомий український політолог О.Дергачов, - маємо безліч невизначеностей щодо принципово важливих питань національного буття, магістрального напрямку і пріоритетів суспільного розвитку, реального змісту державності, стандартів відповідальної політики. Тож і не дивно за цих обставин, що влада легко дозволяє собі не позначати виразно власну позицію й керувати державою на свій розсуд, без конкретної програми дій [1].

Можливо, ми й жили раніше у невеличкому, надмір заідеологізованому суспільстві, але зараз, схоже, взагалі звільнилися від усього: від будь-якої ідеології творення, економічного благополуччя, соціальних гарантій, ціннісних орієнтирів, прав на безкоштовне житло, освіту, медичне обслуговування,

нарешті, від віри в добро, справедливість, силу закону. Питається, за що боролись, поклавши на вітвар незалежності, крім усього, ще й до трьох мільйонів людських життів? Чому у цивілізованій світ треба пробиватися через такі потрясіння та катаклізми. Невже мало випробувань випало на долю українства у минулому й воно не заслуговує більш гідного життя сьогодні?

Безперечно, реформи назріли, вони давно, що називається, рвуться у наш дім. Вся справа в тому, який зміст в них вкладається, які шляхи та засоби здійснення пропонуються, в інтересах кого і заради чого кінець кінцем проводиться так звана «системна модернізація». Хіба можна навіть з натяжкою іменувати реформами те, що твориться нині у нас? Адже б'ють вони перш за все по людині праці - головному творцю національного багатства, перетворюючи її по суті в ніщо, в абсолютно незахищену істоту, покинуту напризволяще. Малоімовірно, що супроводжувані такими болючими і, прямо скажемо, спустошливими процесами з ознаками геноциду реформи підуть в Україні - надто вузька їх соціальна база, надто велике розчарування в них широких верств населення. До того ж, як свідчить світовий, та й наш доморошений досвід, найчудовіші, найпривабливіші, але відірвані від живої людини, конкретики буття ідеї життєустрою, рано чи пізно трансформуються в утопії, соціальні міфи, а значить, неминуче приречені на провал.

Глибоко переконаний: основна біда наша, поряд з багатьма іншими, полягає у фактичній відсутності чесної, виваженої, науково обгрунтованої і, головне, зрозумілої та прийнятної для всіх ідеології оновлення України, організації на її теренах якісно нового суспільного ладу. В усякому разі, той «ідеологічний коктейль», за допомогою якого власті намагаються будь-що витягти віз нав'язаних ними ж «реформ», аж ніяк не сприяє ні досягненню жаданої злагоди у суспільстві, ні розумному розв'язанню валу поточних проблем, не кажучи вже про пріоритети нашого поступу на більш-менш віддалену перспективу. І в першу чергу тому, що численні проекти «верхів» не дістають, як правило, належної підтримки «знизу», лишаючись здебільшого на папері чи на рівні гасел. Не варто, мабуть, сподіватись на успіх в умовах, коли величезна частина населення продовжує поневірятися у злиднях, не відчуваючи щонайменших порухів до поліпшення свого життя, втрачаючи останні надії... Звідси висновок: влада існує сама по собі, а народ - сам по собі.

Настав час, йдучи за І.Франком «до голови по розум», чітко й однозначно визначити генеральний вектор нашого руху, основоположні контури того суспільства, яке хочемо створити, пам'ятаючи при цьому, що без науки не може бути демократії, а без демократії не може бути реформування з «людським обличчям». Двозначність тут неприпустима, вона лише ускладнює становище, посилює соціальну напруженість, дію відцентрових, деструктивних сил, поглиблює розшарування і розкол суспільства на полярні табори, обертаючись новими втратами й непередбаченими колізіями. Та найприкріше те, що все це породжує стійкий песимізм і плутанину в головах людей, очерствляє їх душі. А якщо сумбур в голові, вказував хтось з мудрих, то і в справах негаразди. Воістину, не хлібом єдиним живе людина. Окрім усього іншого, їй як повітря потрібна ще й ясність, впевненість у собі і завтрашньому дні, тоді й теперішні труднощі та тяготи долаються легше. Справді, не можна ж до чогось прагнути...

з зашореними очима. Це - шлях в нікуди, вірніше, в нову безвихідь.

За великим рахунком, йдеться про необхідність вироблення такої універсальної моделі державної ідеології, котра, по-перше, сповна виражала б помисли і сподівання переважної маси громадян України, створювала умови для реалізації їх волевиявлення, творчого потенціалу; по-друге, ґрунтувалась би на міцному фундаменті демократії і гуманізму, на засадах взаєморозуміння, довіри й «мирного співіснування» влади та суспільства; по-третє, була б здатною акумулювати кращий досвід державотворення, нагромаджений людством (в тому числі при соціалізмі), адекватно відобразити самотутні риси ментальності і образу життя українського народу, враховуючи увесь спектр його національних та соціальних інтересів.

Звичайно, запропонована схема виглядає дещо в ідеалі, проте, на наш погляд, саме вона складає квінтесенцію, глибинну сутність загальнодержавної ідеї [2], ідеологічну основу національного відродження України. Стрижнем її має стати утвердження на базі правових та економічних важелів реальної самоцінності людського життя, особистості, громадянина, що і є вищим критерієм соціально орієнтованого суспільства, мерилом його справжньої, а не уявної цивілізованості. Як втілити це у площину життєвого простору, як наповнити таку модель конкретикою, щоб вона запрацювала на повні оберти, в інтересах держави і народу, - слід серйозно думати і політикам, і вченим.

Врешті-решт пора всім добре усвідомити, що дбати про людей - не просто постулат етики і гуманізму, не данина «моді», а об'єктивна потреба сучасної суспільної практики, нагальна вимога прогресу, оскільки від якості буття напряду залежить і якість трудового процесу, соціально-політична стабільність суспільства взагалі. Бідність же і масове зубожіння, як відомо, - прешоджерело соціальної напруженості. Отже, людина з її потребами та інтересами, являючи собою вищу цінність й головну мету політики, а не засіб досягнення політичних, часом сумнівних цілей, має бути поставлена в центр діяльності усіх державних інститутів. Гадаємо, лише за такої умови можна нарешті віднайти свою стежину до Храму, консолідувати строкату в етнічному, політичному і регіональному відношеннях українську націю й забезпечити максимально можливу реалізацію її творчого потенціалу, ідеї соціальної справедливості в ім'я нормального, безкризового функціонування країни. Ясна річ, намічений шлях буде далеко непростим, тернистим, тривалим (ми лише на початковій його стадії), але іншого, мабуть, не дано. Головне на сьогодні - чітко окреслити фундаментальні параметри того суспільства і тих цілей, до яких прагнемо, розгортаючи перетворення. Тоді й результат, певно, не забариться.

Зрозуміло, що новий курс України повинен увібрати і гармонійно збалансувати цілий комплекс взаємопов'язаних між собою складників світоглядного, політичного, адміністративно-правового, соціально-економічного, духовного, морально-етичного характеру, котрі у сукупності й визначають поняття «цілісна сучасна ідеологія» реформаторського типу. Невід'ємною її компонентою, на нашу думку, є історико-пізнавальна парадигма, тобто продовження в масштабах країни започаткованої з середини 80-х років цілеспрямованої роботи по всебічному переосмисленню та об'єктивному відтворенню вітчизняної історії, особливо її складних, трагічних чи

фальсифікованих сторінок у радянські часи, коли органічно ніби злилися в єдине ціле велич звершень і гіркота втрат, героїка і драматизм доби революції й творення нового суспільства. І це цілком закономірно. Адже, торуючи шлях до істини, віддаючи належне здобуткам не одного покоління співвітчизників, проникаючи дедалі глибше у таємниці та хитросплетіння нашої минувшини, ліквідуючи її «білі плями», ми тим самим протягуємо спадкоємницьку ниточку у майбутнє, додаючи водночас стабільності й теперішньому. Не випадково рівень правди і відвертості у дослідженні історичного процесу завжди розглядається як дійовий інструмент очищення масової свідомості від архаїчних нашарувань попередніх епох, розкріпачення мислення, оздоровлення моральної атмосфери у суспільстві в цілому, як неодмінна передумова його динамічного, поступального розвитку, достовірності прогнозування прийдешнього, формування нового психологічного клімату, або усього того, без чого немислима правова демократична держава. Таким чином, як слушно резюмує, зокрема професор В.Сусоров, без критичного осмислення уроків минулого, накопиченого позитивного і негативного досвіду, знання усієї (без купюр) правди жоден соціальний організм не може бути здоровим, а тим більше забезпеченим від повторення згубних рецидивів та помилок [3].

У світлі сказаного принципового значення і особливої суспільної ваги з точки зору поглиблення процесу демократизації суспільства набуває проблема відновлення історичної справедливості, передусім стосовно незліченого легіону жертв радянського тоталітаризму - досить жорсткого за своєю природою і сутнісними ознаками політичного ладу, що виник після 1917-го на уламках Російської імперії, захопивши в свої нещадні тенета й Україну. Впродовж наступних десятиліть, зазначається в преамбулі Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» від 17 квітня 1991р., мільйони «безвинних людей на підставі антигуманних і антидемократичних законів та внаслідок прямого беззаконня і свавілля зазнали переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання. Особливо тяжкою спадщиною минулого є масові репресії, які чинились сталінським режимом та його провідниками в республіці». [4]

Додамо принагідно: тільки на Дніпропетровщині і лише в пік «великого терору» (1937 - перше півріччя 1938рр.) у казематах НКВС опинилося до 30 тис. чоловік, або кожний 115-й мешканець області, включаючи немовлят і людей похилого віку [5]. А всього протягом другої половини 30-х років, за офіційною статистикою, було репресовано 360 тис. громадян України [6]. І це без врахування інших, хоч і менш «врожайних» у даному відношенні, якщо можна так висловитись, періодів радянської історії, значної армії тих українців, кому пощастило уникнути розстрілу, таборів, заслань, «психушок», але все ж довелося в різні часи витримати неабиякий моральний тиск з боку компартійних структур та їх всесильних спецслужб у вигляді так званих «профілактичних» санкцій - виключення із партії, звільнення з роботи, «проробок» в чиновницьких кабінетах парткомів, ЧК - ДПУ - НКВС - КДБ тощо. Показово, що головний чекіст Ф.Дзержинський ще у 1922р. вимагав від своїх підлеглих: «На кожного інтелігента має бути справа» [7]. Неважко здогадатись, що такі вказівки тої пори виконувалися скрупульозно й беззастережно, виливаючись у кінцевому

підсумку в тисячі і тисячі скривджених душ та знівечених доль.

Не виникає жодного сумніву, що усі вони - і мертві, і живі - давно і по праву заслужили воскресіння із небуття, повернення ображеної честі, гідності, доброго імені. Святий обов'язок держави, хай, власне, не тієї самої, що влаштувала ці криваві експерименти, а нової суверенної України, - зробити мужній крок і повинитися перед ними, бо якраз спокута, щиросердна і повна, є на сьогодні чи не найвагомішим чинником, здатним відновити порушену рівновагу людяності в наших душах, стати надійним моральним підґрунтям виходу на ті зрушення і новації, з якими пов'язуємо надії на краще, на майбутнє. Мова в даному випадку йде про необхідність подальшого нарощування спільних зусиль держави і громадськості на реабілітаційному полі країни, де останнім часом, як нам здається, чомусь знову відчувається своєрідне затишшя, намітились симптоми до певного спаду цієї надзвичайно важливої, багатогранної діяльності. А між тим, до її завершення ще ой як далеко...

Нагадаємо, що реабілітація жертв політичних репресій в СРСР розпочалася відразу після смерті «вождя усіх часів та народів», коли розгорнулася десталінізація суспільства, тобто його поступове звільнення від найбільш реакційних «пережитків сталінізму» та одіозних фігур у вищому політичному керівництві на кшталт горезвісного Л.Берії, запровадження часткової лібералізації в окремих сферах життя, насамперед духовній, де динаміка змін і новизни спостерігалася найпомітніше. Важливе значення, зокрема, мав вихід у вересні 1953р. указу Президії Верховної Ради СРСР, згідно з яким Верховний суд одержав право переглядати за протестами Генерального прокурора рішення колишніх колегій ОДПУ і особливих нарад НКВС, «трійок», «двійок» та інших позасудових інстанцій. Одночасно були скасовані військові трибунали військ МВС, драконівська постанова ЦВК СРСР від 1 грудня 1934р. «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів», дещо обмежені функції і влада органів держбезпеки.

До речі, тоді ж з'явився і сам термін «реабілітація», що найперше означало відмову спадкоємців Й.Сталіна від репресивних методів управління країною. Розрізняють реабілітацію юридичну (зняття обвинувачення, припинення карної справи за відсутністю складу злочину) і політичну (поновлення в партії, зняття заборони на згадування імені репресованого в засобах масової інформації, літературі тощо). Використовуючи цей термін, держава публічно визнавала невинність тих, кого захопила вакханалія сталінського свавілля, безжалісний молох його каральної машини, хоча сама вона не наважилась відкрито заявити про свої злочиння перед мільйонами загиблих та зневажених у концтаборах, залишаючись в принципі на незмінних позиціях доби «розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту». Мовляв, а як же інакше: ліс рубають - тріски летять... Щоправда, деяку ясність в оціночні характеристики держави сталінської епохи та проблеми масових репресій вніс XX з'їзд КПРС, однак і він не зміг дати вичерпні відповіді на низку гострих питань, поставлених життям. Справа в тім, що партійно-бюрократична ієрархія, розгортаючи «десталінізацію по вертикалі», з широким залученням до осуду культу особи державних та громадських інституцій, й гадки не мала про корінні, якісні перетворення у суспільстві, діяла часто-густо спонтанно, нерішуче, суперечливо, зберігаючи по

суті в недоторканості старі ідеологічні атрибути та штампи, увесь арсенал традиційних механізмів політичної практики, досягнення поставленої мети. Іншими словами, громіздка тоталітарна система здійснювала косметичний ремонт фасаду державної споруди, майже зовсім не зачіпаючи її базових внутрішніх опор, а отже, «перебудовувалася» за власними канонами та схемами, хоч і під тиском «знизу».

Безумовно, реформаторська непослідовність М.Хрущова не могла не позначитись і на реабілітаційному процесі. То був вже третій його етап, котрий прийшов на зміну двом незначним за масштабами 1953 - 1955 років. Загалом до листопада 1959р. органами КДБ і прокуратури України було переглянуто 4 млн. 263 тис. справ «діючого та архівного оперативного обліку» на 5 млн. 481 тис. осіб. При цьому було знято з обліку і фактично реабілітовано 2 млн. 684 тис. громадян, або 58,2 відсотка тих, хто свого часу потрапив під «ковпак» правоохоронних, точніше, каральних структур. Окремо і ретельно були переглянуті справи 64 тис. осіб, репресованих у 1937 - 1938 роках [8]. Наведені дані свідчать як про небачений розмах поліцейської діяльності сталінського режиму в Україні, так і про явно обмежений, половинчатий характер самого процесу реабілітації, поза межами якого залишалися жертви політичного терору 1920-х - початку 30-х років, партійно-державні керівники усіх рангів і представники національної інтелігенції, репресовані здебільшого під жупелами «буржуазного націоналізму» та різного роду «націонал-ухильництва», активні діячі Центральної Ради, Директорії, гетьманату, інші категорії політично «неблагодійного», «злочинного» шару української спільноти.

Як бачимо, реабілітаційна лінія, будучи однією з центральних, ключових в загальному контексті тогочасної ідеології оновлення, її рушійною силою й, образно кажучи, лакмусовим папірцем, так і не стала домінантною в діяльності правлячої партії, у суспільно-політичному житті країни, а тому не принесла довгоочікуваного мільйонами людей результату. Красномовний факт, вперше оприлюднений у 1990 році: за даними КДБ СРСР, з 3778234 громадян, засуджених протягом 1930 - 1953рр. за «контрреволюційні злочини» (з них 786098 осіб - до розстрілу) [9], в 1954 - 1961рр. реабілітували лише 737182 чоловіка [10], або менше п'ятої частини репресованих за політичними мотивами. А з 1962р. ця робота взагалі була згорнута. Втім, інакше й бути не могло, зважаючи на поверховість і, назвемо речі своїми іменами, певну фіктивність хрущовської десталінізації, «відлити» в цілому.

Якісно новий і більш радикальний етап демократизації суспільства, його звільнення від політико-ідеологічних пут сталінізму та брежнєвізму, в тім числі шляхом прискорення реабілітаційних процесів, наступив у другій половині 80-х років, коли новий генсек М.Горбачов проголосив курс на перебудову. У вересні 1987р. політбюро ЦК КПРС утворило спеціальну комісію з метою додаткового і детального вивчення матеріалів, пов'язаних з репресіями 30 - 40-х і початку 50-х років [11], а через рік аналогічна комісія була затверджена і в Україні [12]. 6 січня 1989р. газета «Правда» опублікувала постанову ЦК КПРС про заходи по відновленню справедливості щодо жертв політичних репресій, у відповідності з якою скасовувалися позасудові рішення «трійок» та «особливих нарад». Відтак громадяни, засуджені ними, автоматично вважалися реабілітованими. Було

також визнано за необхідне активізувати перегляд справ на осіб, необгрунтовано притягнених до кримінальної відповідальності судовими органами. Завдяки цій роботі тільки у 1989 - 1990рр. (до осені) в Україні було реабілітовано 194349 осіб [13], а всього з 1953 до середини 1991р. - більше 500 тис. чоловік [14] (для порівняння: по СРСР роком раніше - понад 2 мільйони) [15]. Навіть ці цифри, а вони, звісно, ще далеко не остаточні, дають уяву про масштаби беззаконня в Україні, суспільно-політичне життя якої з початку 30-х років багато в чому регламентувалося сталінською тезою про «загострення класової боротьби» та наявність у радянських республік «повзучих» націоналістичних збочень.

Помітний імпульс посиленню реабілітаційної діяльності в Україні дав згаданий вище закон від 17 квітня 1991р., хронологічні рамки якого вже не обмежувались періодом сталінізму, а поширювались на всю епоху радянської влади. Десяткам тисяч нових, облудно звинуваченим колись «контрреволюціонерам», «розкуркуленим», «ухильникам» та іншим «ворогам народу» повернуто добрі імена. Значні суми виділено на матеріальну компенсацію завданих їм збитків. Почалося планомірне впорядкування місць захоронення жертв репресій, встановлення пам'ятників, відкриття музейних експозицій, розширилася публікація відповідних матеріалів в пресі, наукових виданнях тощо. Важливість, корисність цієї роботи цілком очевидні, адже бажання знати своє минуле у повному обсязі, правдиво, без прикрас і приниження, потреба встановити з ним тісні духовно-генетичні зв'язки - дуже чутливий барометр, котрий, окрім іншого, демонструє ступінь культурності, цивілізованості будь-якого народу. Звертаючись до історії, зокрема її репресивної спадщини, молоде покоління громадян України мусить навчитися створювати надійні гарантії для відвернення трагічних ситуацій в бурхливому сьогоденні й майбутньому. «Мільйони розстріляних, померлих у голодних муках і закатованих в гулагівських таборах, - застерігає знаний український історик С.Кульчицький, - повинні нам нагадувати про небезпеку повної залежності від влади, центр якої розміщується за межами національних кордонів» [16].

Саме на такий комплексний підхід до загальнонародної справи оновлення суспільства і морального самоочищення кожного з нас в ході пізнання свого відносно недавнього минулого орієнтує державна програма «Реабілітовані історією», ухвалена в 1992 році Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України. Вона передбачає суттєво активізувати процес юридичної реабілітації жертв політичного терору і доповнити його цілеспрямованою дослідницькою діяльністю по створенню до 2000 року багатотомної науково-документальної серії книг, а її кінцева мета - поіменно назвати всіх українців, що безвинно постраждали від тоталітарного режиму за час його існування.

Плідна робота в рамках цієї програми розгорнулася і на Дніпропетровщині. Утворена і діє обласна редколегія на чолі з заступником глави облдержадміністрації, а при ній - науково-редакційний центр. Видано перший збірник документів і матеріалів про жертви сталінського свавілля в Дніпропетровському університеті - «Повернення із небуття» (1995р.). Підготовлено до друку два об'ємних томи - один вміщує понад 80 нарисів, присвячених репресованим державним діячам, вченим, майстрам літератури та мистецтва, військовим, робітникам, селянам, священослужителям та іншим

верствам дніпропетровців, другий має робочу назву «Мовою документів», а також велику за обсягом монографію. Виявлено, систематизовано і опрацьовано обширний масив фактичного матеріалу, котрий дає досить повне уявлення про причини виникнення, еволюцію та особливості функціонування тоталітарної системи на теренах Придніпров'я в різні часи, показує, яким чином вона ламала долі людей, причому здебільшого тих, хто вірою і правдою служив цій жорсткій системі, віддаючи всі свої знання, досвід і сили в ім'я побудови нового, справедливого, як їм здавалося, суспільного ладу. Ці матеріали покладено в основу численних наукових публікацій, що побачили світ в останні роки, передусім на шпальтах часопису «Борисфен», де з 1996 року відкрита спеціальна рубрика «Реабілітовані історією». Дніпропетровські історики мають наміри вести дослідницькі розвідки й надалі, вносити свою лепту у розширення горизонту наукового пошуку і збагачення його новими перспективними ідеями та оригінальними рішеннями з тим, щоб зловісна тінь масових репресій радянської доби остаточно зникла із розряду «білих плям» нашої історії. Водночас чимало зроблено для формування обласного банку даних на реабілітованих громадян, число яких сягає вже за 20 тисяч. Згідно з рекомендаціями Головної редколегії національної програми, очолюваної академіком П.Троньком, складено більше 11 тис. облікових карток, і така робота триває...

Отже, реабілітаційні процеси в Україні продовжуються, справляючи позитивний вплив на оздоровлення морально-психологічної атмосфери у суспільстві, формування підвалин правової демократичної держави, а значить, і сприяючи так чи інакше її відродженню. Безсумнівно, це надто складна, копітка і делікатна робота, яка вимагає від усіх причетних до неї виняткової уваги, такту, неупередженості й, головне, чесності, щирості та об'єктивності, оскільки лише такі підходи допоможуть відтворити по-справжньому правдиву картину нашого порівняно недавнього минулого - бурхливого, суперечливого і досить драматичного, відновити історичну справедливість стосовно тих, хто повною мірою пізнав на собі сталінщину в дії. Рішуче засуджуючи багаторічний політичний терор і всенародно вшановуючи його жертви, конче важливо до кінця розібратися в глибинних причинах та сутності репресивної природи тоталітаризму, раз і назавжди усвідомити, що трагедія українського народу ніколи й ні за яких обставин не повинна повторитись. Найпершою ж умовою і запорукою успіху на цьому шляху, у створенні гарантованої системи безпеки для суспільства та кожного громадянина має стати всемірне зміцнення основ української державності, нормалізація соціально-економічного становища в країні.

Примітки:

1. Див.: Дергачов О. Кризова безконфліктність українського суспільства// Соціально-політичні конфлікти в сучасній Україні: природа, характер, наслідки. К., 1996. С.17.

2. Докладніше про це див.: Болебрух А., Іваненко В. Українська ідея: інструмент злагоди чи джерело розбрату//Зоря. 1997. 25 січня.

3. Сусоров В. Повернення до правди//Забуттю не підлягає: нариси,

- спогади, оповідання. Херсон, 1994. С.20, 21.
4. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні. Закон УРСР від 17 квітня 1991р.//Там же. С.3.
 5. Державний архів Служби безпеки України. Фонд управління в Дніпропетровській області. Ф.1, спр.14, арк.107.
 6. Тронько П. Наш священний обов'язок//З архівів ВУЧК - ГПУ - НКВД-КГБ. 1995. №1/2. С.4.
 7. Ф.Э. Дзержинский - председатель ВЧК-ОГПУ. М., 1977. С.165.
 8. Див: Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. К., 1995.С.15.
 9. Правда. 1990. 14 февр.
 10. Правительственный вестник. 1990. №7. С.11.
 11. Известия ЦК КПСС. 1989. №11. С.41-53.
 12. Повернення із небуття: документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті /Відп. ред.: В.В.Іваненко. Дніпропетровськ, 1995. С.11.
 13. Правда Украины. 1990. 30 окт.
 14. Шаповал Ю.І. Сталінізм і Україна//Укр. істор. журн. 1992. №12. С.13.
 15. Правда. 1990. 6 июня.
 16. Кульчицкий С. Вернувшиеся из небытия//Днепровская правда. 1998. 29 дек.

В.К. ЯКУНИН

ИДЕОЛОГИЯ И ПОЛИТИКА: ВЕКТОРЫ УКРАИНЫ

Якунин Виктор Кузьмич - заведующий кафедрой украинской истории и этнополитики Днепропетровского государственного университета, доктор исторических наук, профессор

Данную тему я предлагаю рассмотреть в двух аспектах: 1) посмотреть на эволюцию самого понятия «идеология»; и 2) выяснить взаимовлияние идеологии и политики в Украине.

Начнем с определения идеологии. К этому надо подходить исторически. Как известно, К.Маркс и Ф.Энгельс в «Немецкой идеологии» последнюю называли иллюзорным сознанием и потому этот термин собственному учению не применяли. Они называли его научным социализмом. В.И.Ленин наоборот, ввел понятие «научной идеологии» применительно к марксизму.¹ В 20-е годы известный советский марксист В.Адоратский, следуя за К.Марксом, в статье «Об идеологии» утверждал, что идеология противоположна научному мышлению: «Идеологию, - писал он, - можно определить как оторвавшееся от действительности сознание, потерявшее сознательную связь с этой действительностью и отражающее последнюю неправильно в перевернутом виде. Марксизм - враг идеологии.»²

Однако в советском обществоведении утвердилось ленинское понимание идеологии: «Идеология - система взглядов и идей, в которых осознаются и оцениваются отношения людей к действительности и друг к другу социальные проблемы и конфликты, а также содержатся цели (программы) социальной деятельности, направленной на закрепление или изменение (развитие) данных общественных отношений. В классовом обществе идеология всегда носит классовый характер... Методы научного анализа и критики идеологии дает материалистическое понимание истории, согласно которому идеология есть явление общественного сознания и подчиняется его общим закономерностям. Идеология определяется общественным бытием, но обладает по отношению к нему относительной самостоятельностью.»³

Советские ученые обосновывали марксистский тезис о классовом характере идеологии, ссылаясь на марксову теорию классов и классовой борьбы, а также на марксово материалистическое понимание истории.

М.В.Яковлев, например, утверждал, что «Идеология - это прежде всего классовое сознание, которое отражает социальное, положение определенных общественных классов, способствует реализации их коренных интересов и задач.»⁴

После 1991г. на постсоветском пространстве (прежде всего в России и Украине) получает развитие иное, более широкое понимание идеологии. В книге «Политология. Энциклопедический словарь» (М., 1993) дано такое определение: «Идеология - система взглядов и идей, которых выражается отношение к той или иной действительности, взгляды, интересы, цели, намерения, умонастроения людей, классов, партий, субъектов политики и власти тех или иных эпох, поколений, общественных движений, искусства, литературы и т.д., вплоть до мировоззрения, умонастроений и жизненных позиций носителей той или иной идеологии... Истинное и ложное непосредственно связаны в идеологии, как рациональное и иррациональное, истинное и ложное в политике и в любой другой форме общественного и индивидуального сознания.»⁵

Более четкое размежевание идеологии и науки дали социологи. В «Энциклопедическом социологическом словаре» (М., 1995) говорится: «Идеология - система взглядов, идей, выражающих коренные интересы больших общественных групп: народов, классов, обществ, социальных движений... В социологической литературе идеология рассматривается в качестве средоточия классового, социального интереса в отличие от объективного научного отражения социальной реальности и представляет важнейший предмет особой отрасли социология - социологии звания (К.Маннгейм, В.Штарк и др.). Социальная наука, опирающаяся на идеологию, оправдывающая социальный интерес, утрачивает объективность. Вместе с тем, идеология, опирающаяся на объективное социальное знание, становится научной.»⁶

В другом словаре идеология уже определяется как духовная власть человеческой общности, а идеологическая структура как «разум» общества, который в свою очередь определяет всю общественную систему: «Идеология, - говорится в нем, - это система философских, научных, художественных, нравственных, политических, правовых, экономических, социологических ценностей и знаний о мире и роли человека в нем. Идеология регулирует,

интегрирует и направляет деятельность индивидов во всех сферах жизни общества... Основу идеологий составляют социальные учения и концепции - философские, эстетические, этические, правовые, политические, экономические, социологические и иные. Идеология формирует нормативно-ценностную основу общества.»⁷

Социо-культурный аспект ввели в понимание идеологии украинские ученые: «Ідеологія політична - система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яке відбиває інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громадських рухів та інших суб'єктів політики. Ідеологія політична може розглядатися як форма суспільної свідомості й як явище культури. Як елемент культури ідеологія політична є продуктом соціально-політичної діяльності людей, їх духовного виробництва... На відміну від науки ідеологія політична у собі не лише знання політичного життя, але й ставлення, оцінку політичних процесів з позицій інтересів соціальної спільноти, політичних партій - носія цієї ідеології, через що ідеологія політична більш упереджена, ніж політична наука. Ідеологія політична може містити в собі, поряд із справжніми знаннями, і неправильні, хибні уявлення, про політичні процеси, відносини і стан політичного життя, що проявляється в політичних міфах, утопіях.»⁸

Таким образом, ученые полагают, что между идеологией и наукой имеется существенная разница, т.к. в идеологии допускаются элементы «ложного сознания», мифологии и утопии, а в науке, особенно исторической, это категорически неприемлемо. И какой бы ни была идеология научной, она никогда не сможет быть тождеством науки.

Новое понимание идеологии стало возможным по двум обстоятельствам. Во-первых, удалось преодолеть узость и исторически преходящий характер марксистской теории классовой борьбы и ограниченные возможности марксистского понимания истории. Как известно, теорию классов и классовой борьбы К.Маркс в классическом виде сформулировал в письме Иосифу Вейдемейеру от 5 марта 1852г.: «То, что я сделал нового, - утверждал он, - состояло в доказательстве следующего: 1) что существование классов связано лишь с определенными историческими фазами развития производства; 2) что классовая борьба необходимо ведет к диктатуре пролетариата; 3) что эта диктатура сама составляет лишь переход к уничтожению всяких классов и к обществу без классов...»⁹ Сегодня мы можем на основе исторического опыта, особенно второй половины XX века, утверждать, что эта триада не выдержала испытания временем. Уже в 60-70-е годы XX века многие коммунистические партии мира, в том числе и КПСС, отказались от программного положения о диктатуре пролетариата. Исторический опыт показал, что сама классовая борьба стала эпизодической формой выяснения отношений между трудом и капиталом да и то лишь в критические моменты социальной напряженности. В условиях стабилизации и процветания классовая борьба отходит на задний план, уступая место социально-политическим компромиссам и соглашениям, на которые рабочий класс (да и другие социальные слои) идет охотнее всего. Классовая борьба перестала быть источником прогрессивного общественного развития и двигателем производственных отношений. Второе положение

перестало действовать и потому в программах нынешних политических партий левой ориентации (кроме ПК(б)У) России и Украины оно отсутствует. Третье положение было утопично с самого начала и сегодня оно несостоятельно ни с научной, ни с практической стороны. Таким образом, марксова теория классовой борьбы перестала существовать.

Во-вторых, ученые получили возможность познакомиться и освоить западную политологическую, философскую и социологическую мысль и этим самым взять на вооружение новые методы познания, доказанные и проверенные опытом истории.

В марксистской литературе утверждалось, что основой научного понимания идеологии является марксово материалистическое понимание истории. В классически сжатом виде оно изложено в «Предисловии» к работе К.Маркса «К критике политической экономии» (1859). Основные его положения следующие; 1) в общественном производстве люди вступают в производственные отношения. Совокупность этих производственных отношений составляет экономическую структуру общества, т.е. реальный базис, на котором возвышается юридическая и политическая надстройка; 2) способ производства определяет общественное сознание. Поэтому не сознание людей определяет их бытие, а, наоборот, их общественные бытие определяет их сознание; 3) на определенных этапах своего развития производительные силы приходят в противоречия с производственными отношениями. Из факторов развития производственные отношения становятся их оковами т.е. факторами торможения, что ведет неизбежно к социальной (т.е. коммунистической) революции; 4) ни одна общественная экономическая формация не погибает раньше, чем разовьются все производительные силы, чем созреют материальные предпосылки и условия их существования в недрах самого старого общества; 5) в общих чертах азиатский, античный, феодальный и современный буржуазный способ производства являются прогрессивными эпохами экономической общественной формации; 6) буржуазные общественные отношения являются последней антагонистической формой общественного производства и потому буржуазной общественной формацией завершается предыстория человеческого общества.

Остановимся на наиболее важных идеях и положениях материалистического понимания истории. Сегодня можно утверждать, что механизм взаимодействия производительных сил и производственных отношений и в нашу эпоху оказывает решающее воздействие на эффективность любой общественно-политической системы, любого способа производства. Только последствия их противоречия автоматически не ведут к социальной революции. Сложнее дело в отношении базиса и надстройки. Не случайно Ф.Энгельс в своих письмах об историческом материализме 1890-1894гг. вынужден был пояснять, что «экономическое положение - это базис, но на ход исторической борьбы также оказывают влияние и во многих случаях ее различные моменты надстройки; политические формы классовой борьбы и ее результаты - государственный строй, установленный победившим классом после выигранного сражения, и т.п., правовые формы и даже отражение всех этих действительных битв в мозгу участников, политические, юридические,

философские теории, религиозные воззрения и их дальнейшее развитие в систему догм. Существует взаимодействие всех этих моментов, в котором экономическое движение как необходимое конечном счете прокладывает себе дорогу сквозь бесконечное множество случайностей.»¹⁰ Такое пояснение необходимо было сделать, т.к. марксово понимание базиса и надстройки вело к экономическому детерминизму, хотя он этого и не хотел.

То же самое относится и к положению о соотношении бытия и сознания. Общественное сознание определяется не только теми факторами, которые вытекают из «бытия», т.е. материальных условий существования человека, но и традициями, культурой, менталитетом, религиозными верованиями, средствами массовой информации. Иначе чем же объяснить, например, возрождение в России монархической идеологии? Или фашизма?

Не подтвердилось положение К.Маркса о том, что противоречия между производительными силами и производственными отношениями приводят к тому, что наступает эпоха социальной революции. Человечество накопило, особенно в странах Запада, достаточно мощные и эффективные регуляторы экономических и социальных отношений, чтобы эпоха революций осталась в далеком прошлом. На смену социальных революций пришли социальные и экономические реформы. А это в корне меняет представление о движущих силах исторического процесса.

Четвертое положение, правильное в самом общем виде, в конкретной трактовке К.Маркса выглядит гипотетическим, т.к. к тому моменту, когда формировалось у него материалистическое понимание истории, т.е. к концу 50-х годов XIXст., не было исторического опыта гибели буржуазной экономической общественной формации и становления коммунистической формации, чтобы проследить эту тенденцию. XX столетие показало, что если эта тенденция и существует потенциально, то марксистское понятие о зрелости материальных условий к ее осуществлению устарело и не подтверждено опытом истории. Более того, исторический опыт подтвердил другое, не предусмотренное К.Марксом: если путем захвата власти осуществляется социалистический эксперимент в стране, не имеющей материальных предпосылок (в том числе и в особенности культурных, цивилизационных) к нему, то такой эксперимент рано или поздно закончится крахом, что и доказал опыт в СССР и странах Восточной Европы.

Пятое положение в общем виде сохранило свое познавательное значение, однако сегодня оно нуждается в переосмыслении и существенном уточнении. Шестое положение наиболее утопично.

Таким образом, материалистическое понимание истории как целостная теория исторического процесса разрушено самим ходом истории. Хотя ряд положений можно и нужно сохранить и развить на основе новейшего опыта истории. В результате материалистическое понимание истории сегодня не может служить научной основой понимания такого феномена как идеология.

Для более четкого понимания взаимосвязи идеологии и политики следует учесть основные функции идеологии в обществе. Они в основном следующие: 1) познавательная. Она весьма относительна и зависит от научных основ идеологии; 2) оценочная (аксиологическая), т.к. синтезирует представления о

ценностях и ориентациях в общественном сознании; 3) програмно-целевая, выраженная в программах (общих и специальных) политических партий, общественных объединений и структур власти; 4) прогностическая, выражающаяся в аналитических прогнозах общественного развития в целом, так и в отдельных сферах общественного бытия; 5) интегрирующая, т.е. в стремлении консолидировать или отдельные слои, или всё общество на выполнение целевых программных установок; 6) охранительная, т.е. стремление защищать свои программы идеалы, ценности, тип общества, пути реформ и т.п.

Эти функции сближают идеологию и политику, т.к. последняя также имеет такие же функции. Именно идеология определяет политике систему идеалов и ценностей, к которым она должна стремиться. Идеология способна подчинить себе политику, что имело место в тоталитарных и диктаторских сообществах. В бывшем СССР идеологизация общественной жизни и политики доходила до крайностей и абсурда, когда национальные интересы приносились в жертву идеологическим догмам. Поэтому политика и идеология должны создать объединительные тенденции. Любая политика идеологична по своей сути, не зависимо от того, понимают это или нет их лидеры,

Однако должны существовать определенные пределы проникновения идеологии в политику, за которыми идеология разрушает политику, деформирует ее, делает ее нефункциональной, недееспособной, порождает авторитарные, тиранические и тоталитарные режимы, ведет к тотальному насилию, правовому беспределу, хроническому нарушению Конституции и законов государства под видом революционной или иной целесообразности. Поэтому определенная деидеологизация политики всегда необходима. Политика должна быть более прагматичной.

Именно излишняя идеологизация придает законодательной и исполнительной власти в Украине конфронтационный характер. Идеологический раскол характерен не только для системы власти, но и для всего общества. В этих условиях нельзя идти по пути установления идеологической монополий какой-либо партии .

Проблема идеологии и политики проходит также через политические партии. Огромное их количество говорит о сложном и противоречивом процессе политической структуризации общества. Это объективно прогрессивный процесс. Сейчас развивается процесс осознания своих интересов различными социальными группами, а не слоями. Каждый крупный социальный слой (класс) имеет уже множество однотипных партий, которые конкурируют и враждуют между собой за электорат и влияние на власть. Партийно-политическая распорошенность объясняется тем, что большинство партий не имеет своей целостной идеологии. Развитые идеологические системы имеют только партии левой ориентации и национально-демократические, прежде всего НРУ. Партии либеральной и социал-демократической ориентации имеют в своих программах не идеологическую систему, а прагматический набор идеалов и ценностей, которые никак не согласуются с их социальной базой, экономическими и социальными требованиями, тактикой. Все партии, кроме КПУ и СПУ, совершенно игнорируют важнейшее положение любой идеологии -

обоснованную оценку прошлого, настоящего и будущего. Вместе с тем, КПУ и СПУ далеко не в полной мере усвоили опыт истории (отечественный и зарубежный), не извлекли должных уроков истории. Прежде всего по отношению к сталинизму. Не учитывается в должной мере опыт Европейского парламентаризма. Другие же партии вообще его игнорируют. Они ошибочно считают, что свою деятельность можно начинать с «чистого листа». Мол, пусть за прошлое отвечают коммунисты (хотя разве все наши Премьеры и Президенты не были в свое время коммунистами?), а мы будем отвечать за будущее. Им необходимо понять, что без нашего общего прошлого, не будет и будущего. Лишь осознав наше прошлое, можно выработать убедительные пути к нашему общему будущему. Строить же «коммунизм» в одном отдельном дворе и даже улице дело бесперспективное. С такой «идеологией» консолидировать все общество невозможно. Это очередная утопия.

Некоторые утверждают, что для консолидации общества необходима государственная идеология. Во-первых, что это такое? Во-вторых, какой правовой статус она будет иметь? В-третьих, без насилия никакая идеология сегодня в нашем обществе не станет общегосударственной. Такая государственная идеология скорее усилит разобщенность и противостояние в обществе. Идеальный и политический плюрализм, идейная веротерпимость - вот что надо внедрять во власть и общество. Под это надо подводить правовую основу и в Конституции, и в законах (О партиях, Об оппозиции). Ибо исторические социо-культурные, религиозные, языковые, региональные различия в Украине - это реальность, она надолго и ее надо учитывать, а не ломать через колено. Иначе новый очаг социальной напряженности окончательно взорвет наше общество. Подстёгивание кнутом исторических процессов никогда не принесет всеобщего согласия.

Таким образом, идеология и политика в Украине - это комплекс научно-теоретических, правовых и практически-политических проблем, которые необходимо решать. Под это надо подвести необходимую финансовую и материально-техническую базу. А кадровый потенциал специалистов у нас найдется, в том числе и в нашем регионе.

Примечания:

1. Ленин В.И. ПСС.Т. 18 . С.138.
2. Под знаменем марксизма. 1922. №II-12. С.201-202.
3. Философский энциклопедический словарь. 2-е изд. - М., 1989. С.206.
4. Яковлев М.В. Идеология.- М. 1979. С.24.
5. Политология. Энциклопедический словарь.- М., 1993. С.113-114.
6. Энциклопедический социологический словарь. Под общ. ред. акад. РАН Г.В.Осипова.- М., 1995. С.207.
7. Краткий энциклопедический словарь. Политология. - Ростов-на-Дону.- М., 1997. С.158-159.
8. Політологічний енциклопедичний словник. - К., 1997. С.140-141.
9. К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч. Изд. 2-е. Т.28. С.424.
10. К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч. Изд. 2-е. Т.37. С.394-395.

О.А. УДОД

ІДЕОЛОГІЯ Й СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА

Удод Олександр Андрійович - докторант кафедри російської історії Дніпропетровського державного університету, кандидат історичних наук, доцент

В сучасній соціальній філософії ідеологія розглядається як один із елементів суспільної свідомості, суть і специфіка якої полягає в теоретично виваженому і систематизованому відображенні інтересів певного соціального суб'єкта. Таким соціальним (суспільним) суб'єктом може бути народ чи нація (майже теоретичне припущення, далеке від реальності і можливості), клас чи суспільна група (найбільш розповсюджено), партія чи інші політичні організації та інституції. І доки існуватимуть подібні суспільні суб'єкти, доти вони і потребуватимуть теоретичного вираження своїх особливих інтересів, тобто ідеології.

Значення і функції ідеології у суспільстві не варто ні гіперболізувати, ні применшувати. Кожен суспільний організм в залежності від етапу розвитку і рівня цивілізації сам визначає її місце і роль.

Під час Великої французької революції (1789-1792 р.р.) група філософів (Дестют де Трасі, Кабаніс та ін.) сформувала напрямок у французькій філософії, що трактувала ідеологію як «метод встановлення практичних правил виховання, етики і політики засобами точного пізнання фізіологічної і психологічної організації людини і фізичного світу». [13, с.170] Марксизм, під впливом якого тривалий час знаходилась вся наша система виховання і освіти, стверджував, що всі ідеї, релігії, світогляди, установи, правові відносини і т.п. є лише відображенням матеріальних відносин і зведені буржуазією в ранг духовних цінностей (ідей) з метою обману чи дезорієнтації експлуатованих мас. А насправді, нібито, такі ідеї (цінності) не існують і, таким чином, мова може йти про ідеології, про ідеологічні надбудови над дійсністю.

Ідеологія в залежності від співвідношення в ній класового, загальнолюдського (вселюдського) чи національного може відігравати різноспрямовану роль щодо культури, освіти й виховання. Історичний досвід цивілізаційного поступу людства свідчить, що ідеологія може впливати на культуру та освіту у трьох відносно самостійних напрямках: стимулювати розвиток культури й освіти, гальмувати його, сприяти розвиткові в одному напрямі і водночас гальмувати в іншому. Досить часто ці напрями можуть перетинатися, взаємодіяти чи конфліктувати, а тому створюються ситуації, які не мають однозначної оцінки і вимагають від людей багатоаспектних визначень та всестороннього конкретно-історичного аналізу.

Ідеологія історично прогресивного суспільного класу, групи чи партії, як правило, справляє на духовну сферу життя людей позитивний вплив. Прогресивні сили суспільства завжди спрямовані у майбутнє, сповнені оптимізму, пошуку, творчості. В освіті вони шукають і знаходять ідеали майбутньої людини. Доки позиція такого суспільного суб'єкта залишається прогресивною, а його діяльність відповідає глибинним потребам суспільного

розвитку, доти вплив ідеології цього суб'єкта на освіту збігатиметься із закономірностями освіти і виховання. Як приклад можна назвати прогресивний вплив на освіту буржуазної ідеології її початкового періоду. На той час інтереси буржуазії збігалися із загальнолюдськими сподіваннями. Ідеологи буржуазії були, як правило, відомими вченими, філософами, політиками, діячами культури, освіти, педагогами.

Складну історичну еволюцію в плані впливу на освіту та виховання пройшла ідеологія пролетаріату – марксизм. Як теоретичне обґрунтування всесвітньо-історичної місії пролетаріату, марксизм другої половини XIX – початку XXст. відповідав віковим прагненням людства до справедливості, рівності, братерства. Трансформація суспільного життя середини і другої половини XXст. зумовили докорінну зміну культуротворчої ролі марксизму: із чинника прогресу він поступово перетворився на її демонічну силу – фактор стримування творчості, саморозвитку жорсткими рамками ідеологічної однозначності. Особливої шкоди культурі, науці (особливо гуманітарній), освіті, вихованню завдав сталінський (ленінський) варіант пролетарської ідеології – марксизму, оцінений людством, як і фашизм, в якості ідеології тоталітаризму.

Ідеологія сталінізму дегуманізувала культуру, освіту і виховання. Ідея самоцінності людини, величі й благородства особистості надовго залишила ці сфери. Її заступила ідея великої держави. Людина – ніщо, держава – все. Цілому ряду поколінь радянських людей було прищеплено згубні патерналістські настрої. Молода людина виховувалась як «гвинтик» великого всенародного механізму – держави соціалізму і комунізму, що поступово, але неухильно розкручує важкий маховик історичного розвитку. Освіта і виховання були поглинуті хвилею казенщини, формалізму, схоластики. Освіта, школа втратили такі одвічні людські цінності, як милосердя, совість, добро, любов. Молодіжні громадські (читай одержавлені) організації продукували бездумних павликів морозових з подвійною і потрійною мораллю. Молодь виростала з ознаками когнітивного дисонансу – думаю одне, творю інше, вірю в третє і т.п.

Десталінізація суспільства, звільнення його від ідеології тоталітаризму і спрямування розвитку людини у вільне русло розвитку вселюдських цінностей вимагають докорінного вилучення тих засобів, прийомів, за допомогою яких освіту і виховання підпорядковували диктату партії і держави. «Йдеться, - стверджують В.П.Андрущенко і М.І.Михальченко, - про необхідність відмовитися від маніпуляції свідомістю і поведінкою мас, знищення системи тотальної пропаганди, агітації, перебудови освіти й виховання, заміни їх дійсно культурними інститутами, що забезпечать вільний духовний, моральний і фізичний розвиток особистості на засадах загальнолюдських та національних пріоритетів, надбань вітчизняної та світової культури». [1, с.330]

У пострадянському українському суспільстві в силу відомих причин сформувався і панує нині зневажливе і навіть інколи вороже ставлення до ідеології взагалі. Люди більше не хочуть бути об'єктами духовного насильства, нівелюючого впливу моноідеології. Цьому, здається, нас уже навчила власна трагічна історія.

Але, не нашу думку, пануюче нині в українському суспільстві (і в тім числі органах освіти) скептичне ставлення до ідеології є неконструктивним. «В умовах перехідного суспільства, - пишуть В.Г.Кремень і В.М.Ткаченко, - нам може зарадити ідеологія державництва, функція якої полягає у забезпеченні інтеграції розколотого суспільства. Така ідеологія має запропонувати свою інтерпретацію здатності суспільства до подолання невідповідності між традиційними цінностями масової свідомості й реальними суспільними відносинами». [8, с.221]

Після 1991р. в Україні суспільство закономірно підійшло до вироблення і сприйняття (в більшості своїй) нової ідеології як дійового, століттями перевіреного засобу його збереження від катастрофічного розвалу. Порушення ідеалів і системи духовних та матеріальних цінностей радянського періоду, вакуум конструктивної державницької ідеології за відсутності соціальних умов розвитку демократичної особистості, яка б мала внутрішні потреби в державності і переймалася б відповідним ступенем відповідальності за неї, - такі нагальні причини формування нової ідеології.

Одним із найконструктивніших елементів такої ідеології могла б стати народна історія (соціальна пам'ять) – усвідомлення того, що всі нині суцї покоління – родом із радянського суспільства; прищеплення відчуття тяжкості історичного розвитку українського народу; засвоєння істини, що історію не судять, її аналізують – ми успадкували славу, ми ж і спокутуємо гріхи попередніх поколінь.

Другим елементом такої ідеології має стати неминуче засвоєння закономірності і тривалості перехідного етапу розвитку українського суспільства. Лише масова відданість людей новим життєздатним формам діяльності: економічній – ринок, підтримка вітчизняного товаровиробника, завершення реформ; політичній – демократизація, самоврядування та ін., їх готовність втілювати в життя ці нові форми дадуть змогу подолати етап перехідного суспільства. Ностальгія, мрії про колись «справедливе» соціалістичне, розподільно-зрівняльне суспільство тільки продовжуватимуть нинішні страждання народних мас.

По-третє, необхідним елементом нової ідеології має стати усвідомлення належності і органічного зв'язку нашого суспільства із світовою (європейською) цивілізацією, засвоєння досвіду людства самоорганізації та створення умов для розвитку особистості, сприяння ідеї пріоритетності інтересів конкретної особистості.

Нова ідеологія (а особливо етап її формування, вироблення пріоритетних ідей, ідеалів та цінностей) закономірно передбачає засвоєння історичного досвіду, духовної спадщини, культуротворчого потенціалу попередніх поколінь. Звідси ідеологія та історична освіта (у її широкому розумінні) є взаємозумовленими факторами розвитку суспільства.

Характер впливу, який може справляти історія на переконання, вчинки всіх і кожного, набувають надто важливого значення у ході всієї дискусії, що ведеться стосовно ролі ідеології та її функції. Характер впливу залежить, в першу чергу, від тих поглядів на історичну науку і освіту, що панують в суспільстві в

кожен конкретний період. В останні роки, що знаменують кінець ХХст., необхідно брати до уваги ті цінності і форми поведінки, які освіта в цілому повинна пропагувати, а також необхідно враховувати той вклад, який викладання історії може внести у будівництво більш демократичного і терпимого суспільства.

На основі якого досвіду слід будувати історичну освіту? В кінці ХІХ – початку ХХ ст.ст. сплеск націоналізму і виникнення гострої необхідності у зміцненні держави змусили уряди багатьох країн проявити інтерес до тієї політичної і педагогічної ролі, яку грають школи і реформувати викладання предмету національної історії з метою надання більшої законності їх владі і культивування лояльності громадян до існуючого ладу (так було і в Україні – як в період УНР, так і в епоху УРСР).

Прагнучі до реалізації поставлених завдань, власті, не коливаючись, використали історію в своїх інтересах впритул до зловживань у цій сфері. Вони розглядали історію не як інструмент, спираючись на який можна добитися перемін, а лише як закінчену субстанцію. З другого боку, було б перебільшенням сказати, що в більшості випадків історія перетворилась в набір міфів або в пропаганду. Адже історія за своєю природою є перебірливою. Але пошуки національної самобутності досить часто вимагали особливого типу перебірливості який би забезпечував створення підретушованої історії, що містилась у шкільних підручниках. Все те, що могло послужити справі формування національної самосвідомості, було занесено в шкільні програми для обов'язкового запам'ятовування, все ж інше – засуджувалось або піддавалось забуттю, як таке, що не мало певного інтересу. Мабуть не випадково свого часу Х.Г.Уеллс писав, що «викладачі історії повинні взяти на себе частину відповідальності за розв'язування першої світової війни». І дійсно, війна в значній мірі стала результатом надмірного націоналістичного і патріотичного запалу всіх протиборствуючих сторін – результатом «отруєння історією». [2, с.13]

Шкільні підручники справляють значний вплив, поширюючи такі історичні концепції, які виступають в якості гідного довір'я знання, що має статус «суспільної власності» і не підлягає сумніву. Шкільна версія історії старих або нових великих держав і націй досить часто зводиться до точного детального звіту про події, що відбулися; сюди також включають вклад в історію «великих» і «хороших» особистостей (героїв). Серед останніх, головним чином, переважають представники воєнних кіл і політики, винахідники і новатори. Вклад звичайних людей, народів, емігрантів, національних меншин, інших жителів конкретного регіону і особливо жінок (за виключенням деяких представників слабого полу, які волею долі стали королевами) незмінно замовчувався. Мова, що використовувалась для викладання історії, вносила свій вклад у створення певних кліше по відношенню заколотників, сюзеренів, загарбників або поневолювачів, які несправедливо гнобили і насаджували важку працю народам-праведникам, спасіння яким несли так звані «визволителі нації».

Особливо великий негативний вплив мало викладання історії, що несла в собі яскраво виражений націоналістичний характер. Якщо більшість режимів не використовували в тлумаченні історії відверто пропагандистських методів,

то Сталін, наприклад, нав'язав своє власне розуміння російської історії і не обходився при цьому без насильства над нею. Така яскраво виражена селективна і націоналістична манера викладання історії засуджувалась в цивілізованому світі за культивування почуття національної, расової, релігійної і культурної переваги, агресивності, ненависті і насильства, що приводять рано чи пізно до прагнення панувати над іншими людьми.

В 90-і роки нашого століття основоположні мета, завдання та характер викладання історії майже в усій Європі були піддані ревізії. Було переглянуто застарілу позицію, згідно якої шкільна історія розглядалась як «набір знань», які необхідно вивчати і запам'ятовувати, було внесено ясність у питання щодо суті самої історії, яка була визначена експертами Ради Європи як результат концепцій, версій і тлумачень істориків, завжди не завершених до кінця і відкритих для обговорення. Історія, що викладається в школі, визначається нині як форма знань, що утворюються в процесі осмислення і тлумачення історичних фактів і доведень. В результаті викладання історії в школі повинно зводитись до «пошуку пояснень», а не до простої передачі сукупності знань. Це завдання повинно здійснюватись засобами педагогіки і такої методики, яка б ґрунтувалась на аналізі проблематики і пошукові відповіді на запитання, що виникають.

За рекомендаціями, які прийняті сьогодні в більшості держав Європи, підхід до викладання історії базується на основі постулату: головне, щоб учні зрозуміли, в чьому полягає мистецтво академічних істориків, їх концепції і методологія. Замість того, щоб вимагати від учнів прийняти і погодитись з тією, чи іншою точкою зору, як того вимагали старі підручники історії, дітей необхідно «підштовхувати» до формування власної думки в процесі вивчення множини фактів, доведень і думок. Інакше кажучи, учні повинні прагнути критично сприймати інформацію, критично мислити і бути «конструктивними скептиками».

Україна в 1995р. вступила до Ради Європи, а отже має сприйняти й ті рекомендації, що стосуються постановки історичної освіти, визначення головних цілей і завдань навчання історії. На думку Ради Європи, головна мета процесу навчання історії заключається в заохоченні розвитку в учнів умінь:

- розуміти і осмислювати минуле;
- збирати й аналізувати матеріали з різноманітних джерел історичної інформації, висловлюючи до них критичне відношення; розглядати їх в конкретному історичному контексті (зберігаючи в пам'яті ключові моменти і найбільш характерні риси історичних періодів суспільств або подій, що вивчаються);
- оцінювати різноманітні версії і думки про історичні події, що відбулися;
- розрізняти факти і точки зору, з'ясовувати помилки, фальсифікації і стереотипи, аналізувати отримувану інформацію;
- формулювати незалежні і зважені судження і робити обґрунтовані та толерантні вислови на основі аналізу доказів та виявлення широкого спектру точок зору;
- бути готовим до того, що власні висновки можуть бути піддані переоцінці в світлі нових фактів і нових тлумачень.

Історія має великий потенціал можливості у справі будівництва «нової Європи». Майбутнє демократії, толерантності і соціального розвитку «Європи-спільного дому» вимагатиме одночасно і усвідомлення минулого, і необхідні знання для урегулювання конфліктів у майбутньому. Викладання історії вносить неоцінений вклад у формування громадян, здатних широко, масштабно мислити, що сприймають і бажають різноманітності точок зору, терпимо відносяться до народів інших культур, релігій і мов. Такий тип викладання передбачає, що по відношенню до сусідніх культур будуть висловлюватися об'єктивні судження і оцінки, буде враховуватись взаємозалежність націй і вклад різних цивілізацій та культур в наш єдиний планетарний дім.

У Європі нароблені й певні сучасні підходи до вивчення та викладання національної історії, від якої не варто відмовлятися на користь всесвітньої історії. Викладачі історії повинні допомагати учням усвідомити, що їх нація, молода вона чи стара, є продуктом найрізноманітніших впливів у минулому і в теперішньому, в тім числі колонізації, імміграції, релігії, проникнення етнічних і релігійних меншин, асиміляції і т. п. Викладання «інтегрованої» національної історії, що визнає і поважає права і легітимність всіх складових компонентів конкретної держави, дозволить учням усвідомити різноманітність своїх коренів і самобутність, а також всю повноту спадщини, що створена в минулому їх нацією або державою.

Не дивлячись на відмінності, що існують між націями, їх культурну багатоманітність, все ж вони розвивались завдяки торгівлі, зв'язків, взаємодопомоги. На базі таких цивілізованих постулатів, як демократія і права людини, сформувались глобальні, основоположні поняття. Викладачі історії повинні відчувати в собі обов'язок пригортати увагу учнів до зміцнення демократії і захисту прав людини, до вивчення впливу європейців на історію в світовому масштабі, а також до позитивних взаємовідносин між різними країнами, релігіями та ідеями.

Сучасна історична освіта має заохочувати формувати погляди з точки зору моралі. Історія надає величезні можливості для того, щоб зайнятися такими трагічними чи суперечливими темами, як наприклад, зародження і розвиток агресії, етнічної нетерпимості і прогресуючої безжалісності до людей. Особливо це стосується таких здавалось би нереальних подій, як Холокост. Можна, звичайно, зняти всі питання відносно згаданих історичних фактів, розцінивши їх як такі, що не підлягають поясненню й розумінню і розглядаються як найбільш жахливі аспекти людської поведінки або як щось ірраціональне, що ніколи не повториться. Але, якщо молоді люди і повинні чогось навчитися у історії, так це тільки того, як не допустити повторення найбільш злочинних, зловісних її епізодів. Враховуючи це, важливо навчитися розглядати природу передумов і почуттів, що приводять до такого роду жахливих феноменів. Потрібно дати учням можливість глибоко усвідомити ряд слідуючих питань моралі:

- Що спонукало людей на ті чи інші дії, вчинки?

- Чому одні люди, що піддавались насильству, спокійно віддавали себе в руки долі, фатуму, а інші здійснювали опір?

- Які були мотиви дій тих, хто здійснював насильство (одержимість нав'язливими ідеями, конформізм, страх, підкорення, виняткова слухняність і виконавча запопадлива дисципліна чи ще щось)?

- Хто не сприймав подій, що відбувались, і чим такі люди відрізнялись від інших? (мова йде про тих, хто переховував незнайомих людей від насильства, про дисидентів, про тих, хто відмовився бути співучасником насильства і часто розділяли участь жертв)?

- З якими моральними дилемами стикались ці люди?

- Як би ви діяли в подібних ситуаціях?

- Чи могли б знову повторитися подібні трагічні події?

- Як необхідно виховувати дітей, і що необхідно робити, щоб попередити і відвернути повторення подібних подій? [4]

Цілком справедливо вважається, що з допомогою певної методики викладання історії можна сприяти розвитку навичок посередника, подібних до тих навичок, які необхідні для врегулювання конфліктів ненасильницькими методами. Подібний метод може включати в себе три стадії: 1) аналіз і критичний погляд на речі («що сталося?», «в чому полягає проблема?», «чи не помиляюся я?»); 2) співпереживання («які почуття у вас і у інших викликає ця тема?»); 3) введення людини в поняття справедливості і формування творчого мислення («які події були б для вас або для них бажаними?», «що ви (або вони) могли б зробити насправді?»).

Якщо учасники конфліктних ситуацій будуть знати про почуття і потреби інших людей, вони будуть прагнути до пошуку практичних кроків щодо ліквідації недовір'я і примирення конфліктуючих сторін, навіть якщо їх можливості будуть в цьому надзвичайно обмеженими. [9]

Сучасна історична освіта і нова ідеологія, потреба у формуванні якої давно назріла для України, мають формуватися на основі ідей єдності культур, їх діалогу і взаємопроникнення. Рада Європи в 1995р. прийняла 19 проектів під спільною назвою «Історія без кордонів». Цей унікальний проект допомагає вчителям історії, які хочуть встановити зв'язки з іншими школами в багатьох країнах. Крім цього, «Історія без кордонів» вказує на те, що багато історичних подій неможливо розглядати тільки в національних рамках сьогодні. Для того, щоб зрозуміти більшість історичних епох, ми повинні стерти розумові перепони і уявити світ до того, як з'явилися народи і країни. «Європейські і національні історії, - відзначається в документах Ради Європи, - будуть спілкуватися один з одним, коли вчителі й автори підручників почнуть мислити, переборюючи розумові кордони. Уявлення про справжній світ доповнює інший вимір». [10, с.59]

Під впливом народження нових ідей у Європі українське суспільство переосмислює багато принципів положень освітньої і виховної системи. А в ході дискусій народилось уявлення про виховний ідеал української школи: «Ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена соціально активна й національно свідома людина, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення. Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури». [6, с.3-4]

У відповідності з виховним ідеалом формуються головні цілі сучасної історичної освіти в Україні. Головними цілями навчання історії є:

- «формування історичного мислення учнів, тобто загального розуміння історичного процесу в його різноманітності і суперечностях, способів одержання, засвоєння і застосування історичних знань, умінь самостійно орієнтуватись і адаптуватись до швидких змін суспільного життя, критично ставитись до інформації;

- виховання у дитини загальнолюдських духовних ціннісних орієнтацій, моральних якостей громадянина-патріота своєї Батьківщини;

- підготовка до активної участі в розбудові української держави, збереження та розвитку культури і духовності українського народу». [11, с.37]

Повільно, але неухильно, на нашу думку, школа й історична освіта переорієнтуються на особистісний розвиток школяра, а не виховання його як члена майбутнього суспільства з наперед заданими певними якостями. Педагоги поступово оволодівають сучасною філософією освіти, яку можна вважати як частиною нової ідеології для нової України. «Йдеться, - писав президент Академії педнаук України В.Кремень, - про набуття школярами в першу чергу системи особистісних і розумових здібностей і якостей, які давали б їм змогу успішно вирішувати складні проблеми своєї життєдіяльності. Досягнення цієї стратегічної мети залежить безпосередньо від такого типу навчання, яке, окрім змістово-методичної організації, моделює соціальні взаємодії школяра з ровесниками і з учителем у процесі учення». [7, с.53]

Зміст сучасної історичної освіти має бути зорієнтований на особистість. За особистісної організації навчального предмета він подається як історія розвитку інтелектуальних і особистісних надбань творців тих чи інших культурних цінностей. При такому підході змістовну структуру історії як навчальної дисципліни повинні становити не звичні факти політичної історії чи економічний розвиток, а мислення, здібності, особистісні цінності, почуття творців людської культури, що розвиваються і втілюються в їхній діяльності, в її продуктах – науці, літературі, мистецтві. Було б дуже цінним показувати історію народів і країн через життя, долю особистостей-творців цих культурних здобутків. Класичним прикладом в цьому відношенні може бути виклад Ф.Гегелем у його «Лекціях з історії філософії» цілого періоду історії Афінів через

особистість Сократа, над яким був учинений суд. Тут всі події подаються в контексті його особистості, його життєвої драми. Хоча вона розкрита як необхідна, все ж виявляється особистісною, виступає моральною колізією цієї людини.

Надбанням української сучасної системи історичної освіти (а таким чином і нової ідеології в Україні) є засади аксіологічного підходу у викладанні історії та інших освітніх предметів. «Для української системи освіти, - стверджувалось на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні» у лютому 1996р., - такими [пріоритетними] цінностями є цінності гуманізму, людської гідності, соціальної ініціативи і творчості, демократизму, патріотизму, національної самосвідомості». [12, с.214]

В останні роки з'явилося багато різних концепцій демократизації та реформування освіти в Україні. Значна частина їх пропагує і стверджує цінності (вартості) сучасного виховання. О.Вишневський у авторській «Концепції демократизації українського виховання» запропонував Кодекс вартостей сучасного українського виховання, який передбачає формування в учнів п'яти груп цінностей:

1) абсолютні, вічні вартості(доброта, чесність, справедливість, досконалість, краса, свобода, благородство та ін.);

2) основні національні вартості (українська ідея, єдність поколінь, почуття національної гідності, історична пам'ять, любов до рідної культури, обстоювання ідеології українського державотворення та ін.);

3) основні громадянські вартості (прагнення до соціальної гармонії, пошана до закону, самовідповідальність людини, повага прав людини, суверенітет особи, толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним вартостям та ін.);

4) вартості сімейного життя (подружня вірність, піклування про дітей, батьків, старших у сім'ї, гармонія стосунків поколінь у сім'ї, відповідальність за інших членів сім'ї, культ праці, здоровий спосіб життя, дотримання народних звичаїв, охорона традицій, гостинність, багатодітність та ін.);

5) вартості особистого життя (орієнтація на пріоритет духовних цінностей, внутрішня свобода, воля, мудрість, розум, здоровий глузд, мужність, рішучість, героїзм, лагідність, доброзичливість, правдомовність, поміркованість, врівноваженість, терплячість, оптимізм, працьовитість, підприємливість, самокритичність, твердість слова, щедрість, шляхетність і відповідальність, ощадливість та ін.). [5, с.110-112]

Інколи лунають голоси про те, що в основу нової ідеології для України варто покласти основні якості (риси) українського менталітету. Але, як справедливо зазначав Б.С.Гершунський, «справа зовсім не в тому, щоб протиставити менталітет ідеології взагалі. Вся суть питання в тому, якій саме ідеології. Взаємозв'язок менталітету й ідеології не такий простий, як уявляється на перший погляд. Але в будь-якому випадку – це якраз взаємозв'язок і взаємовплив. Ментальність, що об'єктивно не відповідає критеріально аргументованому і історично зрозумілому суспільному прогресу, не тільки може, а й повинна бути змінена... Що стосується боротьби ідеологій, то це, в кінці кінців, боротьба за гідний людини і людського суспільства менталітет». [3, с.116-117]

Таким чином, українське суспільство потребує сьогодні нової ідеології. Але це не повинна бути знову моноідеологія, яка передбачає насильство над меншістю. Це в нашій історії вже було. Величезний потенціал для пропаганди сучасних ідей, демократичних цінностей та ідей терпимості має історична освіта, що теж формується сьогодні в Україні. В основі її мають бути основні засади сучасної філософії освіти, в тім числі змагальність ідеологій, а критерієм їх відбору та життєдайності теж може бути ринок, тобто потреби особистості, яка виступає найвищою цінністю європейської цивілізації.

Бібліографічні посилання:

1. Андрущенко А.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. - К.: Генеза, 1996.
2. Галлахер К. Преподавание истории и пропаганда демократических ценностей и идей терпимости. - Страсбург: Совет Европы, 1996.
3. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. – Москва: Изд-во «Совершенство», 1998.
4. Горски Джонатан. Изучая Холокост.- Лондон: Христ.-иудейск. Совет, 1994.
5. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції.- К: Школяр. - 1997.
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти// Інф. збірн. Міносвіти. – 1996.- №13 – с.2-16.
7. Кремень В. Особистісно - розвивальне навчання як науковий пріоритет//Рідна школа. - 1998.- №11.- с.53-57.
8. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. - К.: Вид. центр «ДрУк», 1998.
9. Лейледорфер Том. Обучение поиску конструктивных методов разрешения конфликтов.- Лондон.: «Эра в образовании».- 1990.- август.
10. Лоу-Беер Энн. Совет Европы и История в школе. - Страсбург: Совет Европы, 1997.
11. Суспільствознавство: Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні (Проект).- К.: Генеза, 1997.
12. Філософія освіти в сучасній Україні: Матеріали конференції. - К.: Інст. змісту і методів навчання, 1997.
13. Философский энциклопедический словарь. - М.: ИНФА-М, 1997.

Л.С. ПОДЛЕСНАЯ

ИДЕОЛОГИЯ И КУЛЬТУРА: МЕСТО И РОЛЬ МОНУМЕНТАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Подлесная Людмила Станиславовна - доцент кафедры истории и украиноведения Государственной металлургической академии Украины, кандидат исторических наук

Провозглашение независимости Украины открыло новые перспективы в культурно-идеологическом процессе. В условиях переходного периода, который начался с середины 80-х годов, в сфере культуры наметились новые тенденции, проявившиеся в демократизации и отходе от единой государственной идеологии правящей Коммунистической партии. В общественном сознании страны произошли перемены, связанные с заменой классово-идеологического подхода к культуре приоритетом общечеловеческих, гуманистических ценностей.

В Украине, с её полинациональным населением, широким спектром регионально- политических и регионально-культурных отличий, религиозной неоднородностью духовная сфера должна функционировать как плюралистичная. Такой подход гарантирует каждой личности или отдельным социально- политическим группам выбор идеологии, обеспечивает права человека, его свободу в духовном развитии, удовлетворения своих культурных потребностей.

Однако одностороннее использование этого подхода таит в себе опасность. Как известно, общечеловеческие ценности и плюрализм в культурной сфере предполагают культурные заимствования. Их использование без ущерба для национальной самобытности возможно при наличии сильной национальной традиции. Трагизм украинской культуры в том и заключается, что формировалась она, не имея собственной государственности. Как следствие, в Украине городская культура, возвышающая национальные ценности до общечеловеческих, фактически не была создана. Это ослабило её вековую культурную традицию, подорвало духовный потенциал украинского народа.

Сегодня все более очевидным становится тот факт, что в условиях переходного периода разгосударствление сферы культуры чревато негативными последствиями и поэтому должно сопровождаться сохранением ответственности государства за инфраструктуру украинской культуры. Тем более что она никогда еще не была разработана системно и фундаментально. Таким образом, культура нуждается в государстве и не может быть в полной мере избавленным от определенной идеологической регламентации.

В связи с этим, более целесообразным представляется рассмотрение культуры, как сложного духовного и социального явления, опирающегося на осмысленное взаимоотношение между идеологическим и общечеловеческим, гуманистическим началом в ее содержании.

Взаимоотношение идеологии и культуры, соотношение идеологических и общечеловеческих ценностей в культурной политике может быть определено на основе изучения и использования исторического опыта в данной области

общественных отношений. В частности, опыта работы с монументальными памятниками, которые утверждали монополю господствовавшую идеологию и являлись эффективным средством идеологического воздействия на массы.

Памятники, особенно монументальные, как и некоторые другие виды духовного творчества, не только искусство, а и идеология, средство политического воспитания.

Монументальное искусство, охватывая основные виды пространственных искусств, вбирает в себя те жанры творчества, которые участвуют в художественном формировании постоянной жизненной среды человека и общества. Произведения монументального искусства создают своего рода образные модели мира, каким он представляется в ту или иную эпоху. Но при этом они выражают извечное стремление человека утвердить в памяти грядущих поколений те ценности и идеалы, которые для данного общественного строя являются наиболее важными, непреходящими. В силу этих своих качеств это один и древнейших видов изобразительного творчества.

Ориентированное на вечность, монументальное искусство по своей природе глубоко социально и классово, пронизано откровениями и иллюзиями времени, которое его породило.

Монументальное искусство в современном представлении о нем - это плод революционного подъема (1917г.) и послереволюционного пафоса утверждения новой жизни и нового мировоззрения.

Уже со второй половины 20-х годов начинается работы по увековечению классово - революционной борьбы народов за свое социальное освобождение, ставшие тенденцией всего советского периода истории Украины. При этом, национально- освободительные войны, и их герои, как предмет монументальной пропаганды, не признавались. Считалось, что лишь социальное, но не национальное, должно входить в предмет вопроса. С первых дней существования Советской власти монументальное искусство использовалось правящей партией в качестве материального воплощения Коммунистической идеологии. Этот фактор не мог не сказаться на практике установления памятников, и которой отчетливо проявились тенденциозность и субъективизм при выборе личностей, подлежащих увековечению. Преимущество отдавалось героям революционных событий 1917 года, гражданской и Отечественной войны, героическим свершениям людей труда периода социалистического строительства.

Идеологизированный подход к проблеме строительства памятников не позволял создавать их с общечеловеческих и национальных позиций. В истории Украины было немало страниц, в том числе и трагических, достойных памяти грядущих поколений, но не ставших предметом монументальной пропаганды.

Интенсивное строительство памятников, создание своего рода селекции исторических фактов, событий, имен, способствующих утверждению «преимуществ» социалистической системы, проходило в обстановке небрежения к тому, что было возведено предками. Такая практика имела пагубные последствия, особенно для формирования у людей гражданской позиции, уровень которой определяется не количеством возводимых памятников и монументов, а отношением к ним, ко всему историко-культурному наследию.

Підтверджується це нинешнім станом пам'ятників і отношением к ним.

Осуществление монументальной пропаганды сопровождалось значительным усилением политического влияния и практического воздействия со стороны руководящих органов компартии Украины, что являлось одним из факторов, подтверждавших глубокий духовный кризис партии, её структур и особенно идеологии. Потеря авторитета, изжившие себя формы и методы работы, отсутствие реальной творческой деятельности заменялись искусственным насаждением идеологии и её символов-памятников.

Наконец, возведение монументальных сооружений и комплексов не только увеличивало общую численность памятников, но и требовало значительных материальных и творческих усилий. При господствовавшем остаточном принципе финансирования сферы культуры это вело к появлению штампов, которые не обогащали содержание жизненного окружения, а, наоборот, «засоряли» среду, вызвали эмоциональную глухоту, не восприятие искусства, скептицизм и безразличие к действиям партийных и советских органов в области культуры.

Формализм, тенденциозность и субъективизм были характерны и для работы по охране и использованию памятников. В центре внимания оказывались, как правило, памятники-персоналии (особенно В.И.Ленину) и памятники революционной, боевой и трудовой славы.

Средства, выделяемые управлением культуры для охраны памятников, использовались на их строительство или неоправданно отдавались памятникам, обладавшим идеологической значимостью. Мероприятия по охране памятников истории и культуры чаще носили характер кратковременных компаний, приуроченных к той или иной «круглой дате».

Одной из распространенных форм использования монументального искусства в качестве эффективного средства патриотического и интернационального воспитания был момент их открытия. Нередко проведение массовых общественно-политических мероприятий по случаю открытия того или иного памятника осуществлялось формально, по разнарядке райкомов партии. Представляется, что подобные мероприятия должны быть не только доступны широким массам, но и нужны им. А воспитывается эта необходимость не решениями и постановлениями, а культурой, потребностями социальной практики, изменениями социального статуса, общественными преобразованиями.

Сказанное вовсе не означает, что воспитание историей и использование в этом процессе исторических и культурных памятников не является обязательным элементом воспитания гражданственности и патриотизма. Однако, работа эта в современных условиях должна строиться на основе критического анализа предшествующей деятельности в этой области, переосмысления роли и смыслового значения памятников, поиска новых, необходимых и более эффективных форм соприкосновения и общения человека с ними.

Таким образом, бесспорным можно считать то, что памятники монументального искусства всегда подвержены идеологическому влиянию и обладают твердым социальным содержанием. К сожалению, идеологические

проблемы практики памятников способны поглотить и поглощали проблемы собственно научные, культурные, эстетические. Подмена культурной деятельности идеологией, в любом её проявлении, не гарантирует того, что проблемы культуры в очередной раз не будут решаться только с позиций принятых идеологических установок. Как свидетельствует история, проблемы памятников, особенно в переломные периоды, периоды социальных взрывов могут стать поводом для широко разворачивающихся движений за сохранение или разрушение культурно- исторических ценностей, то есть могут вызвать острые идеологические разногласия в обществе, привести его к расколу.

К сожалению, не обошли эти процессы и современную Украину. Первые шаги её государственной самостоятельности сопровождались излишней политизацией истории и культуры, непродуманным, часто необоснованным отвержением старых символов и заменой их новыми, сбрасыванием с постаментов прежних идолов и водружением на их место других, таких же идолов. А в итоге, как правило, страдают культура, наука, уничтожаются, исторические ценности.

На современном этапе, в процессе национального возрождения, начала формироваться новая политика в отношении памятников истории и культуры. Явный приоритет в ней отдается памятникам архитектуры и градостроительства, преимущественно культовым сооружениям, то есть тем, которые сегодня как раз более всего в этом нуждаются. В соответствии с решениями государственных органов началось восстановление соборов в Киеве, Полтаве, Одессе, Каменец- Подольском. В Украине строится много церквей. Но, несмотря на утвержденное ещё в 1991 году «Положение о Государственном Комитете Украины по делам архитектуры, строительства и охране исторической среды», направленное на возрождение украинской национальной архитектуры и градостроительства, строят кто на что горазд. Украина - единственное государство в Европе, которое не имеет истории своей архитектуры. Поэтому необходим осмысленный поиск национальной самобытности.

Возвращение, к жизни высоких ценностей христианской морали - знаменательное событие в украинской культуре и должно служить гарантом устойчивости социального порядка. Важно только, чтобы приоритет в политике по отношению к охране и использованию культовых сооружений не стал тенденцией, иначе всё повторится.

Другой проблемой, помимо сохраняющейся тенденциозности в политике и практике памятников, является остаточный принцип финансирования сферы культуры. В настоящее время выделяемые на её нужды средства не только не увеличились, но даже уменьшились. Подобная практика пагубно сказывается как на развитии культуры, так и перспективах самого государства и может привести к необратимым последствиям.

Неотложность решения этой проблемы связана с тем, что самостоятельное историческое существование украинского народа должно быть обеспечено адекватным культурным потенциалом, созданием нового культурного ландшафта, иначе останется ущербным. Речь идет о конкурентоспособности украинской культуры, её готовности задавать тон интеллектуальной и культурной жизни своего общества, адаптировать для него культурную

реальность мира. Важную роль в этом процессе призвано сыграть монументальное искусство.

Ныне решение этих непростых, сложных задач возможно при условии, если будут определены новые нравственные ориентиры, новая идеология, создана современная инфраструктура украинской культуры.

При этом важно не забывать о двух сторонах процесса развития культуры - нававторстве и традициях. Не следует «улучшать» духовную жизнь, разрушая старые духовные ценности, историческую память. Система традиций отражает целостность, устойчивость, общественного организма, благодаря ей развивается общество. Но хранить наследие ещё не значит ограничиваться этим наследием. Необходимо изучать это наследие и активно включать его в современную социокультурную ситуацию.

Оздоровлению и стабилизации нравственной и общественной обстановки в стране, повышению культурного тонаса возможным образом может способствовать возобновление работ по благоустройству и уходу за памятниками, их выявление, паспортизация и взятие на учет под государственную охрану, организация общественных смотров состояния памятников. Независимо от того, какими будут новые идеологические установки необходимо завершить создание свода памятников истории и культуры Украины.

С другой стороны, при формировании новой культурной политики, идеологии необходимо решительно отказаться от какой бы то ни было абсолютизации одного единственного принципа, установки, формулировки. Это позволяет не только более эффективно использовать творческий потенциал науки, но и самих памятников истории и культуры, в которых разносторонне отражен нравственный опыт предшествующих поколений.

Новая идеология должна утвердить принципы плюрализма и диалогизма в творческой деятельности.

Важно также определить статус памятников, в том числе монументального искусства, выработать четкие критерии определения их ценности и выбора объектов и субъектов увековечения. Требуется решить вопрос о формах предстоящего использования памятников.

Все изложенное выше, будучи общегосударственной задачей, может стать реальностью практически только при всенародной поддержке и участии в решении задач каждого члена нашего общества. Лишь при такой постановке вопроса памятники будут служить воспитанию национального самосознания украинского народа, не разобщать, а сплачивать его дела и помыслы во имя строительства и прогресса независимой Украины.

О.В. МИХАЙЛЮК

**КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНИЙ ПІДХІД
ТА ОБ'ЄКТИВНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ
(про обґрунтування культурної самобутності засобами
історичної науки)**

Михайлюк Олександр Володимирович - докторант кафедри української історії та етнополітики Дніпропетровського державного університету, кандидат історичних наук

З якою метою ми пізнаємо минуле? Що таке історичне пізнання - «гра в бісер» (Г.Гессе), власне, як і вся культура - гра (Й.Хейзинга)? Але кожна культура намагається мати з історичного пізнання користь. Історичне пізнання виконує соціальні функції: формування соціальної самосвідомості різних спільностей людей, соціального виховання, забезпечення зв'язку і спадкоємності поколінь, передбачення майбутнього і т.д.¹ Дослідники виділяють також соціальну функцію історичної науки, пов'язану із соціальною пам'яттю, успадкуванням історичної інформації, безкорисливим інтересом до минулого². Безумовно, древні греки, які на думку багатьох дослідників не мали «духу історії», бачили в історичному пізнанні дещо інший зміст ніж ми зараз. І сьогодні бачать у цьому різний зміст. Одні - в служінні задачам сучасності, «вихованні на бойових і трудових традиціях» і т.д. Інші шукають наукової об'єктивності. Але якої? Об'єктивність є критерієм науки, і в той же час цінністю для науки. Тут проявляється споконвічний антинізм об'єктивності, яка, будучи цінністю, сама стає суб'єктивною. Важливість результатів наукової праці, її наукова цінність сама вже невідна засобами науки³. Сучасна історична наука сформувалася, як і наука в цілому, під впливом ідей європейського Просвітництва. Але про кризу науки, наукового світогляду заговорили ще в ХІХст. Марксистська (і не тільки) критика «буржуазного об'єктивізму» не завжди була несправедливою. В ситуації кінця ХХст., іменованої деякими мислителями «ситуацією постмодернізму», віра в науку змінюється часом критичним ставленням до неї, навіть антисциєнтизмом. Класична наука часто сприймається як різновид міфу, що, поряд з іншими, ґрунтується на вірі (у розум, об'єктивність, прогрес і т.д.).

І чи є історія взагалі наукою? Ця проблема неодноразово ставилася в літературі. Історія генетично зв'язана з міфом і мистецтвом розповіді. Міф функціонує й у сучасних поглядах на історію. Досучасна культура оперує циклічним уявленням про час, несумісним з лінійним розумінням історії, оскільки не допускає можливості нових, що не повторюються, подій. Існує тенденція вважати, що тільки сучасне світорозуміння оперує поняттям історії, оскільки тільки тут ми знаходимо уявлення про єдність історичного процесу. Сучасне розуміння історії базується на єдиному й універсально застосовному раціоналістичному міфі. Цю тенденцію до спрощення можна порівняти з міфом європоцентристського розуму, що розглядає себе як універсальну цінність. У

сучасному світорозумінні історія постає не як вічне повторення, а як лінійний прогрес. Історія постає не просто як послідовність подій, що відбуваються з людьми, а як неухильний прогресивний рух до найбільш розумного стану суспільства. Таке розуміння історії телеологічне і по суті також являє собою міфологію: це міф неухильного прогресу. Сучасне світорозуміння розглядає історію телеологічно, вписуючи туди свій прогресистський міф. А цей міф припускає установа свого роду європоцентристської субординації, коли з усього різноманіття оповідей про події життя людства найбільш цінною і значимою визнається оповідь про європейську цивілізацію. Постмодерністський підхід до історії виключає уявлення про неї як про циклічне повторення або про прогрес. В ситуації постмодерну різноманіття оповідей не може бути зведене до форми єдиної оповіді, яке б конститувало історію. Таке розуміння дає нам можливість розглядати різноманіття культур - «центрів історичної перспективи» - як вихідну точку нового розуміння історії, що виходило б за рамки міфу про прогрес. Останнім часом з'являються постмодерністські соціальні теорії (Хелпер, Шейдман, Харвей, Лач, Лодж, Валигорский, Етціоні), котрі, базуючись на Лютарі, Фуко, Хайссені, Рорті, показують неєдиність західного шляху, можливість розвитку на основі традиції, подолання різниці між середньовіковою і локківською людиною, можливість не розвиватися, критикують право Заходу диктувати світові свою волю, визнають значення локальних цивілізацій, їхні права на власну долю, заперечують концепцію всесвітньої історії, яка йде в напрямі, відкритим Заходом⁴.

О.Шпенглер писав, що кожній культурі притаманний індивідуальний спосіб бачення і пізнання світу-як-природи, але в ще більш високому ступені в кожній культурі, а в ній і з незначними розходженнями й у кожній окремої людини, є винятково власний тип історії, у картині і стилі якої він безпосередньо споглядає, почуває і переживає загальне й особисте, внутрішнє і зовнішнє, всесвітнє-історичне і біографічне становлення⁵.

Історичне пізнання є компонентом культури як у широкому, так і у вузькому змісті слова. Але в той же час воно апелює до інших епох і культур, інтеріоризуючи та інтегруючи по своєму зрозуміле їхнє надбання у свою культуру. Цілком зрозуміти минуле, людей іншої культури, ми не можемо, вільно або мимоволі переносючи на них свої культурні стереотипи. Питання про межі пізнання, про відношення пізнаваного об'єкта і суб'єкта, що пізнає, був поставлений ще Е.Кантом. Тема «критики історичного розуму» виявилася в полі зору філософів на рубежі XIX-XXст. Спочатку до неї звернулися прихильники філософії життя і неокантіанці. Неокантіанці (В.Віндельбанд, Г.Ріккерт) висунули вчення про специфіку «ідіографічного» методу «наук про культуру», що оперують цінностями, з якими по необхідності співвідносяться позитивне знання. «Неможливо до кінця вникнути силами власної душі в історичний аспект світу чужих культур, у картину становлення, складену з цілком інакше схильних душ», - писав О.Шпенглер⁶. За словами Х.Гадамера, сучасний історик не може переселитися в досліджувану ним епоху, не може влізти в шкіру автора досліджуваного ним тексту. Розуміння істориками інтенцій (намірів) минулого відбувається в контексті і традиціях їхнього часу, що унеможлиблює

адекватне відображення того, що було⁷. Вся історія полягає в тому, що різні культурні явища безперестанно перекладаються на інші, спочатку далекі їм культурні мови, часто з певним переосмисленням їхнього змісту⁸.

Ми «осучаснюємо» минуле, але в той же час шукаємо в ньому відповіді на питання сьогодення. Фактично, в історичному пізнанні відбувається діалог часів, діалог культур у часі. Діалог із власним минулим взагалі характерний для сучасного мислення. Особливо це властиво вітчизняній культурі, у котрій історична пам'ять виконує дещо інші, ніж, скажімо, у європейській культурі, функції. Події рідної історії «виступають для нас не просто як предмет абстрактно-історіософського інтересу і не як об'єкт замилювання, поваги, поклоніння, але як втілення деяких актуальних, життєвих проблем, що вимагають від кожного особистої участі в їхньому вирішенні. ...Функціонування нашої історичної пам'яті не зводиться до виконання задач інформативного або, скажімо, епічно-оповідного характеру, навпаки - воно завжди обтяжене задачами оцінного порядку, задачами з'ясування значень, змісту того, що відбулося для нашого сьогодення буття. Тобто: минуле для нас - це інобуття наших сьогоденних проблем, від чого воно в нас, між іншим, і не сприймається як деяка завершенисть, як данність...», - ці слова, написані ще на початку 70-х рр., актуальні і для нашого часу⁹.

Історичне пізнання займає в кожній конкретній культурі особливе місце, оскільки воно постає в якості обґрунтування окремоті, «самості» культури, її самоідентифікації. Оскільки історичні знання є обґрунтуванням культури, вони завжди ціннісно орієнтовані. Історичні знання включені в систему політичної і правової аргументації. Різні політичні сили розглядають історію частіше усього лише як засіб обґрунтування і виправдання своєї нинішньої політики. В силу цього історичні знання виявилися в тісному зв'язку з ідеологією і навіть в залежності від неї. В свою чергу, вони можуть впливати на політику й ідеологію.

Стан історичної науки завжди відбиває стан суспільства, певний етап його розвитку. А.Дж.Тойнбі писав: «У кожному епоху й у будь-якому суспільстві вивчення і пізнання історії, як і всяка інша соціальна діяльність, підкоряється пануючим тенденціям даного часу й місця»¹⁰. Історик, його погляди й інтерпретації також є продуктом історії. Його методи, дослідження, ідеї, інтерпретації і навіть його власна мова немислимі без методів, досліджень, ідей, інтерпретацій і мови, які він одержав у спадщину від минулих поколінь і від соціального середовища, у якому виріс і став істориком. Вже вибір тематики дослідження визначається не лише суб'єктивними ціннісними орієнтаціями й настановами, інтересом, що завжди культурно опосередкований, самого дослідника але й ситуативно-кон'юнктурними обставинами й міркуваннями (котрі самі по собі також культурно-історично і ціннісно обумовлені, відображають «інтерес епохи»).

Автори, що займаються проблемами гносеології історії підкреслюють евристичний характер формування дослідницької ситуації і роль передумовного знання, тісно пов'язаного зі світоглядом дослідника-історика. Тільки з врахуванням особливостей дослідницької ситуації можна говорити про точність в історії і про історичну істину, що носить в цьому змісті контекстний характер. Важливим моментом є відсутність в історичному дослідженні суворого

дедуктивного висновку. Історичне пояснення і розуміння являють собою нарратив, що є правдоподібним міркуванням, звідси впливає плюралізм історичних оцінок і висновків. Визнання істинності або хибності історичних висновків залежить насамперед від прийняття або неприйняття співтовариством вчених множини тверджень, використовуваних у контексті даного дослідження в якості постулатів міркування. Акцентування ідеї множинності гуманітарної свідомості і культури, як і проблеми евристики в історії, служать цілям обґрунтування плюралізму і суб'єктивізму історичного пізнання, так само як і контекстності істини. Плюралізм відбиває правомірність наявності в історичній науці різних суджень з одного питання. Плюралізм історичних суджень пояснюється самим предметом дослідження, тобто множинністю історичної реальності у всіх її різноманітних проявах. Плюралізм історичних оцінок і висновків, пов'язаний з впливом світогляду і філософських вчень, що в свою чергу характеризуються плюралізмом, уподібнюється плюралізму гіпотез у природничих науках. У історії використовуються поняття інших суспільно-гуманітарних наук (культура, цивілізація, держава і т.д.), що підлягають множинній інтерпретації. В процесі такої інтерпретації фіксуються певні ознаки поняття, тоді як відносно інших відбувається певне абстрагування. Довизначеність понять у конкретному дослідженні звичайно здійснюється неявно. Оскільки інтерпретація і довизначення понять в історії пов'язані зі світоглядним чинником, то плюралізм відповідних оцінок і висновків означає і їх суб'єктивізм¹¹.

У 20-30-і рр. посилюється релятивізм і презентизм в історії, що було зв'язано зі змінами в епістемології історії. «Нові» історики (так називали вчених, які використовували нетрадиційні підходи в дослідженнях) вважали, що історія існує для людини, а не людина - для історії, тому необхідно описувати минуле згідно з нагальними потребами суспільства. Адже історія - це не музейний антикваріат, а сьогодення, повернене в минуле¹². Питання про природу історичного пізнання, критерії його істинності, поняття наукової «об'єктивності» і т.д. займали центральне місце у філософсько-історичних дискусіях «об'єктивістів» із «суб'єктивістами» 20-50-х рр. Значення цих дискусій, як пише І.С.Кон, суперечливе. З одного боку, вони розхитували укорінену у свідомості традиційних істориків ілюзію про «безпередумовність» історичного пізнання, показували його неусувану партійність, стимулювали філософські інтереси і розуміння того, що, хоче історик того чи ні, його мислення є концептуальним. З іншого боку, вульгарний суб'єктивізм породжував скепсис у відношенні історичного пізнання, вільно або мимоволі обґрунтовуючи модернізацію історії¹³. Ця позиція погоджується з ідеєю постмодернізму, відповідно якої професійна історія не є наукою, а лише відбиває ціннісну орієнтацію сьогодення. Історична побудова носить винятково риторичний характер, що залежить від конструкцій природної мови. Дискусії з цих питань продовжуються і сьогодні, хоча не займають колишнього центрального місця. Їхня актуальність зросла для вітчизняної історіографії в зв'язку з пережитою наприкінці 80-х - початку 90-х рр. методологічною кризою історичної науки.

Радянська історіографія виходила фактично з того ж осучаснення історії, проголошуючи принцип партійності, що по суті було ні чим іншим, як

визнанням, виправданням і навіть вимогою ціннісних засад в історичному дослідженні. Партійність передбачає відкрите визнання тієї чи іншої позиції, але також приводить до свідомого суб'єктивізму й упередженості в дослідженні, оцінках і висновках. При цьому виникало протиріччя з проголошуваним принципом об'єктивності, що легко знімалося визнанням однієї визначеної настанови єдино вірною. Сформована в кінці 30-х рр. державно-патріотична концепція історії, що обиралася на теорію формацій і історичний матеріалізм, була просякнута квазимарксистською ідеологією, що дозволяла спотворювати і вилучати з обігу джерела, підганяти факти під схеми, нібито задані об'єктивним процесом поступального розвитку історії¹⁴. Історія стала розглядатися як «політика, перевернута назад».

Процеси «перебудови» викликали у свій час підвищений інтерес до історії. Однак масова свідомість виявилася невідповідною до сприйняття інформації, що обрушилася на неї. В масовій свідомості інтерес до історії частіше всього виявлявся в нездоровому пошуку сенсацій, створенні образів «світлого минулого», поваленні старих кумирів і піднесенні нових і т.д. На зміну одному міфу приходив інший - тільки зі знаком «мінус». В процесі розпаду радянського суспільства відбулася руйнація його історичної самосвідомості. В публіцистиці з'явилося визначення: «країна з непередбачуваним минулим». Пробуджений інтерес до історії трансформувалася в нігілістичне ставлення до минулого. І серед професійних істориків ці процеси викликали почуття розгубленості. Несучою опорою переосмислення минулого була не історична наука як така, не її внутрішні потреби, а зовнішні стосовно науки чинники¹⁵. Професійні історики, оскільки історик не може бути вільним від умонастроїв сьогодення, свідомо або несвідомо зазнаючи впливу кон'юнктури, а то й прямо виконуючи соціальне замовлення, також брали участь у формуванні нових міфів і стереотипів. А.Я.Гуревич писав, що криза поширилася на саме «ремесло» історика, на те, як він працює, якими категоріями мислить, на історичну гносеологію¹⁶. Злам пануючої марксистсько-ленінської парадигми історії, з одного боку, призвів до фактичного відходу, під прикриттям відмови від принципу партійності, від методологічних питань, що проявилось як у викладанні історії, так і при написанні наукових праць; з іншого боку - викликав напружені методологічні пошуки. Справа не вирішувалась простим запозиченням недоступних раніше західних методологічних наробітків, оскільки вся сучасна світова історична наука переживає кризу, пов'язану з кризою науки й цивілізації взагалі. Пошуки методології багато чого дали, можна навіть сказати, що в якійсь мірі методологічна криза, у тому вигляді, в якому його переживала радянська історична наука, переборена (та це не знімає питання про кризу сучасної історичної науки і науки взагалі). Але для багатьох українських істориків пошуки методології завершилися з утвердженням офіційної ідеології в заідеологізованих «національно-державницьких студіях», які спрямовані на обґрунтування самотності української культури, її окремоті, перш за все, від російської культури (носять виразний антиросійський і антирадянський характер) та причетності до європейської культури. Це можна простежити хоча б по назвах робіт деяких провідних сучасних українських істориків, що у свій час відрізнялися набагато більшою, ніж, наприклад, серед

московських істориків, відданістю офіційній марксистсько-ленінській ідеології і «вірнопідданством». Над подібним підходом до історії іронізував ще Т.Шевченко: «А історія - поема вольного народу! Що ті римляни убогі? - Чорт зна що - не Брути...» і т.д. З іншого боку, в умовах швидкого переходу від світовідчуття країн, що позбулися «оков тоталітаризму» і святкують незалежність та приналежність до передового і переможного «вільного світу» до світовідчуття ізгоїв, котрі зазнали поразки в «холодній війні» і пізнають усі наслідки цієї поразки оживає й активізується багато в чому заснований на психології *ressentiment*, образи, почутті незадоволених чекань альтернативний тип свідомості. Це знаходить виявлення як у масовій історичній свідомості, так і в професійних роботах. Незважаючи на те, що повністю усунути цінності з соціогуманітарного знання неможливо, відсутність суворого розмежування між міфологізацією і теорією призводить до змішування аксіологічного та теоретичного дискурсів. При запереченні принципу партійності як ненаукового на словах, у роботах багатьох істориків чітко простежується визначена партійність, тенденція з тих або інших позицій судити історію. Відкрите визнання ціннісних настанов принаймні чесніше, ніж їх заперечення на словах при фактичній наявності. Все це позначається на об'єктивності історичних досліджень. Можливо, що новоявлений плюралізм позитивно позначається на наукових дослідженнях, але при цьому він дезорієнтує і еклетизує масову свідомість, котра звикла до однозначності оцінок та суджень. Масова історична свідомість в силу особливості своєї організації не здатна прийняти і зрозуміти ідею багатомірності і багатозначності історичного процесу.

Соціокультурна, культурно-історична, ціннісна детермінованість, партійність звичайно ж суперечать принципу об'єктивності. Але позбавитися її неможливо. Та це не означає, що ставитися до неї потрібно лише як до «неминучого зла». Навпаки, тільки завдяки цим засадам історія й існує як наука і як вид професійної діяльності. Історія як наука про минуле існує не сама по собі (як писав М.Блок, наука про минуле взагалі неможлива¹⁷) а лише в даному культурно-історичному контексті і служить не стільки пізнанню минулого як такого, скільки задоволенню культурно опосередкованих запитів людей даного суспільства, що шукають рішення древньої задачі «пізнати самого себе». Сама проблематика досліджень, постановка питань, що ми задаємо минулому, відбивають стан сучасного суспільства і служать, в кінцевому підсумку, його самопізнанню через пізнання минулого. М.Блок писав, що історія - це наука про людину, точніше про людей¹⁸. Але не буває ні суспільства, ні людини «поза культурою». Поняття культури, писав М.Вебер, - ціннісне поняття. Емпірична реальність для нас «культура» тому, що ми співвідносимо її з ціннісними ідеями (і в тій мірі, у якій ми це робимо); культура охоплює ті - і тільки ті - компоненти дійсності, що в силу згаданого віднесення до цінності стають значимими для нас¹⁹. Гегель писав, що висувати вимогу, згідно якої історик повинен бути цілком безпартійним, це значить відкидати інтерес історика і ціль в історії²⁰.

Немає історії, є історики, кожне покоління переписує історію наново, всяка історія є осучасненням минулого. В марксистській літературі подібні концепції зазнавали критики як науково неспроможні. Але сьогоднішня практика їх підтверджує. Реальністю є також те, що часто люди, навіть професійні історики,

що живуть в один час і в однім місці, належать до одного кола і покоління, живуть «у різних історіях». Тобто вони живуть у розколотій культурі, по різному себе історично ідентифікують, хоча виходять із одних і тих самих історичних фактів. «Важко бажати кращої ілюстрації до відомій гуманітарній епістемологічної ситуації: те, що при однім підході є найважливішим фактом, при іншому підході рівно нічого не значить», - сказав би Л.М.Баткін²¹. Вибіркове бачення взагалі характерно для людини. Люди бачать те, що хочуть бачити, і не бачать того, чого бачити не хочуть; і в історії ми знаходимо те, що хочемо знайти. Там, де людина науки приходить зі своїм власними ціннісними судженнями, вже немає місця повному розумінню фактів²². Розуміючи це, М.Вебер висував методологічну вимогу відмови, в міру можливого, від «оцінних суджень», яка спрямована саме проти принципу партійності. Досягти цього в принципі неможливо, але прагнути до цього необхідно.

Віра, міфологічне сприйняття дійсності взагалі характерні для людської природи, не будь їх, вона не була б людиною. Міф є чи не більшою реальністю, ніж сама реальність. Міф - не ідеальне поняття, а також не ідея і не поняття. Це і є саме життя²³. М.О.Бердяєв писав: «Історія не є об'єктивною емпіричною даністю, історія є міф. Міф же є не вимисел, а реальність, але реальність іншого порядку, ніж реальність так званої об'єктивної емпіричної даності»²⁴. Історичне пізнання Н.А.Бердяєв взагалі розглядав як акт самопізнання: «...історія дана нам не ззовні, а зсередини, і ми зрештою, сприймаючи історію, констатуємо її в більшій залежності і більшому зв'язку з внутрішніми станами нашої свідомості, внутрішньою її широтою і внутрішньою її глибиною»²⁵.

Але реальність все ж існує об'єктивно. Реальність - це те, що не залежить від нашого її сприйняття, уявлення, думки про неї. Історія існує і діється незалежно від того, як ми її розуміємо й інтерпретуємо. «Люди самі роблять свою історію, - писав К.Маркс, - але вони її роблять не так, як їм заманеться, а при обставинах, що не самі вони обирали, а котрі безпосередньо є в наявності, дані їм і перейшли від минулого. Традиції всіх мертвих поколінь тяжіють як кошмар над розумом живих»²⁶. «Мертвий тримає живого». Ми так чи інакше залежимо від минулого, і якщо ми не хочемо його знати, заміняємо знання про нього різного роду міфологемами, ця залежність не усувається.

Звершене в минулому незаперечне, але щораз і в різних контекстах, в переосмисленнях вихідних зв'язків, його доводиться описувати і позначати наново. Вчені знову і знову звертаються до розгляду тих самих проблем. Минулим не можна командувати, воно визнає лише одну форму взаємовідносин: з ним потрібно рахуватися, його потрібно розуміти, а, можливо, краще, просто, забути, принаймні, не використовувати з прагматичною метою і не шукати в ньому відповіді на всі болючі питання, а виходити з реалій сьогодення. Ф.Ніцше писав: «Я не хочу, кажу це раз і назавжди, знати занадто багато. Вміти обмежувати пізнання - це також мудрість»²⁷.

Так чи інакше, історія склалася як наука зі своїми об'єктом, предметом і методом дослідження. Але наука завжди розглядалася не лише як самоціль, самодостатня цінність, але і як засіб, причому, дуже обмежений в своїх можливостях. «З наукою не сталося ніякого банкрутства, ... - писав Г.Лебон, - Наука обіцяла нам істину або, принаймні, знання тих відношень, які доступні

нашому розуму, але ніколи не обіцяла нам ні миру, ні щастя»²⁸. Але народна мудрість каже: «Правда - добре, а щастя - краще». Знання ніколи не може бути абсолютним, та й цінність його відносна. «І вже ходячою мудрістю є те, що істинне може не бути прекрасним і що щось істинне лише остільки, оскільки воно не прекрасне, не священне і не добре»²⁹. Істина, Добро і Краса розійшлися між собою в європейській цивілізації. Служити істині - не значить служити Добру і Красі. Древня китайська мудрість говорить: «...Хоча світ великий, надійного знання про нього не добудеш. Світ і наше знання про нього - все рівно, що лезо меча і рука: доки рука не доторкається до меча, вона себе не поранить»³⁰. Католицька церква у свій час чинила надзвичайно мудро, не дозволяючи навіть Біблію перекладати на народні мови, забороняючи її читання людям невідповідним. «Бо при многості мудрости множитьсѧ й клопѧт, хто пізнання побільшує, той побільшує й біль» (Екл. 1. 18). Колись місцем філософії було бути служницею богослов'я. То на яке ж місце може претендувати історична наука?

Література:

1. См. Ракитов А.И. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. М., 1982. С.9-10.
2. Хвостова К.В. История: проблемы познания//Вопросы философии. 1997. № 4. С.66.
3. Вебер М. Избр. произведения. М., 1990. С.719.
4. Див. Федотова В.Г. Судьба России в зеркале методологии//Вопр. философии. 1995. №12. С.22.
5. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. М., 1993. Т. 1. С. 289.
6. Там же.
7. Гадамер Х. Истина и метод. М., 1990.
8. Михайлов А.В. Надо учиться обратному переводу//Одиссей. М., 1990. С.58.
9. Кормер В.Ф. О карнавализации как генезисе «двойного сознания»//Вопр. философии. 1991. №1. С.168-169.
10. Тойнби А.Дж. Постигание истории. М., 1991. С.14.
11. См. Хвостова К.В. История: проблемы познания; Хвостова К.В., Финн В.К. Проблемы исторического познания в свете современных междисциплинарных исследований. М., 1997.
12. Жук С.І. Західна історіографія та епістемологічні проблеми історичної науки//Український історичний журнал. 1994. №1. С.47.
13. Кон И.С. История в системе общественных наук//Философия и методология истории. М., 1977. С.9.
14. Неретина С.С. История с методологией истории//Вопр. философии. 1990. №9. С.149.
15. Бордюгов Г.А., Козлов В.А. История и конъюнктура. М., 1992. С.31.
16. Гуревич А.Я. О кризисе современной исторической науки//Вопросы истории. 1991. №2-3.
17. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка. М., 1986. С.16.
18. Там же. С.17.

19. Вебер М. Избр. произведения. С.374.
20. Гегель. Соч.: В 14 т. М., 1956. Т.3. Ч.3. С.330-331.
21. Баткин Л.М. К спорам о логико-историческом определении индивидуальности//Одиссей. М., 1990. С.74.
22. Вебер М. Избр. произведения. С.723.
23. Лосев А.Ф. Из ранних произведений. М., 1990. С.400.
24. Бердяев Н. Смысл истории. С.18.
25. Там же. С.20-21.
26. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. Т.8. С.119.
27. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Избр. произведения. М., 1990. Кн.1. С.334.
28. Лебон Г. Психология масс//Психология масс. Хрестоматия. Самара, 1998. С.7.
29. Вебер М. Избр. произведения. С.726.
30. Из «Гуань Инь-Цзы»//Афоризмы старого Китая. М., 1988. С.41.

СОЦІОЛОГІЯ

В.Г. ГОРОДЯНЕНКО

ИДЕОЛОГИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Городяненко Виктор Георгиевич - председатель Днепропетровского областного отделения Социологической ассоциации Украины, заведующий кафедрой социологии государственного университета, доктор исторических наук, профессор социологии

В современном обществознании термин «идеология» сегодня употребляется очень редко. Более того, идет борьба с ним, своеобразное соревнование между представителями различных социально-гуманитарных наук по замене понятия «идеология» близкими, но не тождественными понятиями - «культура», «ценности», «общественное сознание», «духовное обновление». Этим достигается якобы возжеланная деидеологизация общества и сознания.

Но вот здесь и парадокс: если в условиях общества советского типа никто из них не мог официально не придерживаться «научной идеологии», так никто не может сегодня возразить против деидеологизации, не попадая в партии, не получая клейма тоталитариста и пособника мирового коммунизма. С одной стороны, «деидеологизация» умаляет идеологию, с другой, объективно ее роль повышает, так как подобно Ф.Фукуяме считается, что наступит конец истории, если в мире восторжествует лишь моноидеология. Раз других идеологий нет кроме либеральной, замечают они, значит нет борьбы, нет движения, история пришла к конечной стадии [1]. Но именно это и есть фактическое признание роли идеологии, как одной из главных движущих сил истории.

В социально-гуманитарных науках отложилось несколько определений термина «идеология». Он был введен в начале XIXв. французским философом А.Дестют де Траси и использовался Наполеоном в пренебрежительном смысле, которое означало ложное сознание, иллюзорное социальное мышление. Долгое время у нас существовало мнение, что идеология - это сугубо классовое явление. Понятно, что сегодня многие из тех, кто ратует за деидеологизацию общественной жизни, отождествляют «идеологию» с ее марксистской формой, которая объявлялась единственно научной и единственно верной. Поэтому, когда читаешь сегодня отдельные работы наших вчерашних официальных идеологов или учебники по социологии, политологии и философии из которых исчезло понятие «идеология», то действительно начинаешь сомневаться: «А был ли мальчик?» И это вопрос не праздный для любого обществоведа и вообще для человека, желающего разобраться в нынешних реалиях. Современные условия требуют уточнения понятия «идеология» с позиций углубления именно социологического подхода к ней. Почему? Прежде всего потому, что в условиях трансформирующегося общества размыты четкие границы между классами, изменяются социокультурные традиции, социальные институты ломают традиционные устои социализации.

Мало того, естественно - исторический процесс очевидно становится

социально-историческим, т.е. резко усилилась роль субъективного фактора, влияющего на ход исторических событий. Примером могут служить такие факторы как идеи и поведенческие стереотипы, вызвавшие Октябрьскую революцию; приход Гитлера к власти; распространение «народной демократии» в ряде стран мира; изменения сознания и поведения людей под влиянием интернета и т.п. Да и глобализация социальных процессов в мире, по мнению ученых, привела к тому, что заканчивается история отдельных государств и начинается всемирная история, где отдельные народы образуют подсистемы более общих региональных систем [2,12].

В этих объективных процессах идеология уже не может определяться как «общественное сознание, которое в системе взглядов, идей и теорий отражает, общественные отношения и явления, выражает интересы того или иного класса, является руководством к действию класса и его партии» [3, 41]. Истина на наш взгляд, в консенсусе множества интересов. Чем идеологически плюралистичнее общество, чем оно демократичнее тем максимальнее учитываются интересы всех социальных групп, тем интегративнее и комфортнее духовно само общество. Поэтому идеологию следует определять как систему взглядов, идей, выражающих коренные интересы больших общественных групп: народов, классов, обществ, социальных движений. Выражая социальные интересы в форме ценностей, идеалов, нормативных требований и программ поведения, идеология в этом случае будет выполнять важную функцию сплочения представителей данной социальной общности, стимулировать солидарность и служить идейной основой политических программ. Именно каждой из этих больших, устойчивых социальных общностей соответствует своя форма идеологии: идеология общества (представленная обычно как государственная); идеология национально-этническая; социально-классовая и социальных страт; идеология региональная. Наиболее высшей формой идеологии является, на наш взгляд, общепланитарная идеология человечества которая ныне отсутствует, но обязательно должна быть разработана сообществом, если человечество надеется еще выжить.

Каким образом сформируется мировая идеология, цивилизация и войдет ли в нее Украина? В этой ситуации стратегически мы мыслим и действуем руководствуясь в первую очередь идеологическим полем: идеями, мифами, утопией, ценностями. В научной литературе по проблемам глобалистики существует несколько взглядов на эту проблему: Ф.Фукуямы - «конец истории»; С.Хантингтона - «войны цивилизаций»; Н.Н.Моисеева - «транснационализация капитализма»; Дж.Нэсбита, П.Эбурдина - «позитивные мегатенденции» и т.п. Социальную сторону этих процессов наиболее точно отражает точка зрения известного в мире глобалиста Э.Валлерстайна (США), который совсем недавно написал: «Я думаю, Маркс оказался прав в одном из самых скандальных прогнозов, от которого впоследствии отказались сами марксисты. Эволюция капитализма как исторической системы действительно ведет к поляризации и к абсолютному, а не только относительному обнищанию большинства» [4, 42]. Хотя здесь следует заметить, что у Маркса речь идет о тенденции развития отношений между классами, а у Валлерстайна - между основными регионами мира.

Так или иначе, но положение в Украинском обществе по-прежнему критическое, часто усугубляется политической борьбой, допускающей любые приемы, кроме честных. Отдельные правящие политики не стесняются собственные интересы называть интересами народа. Поэтому идеологический процесс сегодня обладает ярко выраженной хаотичностью как в конечном выборе общественных моделей развития, путей и способов их достижения, так и в оценки интерпретаций различных социальных явлений, а также действий политических лидеров. Украина так и не имеет научно обоснованной государственной идеологии, стратегии устойчивого развития общества. Процесс поиска утерянной идеологии не может протекать стихийно, базирясь лишь на рыночных и трудовых отношениях. Он невозможен без целенаправленной, систематической теоретической и практической работы всех социальных институтов общества и, в первую очередь, государства. Принципиальный же недостаток политики современной украинской элиты состоит в отсутствие конструктивной идеи и цели для всего народа.

Следует подчеркнуть, что разработка современной модели развития, дающая, надежный пропуск в XXI век, с разными идеологическими посылами ведется во всем мире. Удовлетворительного ответа не найдено пока нигде, даже в странах Западной Европы и США. Либеральная идея стала исчеркивать себя уже к концу 80-х годов. Волна либерализма накрыла даже социал-демократические и социалистические партии, которые оказались заражены вирусами гегемонизма, эгоизма и индивидуализма. А ведь это не те качества, которые способны предотвратить обозначившуюся сегодня глобальную катастрофу. Социальной сущностью сложившейся угрожающей ситуации является глобальный, грозящий взрывом диспаритет во владении и распоряжении доступными и созданными современной цивилизацией колоссальными материальными и духовными ресурсами.

Экономическое, политическое, интеллектуальное неравенство в глобальном масштабе имеет много измерений: между развитыми и развивающимися странами; между классами, социальными группами и слоями; между различными религиозными конфессиями; между социокультурными системами; наконец, между интересами живущими и будущих поколений землян.

Общая сущность социального диспаритета может быть охарактеризована как растущее противоречие в удовлетворении материальных и духовных интересов и потребностей бедных и богатых. Если исчислять доход каждого человека на планете в долларах США, то в мире сегодня начитывается 157 миллиардеров, 2 млн. миллионеров и в то же время более чем 1,1 млрд. человек (20% населения Земли) имеют доход менее одного доллара в день.

Суровая реальность настоятельно требует коренного изменения традиционной мотивации форм хозяйствования в интересах нынешнего и будущих поколений. Поэтому современный мир стоит перед альтернативой из двух сценариев. Первый из них связан с продолжением либеральных традиций и реальной перспективой всемирной катастрофы. Второй сценарий - пересмотр ряда основополагающих мотивов жизнедеятельности в нынешней Западной цивилизации и переход к новой модели «устойчивого развития».

Социальная сущность концепции устойчивого развития состоит в том,

что преодоление исторически сложившегося социального неравенства в глобальном масштабе является необходимой предпосылкой для изменения характера взаимоотношений между обществом и природой, для перехода человечества (а тем самым и стран) к устойчивому развитию, как особому типу развития мировой цивилизации, которое должно обеспечить сохранение условий обитания человеческого общества на Земле и дальнейшего их улучшения. На глобальном уровне социально-политическая сущность концепции конкретизируется в проблеме коренного изменения существующего «мирового порядка».

В ведущих развитых странах на основании программы ООН «Повестка дня на XXI век» уже развернулась интенсивная работа по составлению национальных стратегий.

Разработаны стратегии устойчивого развития Великобритании, Нидерландов, КНР и ряда других стран. В США, например, действует Президентский Совет по устойчивому развитию. В его официальных документах обозначены три главных ориентира устойчивого развития: социальная справедливость, сохранность окружающей Среды, экономическое процветание.

Каждой из стран, особенно бывшего СССР, при решении тяжелейших текущих проблем жизнеобеспечения, крайне важно, на наш взгляд, видеть из этого перспективу создания образа будущего своего государства. Украина не является исключением, здесь также имеются различные взгляды на идеологическое обеспечение процессов развития. Одни считают, что никакой национальной идеологии не нужно. Достаточно, якобы, взять на вооружение «общечеловеческие ценности» (или просто «капитализм»), и мы достигнем всеобщего процветания. При этом, однако, замалчивается, что ни одна страна мира в достаточной мере не демонстрирует эти «общечеловеческие» ценности. Другие категорически не соглашаясь с представителями первого подхода, настаивают на немедленном восстановлении «социалистической» идеологии.

Этим двум подходам присущ один и тот же недостаток - устаревшая расшифровка понятий «капитализм» и «социализм» применительно к современному укладу общественно-политических и социально-экономических отношений, возникающих на основе современных средств производства. Как можно соотносить современный уровень развития производственных сил с идеологическими определениями конца XIX века? Это по меньшей мере некорректно. Именно поэтому все большую популярность обретает точка зрения о необходимости общенациональной объединительной идеологии, которая сплотила бы и мобилизовала общество на конструктивное решение своих проблем. Понятно, одной господствующей идеологии в обществе быть не должно. Но верно и другое: существует возможность формулирования общенациональной идеи, носителем которой может быть само государство, как воплощение единства граждан во имя решения проблем, касающихся каждого, т.е. государство является единственным институтом, призванным добиваться общего блага для всех граждан. Именно поэтому постановка вопроса об идеологии государства оправдана, а ее поиск крайне необходим.

Поиск народной идеи, дальнейшее становление и развитие демократического общества должны быть связаны, на наш взгляд, со все

большим интегрированием в мировоззренческое, духовное основание гуманистических составляющих идеологии. Народную многонациональную объединительную идею следует искать в прошлом, в сложившемся менталитете и формировать в настоящем. Основой качества жизни нашего человека, общества и государства всегда была взаимозависимость людей в совместном труде. Утрата же духовных и нравственных ценностей прошлых эпох, насаждение чуждой народу потребительской психологии и бездуховности внедряют в основу образа жизни лишь прибыль и насилие, накопительство и потребление. А творческая активность человека, труд и образование, созидательная предпринимательская деятельность, наука и культура уходят на второй план. В этой ситуации идеалом становится комфорт элиты, богатство избранных, а не производство и здоровый образ жизни трудящихся. Опасно то, что такая психология разрушает творческий созидательный потенциал общества, социальный характер и качества личности. Мало того, тезис о деидеологизации, ранее направленный против идеологии КПСС, ныне широко используется отдельными политиками против государственных органов власти, школы, семьи, церкви, исключая возможность последних в формировании народной идеологии, в поиске человеческого благополучия, истины и правды, нравственности и веры, и лишая тем самым общество цели и смысла жизни, выработки теоретических ориентиров, норм нравственности поведения человека. Идеология всегда связана с интересами людей и поэтому самой великой идеологией будет та, которая отвечает интересам людей труда.

На этой основе идеология украинского государства должна, на наш взгляд, включать в себя две составные части. Первая из них должна описывать стратегию развития общества, тот образ будущего, который необходимо воплотить в действительность за счет предметно-осязаемого труда. Вторая - определять те качества и свойства социальных ресурсов, мер, которые неизбежно потребуются для реализации намеченной стратегии. Обе части неразрывно связаны друг с другом и должны быть непротиворечивы. В противном случае, использование чужих, негодных способов не позволит реализовать замыслы, или, наоборот, попытки воплощения нереальных, хотя и присущих мировой цивилизации замыслов, породят неприемлемые качества. Другими словами - мы никогда не станем Францией, Германией, Японией или США. Игнорирование менталитета, интересов украинского народа не сможет создать прочную и мобилизационную общенациональную идею. Базовыми же ценностями предлагаемой идеологии украинской государственности могут стать, на наш взгляд, приверженность принципам свободы, справедливости, солидарности и соборности.

Литература:

1. Фукуяма Ф. Конец истории//Вопросы философии, 1990, №3.
2. Ядов В.А. Социальная теория в поисках выхода из кризисного состояния// Социология. Минск, БГУ.- 1998, №3.
3. Иванов В. Идеология. Характер и закономерности развития.-М.: Политиздат, 1977.
4. Валлерстайн И. Россия и капиталистический мир - экономика, 1500-2010// Свободная мысль, 1996, №5.

Ю.П. Сурмин

ИДЕОЛОГИЯ: СУЩНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ И РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ

Сурмин Юрий Петрович - начальник информационно-аналитического отдела Днепропетровского филиала Академии управления при Президенте Украины, доктор социологических наук

Идеология относится к тем явлениям социума, первоначальный взгляд на которое не вызывает особого интереса, ибо все кажется давно и глубоко изученным. Но попытки погрузиться в знание об идеологии оказываются безуспешными по той простой причине, что погружаться оказывается не во что. Парадоксальность ситуации заключается в том, что переполненный идеологическими доктринами мир мало что может сказать вразумительного по поводу природы идеологии. Исключение составляет несколько точек зрения: Во-первых, марксистская концепция идеологии, которая понимает под идеологией специфическую форму общественного сознания, представляющую собой систему идей, взглядов, теорий, ценностей, идеалов и директив действия, выражающих интересы, цели и задачи определенного общественного класса, способствующего закреплению или устранению существующих общественных отношений. При этом идеология рассматривается как форма духовной власти, важнейший регулятив общества, реализующий себя через специальную идеологическую структуру. Во-вторых, сложная и противоречивая совокупность концепций, сводящих идеологию к одной или нескольким ее составляющим, например, только к идеям или ценностям, каждая из которых оказывается своеобразным прокрустовым ложем, на которое их адепты пытаются уложить «грузное тело» идеологии. В-третьих, доктрины нигилистского, отрицающего отношения к идеологии, рассматривающие ее как «ложное классовое сознание», «суеверие», «бред спящего разума» и т.п. Наиболее интересной доктриной в этом кустарнике идеологием является «деидеологизация», описывающая преодоление идеологии как дурного классового наследства. В-четвертых, структурно-функциональный подход к идеологии, выпестованный прагматизмом, структурным функционализмом и системологией. Согласно ему, идеология представляет собой систему со свойственной ей структурой и функциями. В-пятых, осмысление идеологии в аспекте социальной коммуникации как информационного процесса, характеризующегося коммуникатором, реципиентом и информацией.

Следует подчеркнуть, что сложившейся концепции идеологии нет ни в отечественной, ни в зарубежной науке. Это связано со следующими обстоятельствами: прежде всего сказывается то, что создатели идеологических доктрин увлекались их содержанием, осмысление же идеологии как таковой всегда было менее интересным. Немаловажно и то, что периоды прославления идеологии сменялись периодами ее шельмования. Но ни то, ни другое не стимулировало серьезное исследование идеологического феномена.

Необходимость осмысления идеологии как социального регулятивного института возникает и обостряется в наше время, когда общество оказалось в

идеологических развалинах. Кризис советской идеологии, наметившийся еще в хрущевские времена, окончательно оформился к началу «перестройки», когда марксизм стал предметом насмешек и средством формальной обработки общественного сознания. Горбачевское руководство отказалось от марксистско-ленинской идеологии, продекларировало абстрактные общечеловеческие ценности, но не нашло другую идеологию, не сделало руководством к действию науку. В результате общество вступило в стадию умопомешательства, в период затяжного кризиса. Украина в течение семи лет своей суверенности пережила - целый спектр идеологем: «национального возрождения и языкового национализма», «социального государства», «государственности», «вхождения в Европу», «рыночной экономики и ускорения реформ», «либеральной трансформации» и т.д., каждая из которых стремилась надеть на себя отнятую у марксизма корону суперидеологии. Но кризис наступал незамедлительно, идеологема оказывалась мелкой, последствия от ее использования - негативными, а народ все также плохо верит в то, что ему обещают под ее соусом.

Не случайно в современной украинской социальной философии выделилось целое направление научных поисков национальной идеи. По нашему мнению, появление этого направления в скрытой форме отражает потребность украинского общества в некоторой идеологической системе. Однако создание этой национальной идеи невозможно по той простой причине, что такой идеи нет ни у одного народа, ибо национальная идея представляет собой отдаленный отблеск в общественном сознании отгремевшей национально-демократической революции. При этом чем дальше поток времени уносит народ от этой революции, тем слабее в его сознании ее отблески. Поэтому поиск национальной идеи напоминает сизифов труд, строительство вечного двигателя. Украинский народ нуждается не в национальной идее, а в социальной идее, составной частью которой и далеко не самой важной является модель национальной политики и межнациональных отношений.

Социальная потребность в формировании государственной идеологии в Украине обусловлена комплексом объективных и субъективных факторов.

Во-первых, большая часть населения страны действительно потрясена кризисом, находится на грани выживания, физически и психологически ослаблена, утрачивает цели и смысл жизни. Нужна такая идеология, которая оказалась бы способной выполнить психотерапевтическую функцию, оживив мотивацию, целеполагание, стремление к достойной жизни.

Во-вторых, в современном украинском социуме быстрыми темпами идет расслоение, поляризация и как следствие этого раскол общества на противоположные агрессивно настроенные по отношению друг к другу лагеря: лагерь униженных, угнетенных, опущенных и лагерь новых украинцев, богатых, благополучных. Необходима идеология, которая смогла бы не допустить раскол общества и его следствие- революцию.

В-третьих, будучи наследницей ближайшего прошлого, Украина сохранила советскую ментальность, для которой свойственна тяга к идеологическим нормам, ценностям и ориентирам. При этом идеологизированность социального генотипа нельзя ликвидировать, он все

равно пробьет себя в новых условиях. Но его вполне возможно модифицировать, придать ему большую цивилизованность.

В-четвертых, усиливается государственная потребность в идеологии, которая выражается в необходимости опоры государственного строительства на граждан, поддержавших украинскую государственность при ее провозглашении и теряющих к ней интерес на нынешних наиболее ответственных этапах ее становления.

В-пятых, многие социальные, политические, экономические и духовные институты нашего общества находятся в состоянии расбалансированности и дезориентации, деградации и летаргии. Процесс деинституционализации общечеловеческих институтов (семья, пенсия, заработная плата и др.) с каждым годом становится все ощутимее. Идеология необходима как средство их оживления, адаптации и системного обновления.

В-шестых, Украины вступила в исключительно важный период своей истории, когда происходит не только осознание всех трагедий и проблем прошлого, но и понимание того, что страна отстала от передовых стран в развитии на несколько эпох. Мы находимся на стадии аграрно-индустриального развития, а передовые народы, свершив несколько научно-технических и технологических революций, вступили в постиндустриальное информационное общество. Отсюда перед нашим народом в полный рост встает судьбоносная проблема выбора варианта модели и темпов развития. Либо мы в краткий исторический период жизни одного поколения догоняем другие народы, либо, войдя в Европу, становимся ее задворками. Выбор первого варианта требует развитого идеологического комплекса. Для второго вполне достаточно чехарды плюрализма.

В-седьмых, в идеологии нуждается интеллектуальный потенциал Украины, ибо идеология выступает специфической формой выражения интересов интеллигенции, ее творческой самореализации, побуждаемых ею инновационных потоков.

Таким образом, потеряв идеологию как регулятивный элемент общественного сознания, наше общество стало напоминать человека, которому соответствует определение – «без царя в голове». Потеряв идеологию тоталитаризма, идеологию коммунизма, которую было за что терять, мы чувствуем необходимость в новой идеологии, которая выступила бы фактором в механизме саморазвития нашего общества, путеводной звездой в процессе перехода от страдательности украинского народа к его исторической созидательности.

Какой же должна быть структура этой идеологии, ее функции и роль в обществе? Прежде всего заметим, что идеология представляет собой неоднородное явление, она полиструктурна. В ней можно выделить по крайней мере четыре структуры: аспектную структуру идеологии, при которой она рассматривается как единство гносеологического, аксеологического и праксеологического аспектов; сферную структуру идеологии, когда она выступает совокупностью идеологий, отражающих основные сферы общества: экономической идеологии, социальной идеологии, политической и культурологической идеологии; динамическую структуру идеологии, которая,

в процессе исторического развития распадается на пять этапов: 1) зарождение; 2) институционализация; 3) экспансия; 4) кризис и 5) упадок; информационно-коммуникативную структуру, включающую в себя идеи, теории, доктрины, идеалы, лозунги, директивы, программы, гипотезы, составляющие информационную подсистему идеологии, а также методы и средства пропаганды и контрпропаганды, деятельность средств массовой информации, идеологические кадры, составляющие коммуникативную подсистему идеологии. Наглядно эти структуры представлены на схемах 1-4.

Схема №1

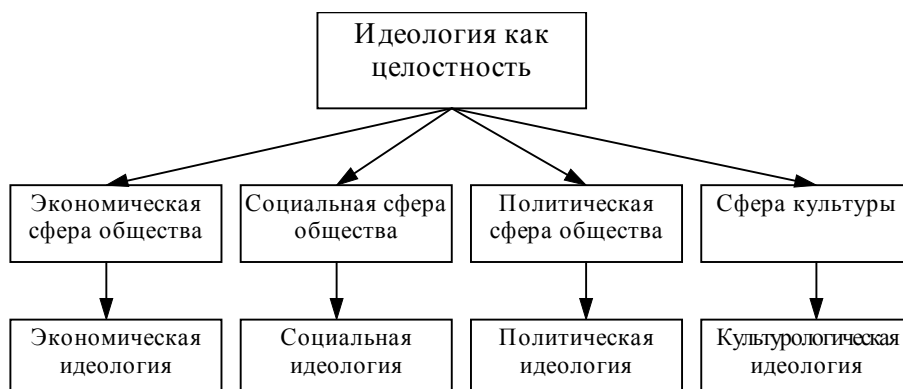
Аспектная структура идеологии

Необходимость конкретизации идей по сферам общества приводит к формированию ее сферной структуры.

Схема №2

Сферная структура идеологии

Структура идеологии определяется спецификой этапа ее развития. Отсюда возникает необходимость процессуального видения идеологии. То, что мы называем конкретной идеологией представляет собой даже не реку, в которую невозможно войти дважды, а живой организм, который должен пройти отведенные ему обществом определенные этапы жизни. Она должна зародиться, стать полноценным идеологическим институтом, экспансировать себя в окружающую социальную среду, попасть в кризис и наконец прийти в упадок.

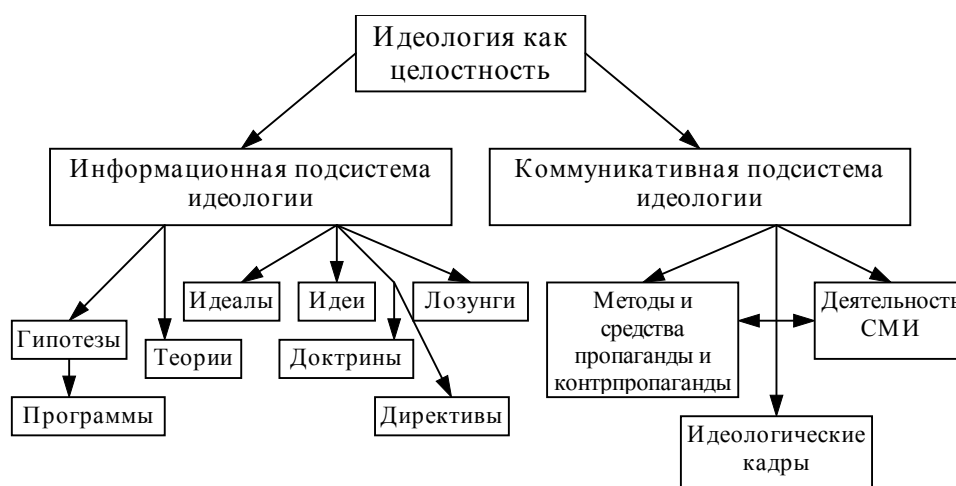
Схема №3

Динамическая структура идеологии

Этапы динамики идеологии	Характеристика этапов развития идеологии
1.Зарождение	Появление необходимости, интересов, потребностей в значительных общественных переменах, которые реализуются в идеях, ценностях, проектах.
2.Институционализация	Превращение идеологии в социальный институт, обладающий полнотой функций, влияющий на жизнь общества.
3.Экспансия	Идеологизация в той или иной степени всех сфер общественной жизни, внутренняя и международная экспансия.
4.Кризис	Неубедительность и сужение социальной базы идей.
5.Упадок	Разложение, деинституционализация, растаскивание, мутация, неприятие идеологии.

Выступая как специфическая информационно-коммуникативная система, идеология характеризуется информационно-коммуникативной структурой. При этом она включает в себя две подсистемы: информационную и коммуникативную, которые обеспечивают ей овладение умами людей. Основными проблемами этой структуры идеологии выступают: с одной стороны, насыщенность информационной подсистемы, соответствие ее интересам и ценностям людей, и эффективность идеологических коммуникаций, с другой стороны.

Информационно-коммуникативная структура идеологии

Анализ изложенных выше структур идеологии показывает, что полноценная идеология должна обладать разнообразием и гибкостью структур, способностью их к перестройке в зависимости от стоящих перед идеологией задач, особенностей исторического этапа общества и периода жизни самой идеологии. Она должна отвечать на вызов истории, наиболее полно реализуя потенции общества.

Следует обратить внимание на то, что эти структуры идеологии очень тесно сопряжены. Поэтому разрушение одного из элементов любой структуры довольно быстро приводит к мутациям других подструктур. Это можно подтвердить, например, появлением в престарелой марксистско-ленинской идеологии в 80-е гг. элементов контрпропагандистской деятельности, что стало приводить к появлению таких ее характеристик, которые были свойственны для молодого марксизма (динамизм, экспансивность, логика аргументации и т.п.). Однако попытки обновить эту идеологию не могли привести к ее долговременному омоложению, ибо в старые меха нельзя влить молодое вино. Эффект оказался обратным: старая идеологическая система поглотила и приспособила своей сути новые элементы. Последние же ускорили мутационные процессы в идеологическом организме и тем самым краткие деньки ложной весны сменились осенью патриарха. Мы не хотим обсуждать здесь дальнейшую судьбу марксистской идеологической системы. Это тема отдельных размышлений. Но то, что идеологи не исчезают просто так, канув в Лету, не вызывает особых сомнений. Они рано или поздно становятся материалом для других идеологических организмов и даже с противоположными характеристиками. Возникновение, функционирование, деградация и упадок идеологий представляет собой процесс, который постоянно сопровождает развитие общества.

Идеология отвечает на вызов истории своими функциями, которые также отличаются значительнейшим разнообразием, что лишний раз доказывает важность ее для общества. Характеристика идеологии как полифункционального образования дается таблицей 1.

Таблица №1

Идеология как полифункциональное образование

Функции идеологии	Характеристика	Проблемы	Сферы проявления
Отражательная	Отражение основных проблем, процессов, явлений	Степень объективности отражения	Социальная действительность
Объяснительная	Объяснение на основе выделения детерминант закономерностей тенденций	Непредвзятость объяснения, соответствие достижениям науки	Наука
Прогностическая	Создание моделей будущего и путей его реализации	Нереалистичность, утопичность	Социальная прогностика
Целеполагающая	Формулировка системы целей общества и индивида	Недостижимость или непривлекательность целей	Социальное целеполагание
Программирующая	Создание планов и программ	Расбалансированность и необеспеченность	Социальное планирование
Оценочная	Создание системы ценностей	Переоценка или недооценка ценностей	Пространство ценностей
Ориентационная	Ориентация в мире	Потери ориентиров	Социум как сфера жизнедеятельности
Выражения интересов	Помощь в проявлении направленности личности	Слабость и неустойчивость интересов	Мир актуальной деятельности
Побудительно-мобилизационная	Побуждение к действию и мобилизация сил	Невосприимчивость к побуждению	Деятельность в экстремальных ситуациях
Коммуникативная	Обеспечение общения	Неинтересность информации	Система информационной коммуникации
Социализаторская	Формирование необходимых качеств личности	Недейственность воспитательных воздействий	Система образования и воспитания

Эмоциональная	Эмоциональное насыщение индивида	Эмоциональная бедность и экзальтированность	Эмоциональная сфера общества
Управленческая	Реализация управленческой деятельности	Неэффективность идеологизированного управления	Система управления
Психотерапевтическая	Психотерапия	Психическое раздражение	Общественная психология
Защитная	Сохранение идей, идеалов, ценностей	Опасность отторжения нового	Система коммуникаций воспитания. Служба безопасности
Интеграционная	Объединение людей	Неспособность объединять	Социальная деятельность
Директивная	Указание относительной деятельности	Жесткость или слабость указаний	Социальное управление
Нормативная	Определение норм	Непризнание норм и отклонение от них	Социальная деятельность и девиация
Властная	Формы духовной власти	Духовное насилие или безвластие	Сфера власти

Эвристичность данной таблицы заключается в том, что она позволяет дать развернутую функциональную характеристику той или иной идеологии, осуществить ее диагноз, предсказать ее роль в обществе, дать объемную картину любого идеологического кризиса. Так прежняя коммунистическая идеология, в к 90-тым годам XX века в необратимый кризис, характеризовалась не только утратой и извращением целого ряда своих функций, но и оказалась погребенной своим проблемным обвалом.

Теперь, опираясь на сформулированные выше концептуальные подходы к идеологии как к структурно-функциональному духовному комплексу, можно определить контуры той идеологии, которая потребна нынешней Украине.

Прежде всего следует обратить внимание на то, что имеющиеся ныне в нашем обществе идеологемы: консервативно-коммунистическая, национально-возрожденческая, либерально-капиталистическая не могут обеспечить общественный прогресс.

Консервативно-коммунистическая идеологема, которая совершенно не улавливает прогрессивный аспект перемен, притягивает к себе некоторую часть люмпенизированного населения города и деревни, часть пенсионеров, которые наиболее сильно ощутили на себе все беды кризиса общества. Социальные масштабы ее не превышают 30-40% взрослого населения. Созидательные возможности ее минимальны. В ней ныне доминирует психотерапевтическая функция.

Реакционность национально-возрожденческой идеологемы особого рода: все социальные процессы неоправданно сводятся к национальным, а национальное возрождение сводится к возрождению традиций народа, что

формирует традиционалистскую самодостаточность нации, нечувствительность к нововведениям, что может привести при господстве этой идеологии к консервации отсталости посредством фольклора. Потери из-за выталкивания Украины из русского информационного пространства наиболее ретивыми сторонниками этой идеологии еще предстоит оценить будущим поколениям. Социальная база этой идеологии постоянно сужается. Она способна лишь красочно плакать о прошлых трагедиях народа, вовлекая его в новые трагедии. Либерально-буржуазная идеология, получившая воплощение в ускоренных рыночных реформах также не имеет перспектив, ибо она заиклена на макроэкономическом и очень быстром утверждении в обществе частной собственности, которая изначально обожествляется и провозглашается как панацея от социальных проблем. Социальная база этой идеологии по мере ухудшения социально-экономического положения более 80% населения неумолимо сокращается.

Что касается идеологии государственности, провозглашающей смысл жизнедеятельности Украины в создании независимого государства, то эта идеология также неперспективна, поскольку выигрывают от государственного строительства не рядовые граждане общества, а государственные чиновники, украинская бюрократия. Она и составляет социальную опору этой идеологии. Таким образом, данные идеологии не способны консолидировать украинское общества, они являются локальными, содержат в себе семена раскола, носят суррогатный характер. История локализует их, определит им то место в идеологической картине общества, которое они заслуживают, минимизирует их негативы.

Наиболее перспективной идеологией, на наш взгляд, может быть идея созидания социально-ориентированного общества среднего класса. Хотя численность среднего класса в Украине ныне не больше 10 млн. человек, учитывая специфику украинской ментальности, ориентации на благополучие и созидательный труд, честь и достоинство, можно утверждать что эта идеология будет при ее государственной поддержке активно овладевать сознанием граждан, стимулировать социальную мобильность. Идеалы, ценности, интересы и образ жизни среднего класса близки и привлекательны большей части общества. Благополучие и достаток, обеспеченные профессионализмом, трудолюбием и талантом законопослушного гражданина должно быть основным лейтмотивом идеологии государства среднего класса, требованием к его экономической и социальной политике. Принадлежность к среднему классу в этом случае может составить предмет гордости человека, обеспечивать ощущение личного счастья.

Идеология среднего класса потребует нового взгляда на экономическую систему, отличающуюся многоукладностью как с точки зрения форм собственности, так и форм управления. Не загонять всех в частнокапиталистическое счастье, а обеспечить свободное и равноправное функционирование каждого уклада и свободный неотчужденный труд во всех укладах: капиталистическом, государственном и коллективном.

Социальный аспект этой идеологии уже сформулирован в Конституции Украины емким понятием «социальное государство», политический срез

акцентує увагу на правовій, демократичній державності.

Ключове положення в новій ідеології повинна займати ідея і програма спочатку виходу з кризи в значительній мірі власними силами, а потім входження в авангард світової цивілізації, які складають постіндустріальні інформаційні суспільства. А для цього необхідна довготривала програма структурної модернізації нашої країни. Треба набратися сміливості і зрозуміти просту думку, що нам потрібно не тільки оживити економіку і дати людям роботу, необхідно створити принципово інше сільське господарство, промисловість, соціальну сферу і культуру. Якщо підходити до рішення проблеми по великому рахунку, то нашому суспільству потрібно завершити аграрну, промислову і здійснити постіндустріальну і інформаційну революції. Чи є у нас інший шлях? Так є. Але він перетворить Україну в фольклорно-кримінальне державство з нескінченними хвилями еміграції, з ідеологією сала, борща і шаровар, з тоскуючим поглядом народу в комуністичне минуле.

Нашому суспільству потрібна ідеологія не трансформації, а модернізації, не за рахунок народу, а для народу і самим народом, не шляхом громадянської війни зі своїм народом, як здійснювалася сталінська індустріалізація, а шляхом зміцнення соціального партнерства і громадянської згоди.

Пора перестати час розкидати камені. Бо нічого і в не в кого буде розкидати. Опустіють наші жителі, погаснуть наші вогні, угасне в злобі і ворожбі наш розум, засне летаргічним сном втомлена "Ненька". Пора почати новий час, часи созидальних змін, професіоналізму і честі, справедливості і добра, створення суспільства здорового розуму.

В.Є. РОМАНОВ

ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ ЧИ ІДЕОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ ?

Романов Владислав Євгенович - заступник директора Дніпропетровського філіалу Академії управління при Президенті України, кандидат історичних наук, доцент

Доба новітньої історії України 90-х років не може скаржитися на відсутність спроб знайти потужний інтегральний чинник об'єднання країни. Тривалі дискусії навколо змісту та призначення національної ідеї, українського менталітету, свідомості, ідеології впевнено опанували сторінки наукових видань, наповнили зали чисельних всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференцій, семінарів, читань тощо [1]. Але з наукової точки зору проблема й досі залишається не визначеною, тоді як ситуація ультимативно вимагає прийняття концептуальних рішень.

Головною особливістю сучасного політичного процесу в Україні є потреба у розробці стратегічного курсу виходу країни із трансформаційної кризи, - з одного боку; та необхідність здійснення такого прориву в умовах браку часу,

виснаження майже всіх ресурсів влади – від фінансово-матеріальних до моральної підтримки та довіри з боку населення, - з іншого. Таким чином, тяжкий віз практики державного будівництва знову опинився попереду неспішного та терплячого вола академічної науки.

Метою цієї статті є спроба проаналізувати основні етапи та напрямки пошуку світоглядної моделі на тлі сучасних трансформаційних змін. Джерельну базу публікації склали матеріали українських та західних науковців, а також результати політико-соціологічних досліджень у Дніпропетровському регіоні, які були здійснені за участю автора.

За період з 1991р. можна було виділити декілька етапів пошуку можливої бази для нової ідеології державного будівництва, в якості якої послідовно виступали: історико-культурно-етнографічна у 1992-1994 рр., міфотворча (достатньо, наприклад, згадати з яким завзяттям в Верховній Раді дискутувалося питання «повернення золота гетьмана Полуботка»), церковно-релігійна, соціально-економічна (спроба розробки урядової політики прагматизму, ідеології «здорового глузду», підтримки національного виробника) у 1995-1997 рр. та партійно-політична в останній час. Отже теоретичних пропозицій не бракувало, однак їх практичне втілення виявилось значно складнішим, ніж здавалося до цього.

Певним чином у 1991р. Україна виявилася не підготовленою взяти на плечі тяжкий вантаж державної незалежності, як це вже було за часів УНР-Директорії, коли перед українським суспільством постало відразу чотири альтернативи можливого розвитку. Центральна Рада мусила обрати одну з них: нічого не робити, наполягати на ідеї автономії у складі нової демократичної Росії, працювати над створенням конфедеративного об'єднання нових держав народів колишньої Російської імперії або боротися за незалежну Українську державу. Центральна Рада поступово просувалася від другого до четвертого варіанту, втрачаючи при цьому дорогоцінний час та безцінну довіру народу. Результат такої стратегії відомий. Невже історія повторюється?

Досвід років української незалежності засвідчив, що спроби розробки унітарної світоглядної системи постійно опиняються у перехресті відмінностей східних та західних регіонів України (історичного досвіду державності, проблем української та російської мови і культури, церковно-конфесійних взаємовідносин), ступеню соціально-економічного розвитку (регіони-донори та дотаційні області), політичних еліт (дніпропетровський та київський анклав) тощо. Значною мірою впливає на цей процес також необхідність із визначенням зовнішньополітичної орієнтації України: східної проросійської у вигляді остаточного приєднання України до СНД, її вступу до Міжпарламентської асамблеї та інше. Західної - в напрямку наближення України до структур ЄС та НАТО або маловірогідних варіантів розвитку міждержавних угод країн Східно-Центральної Європи. Однак для здійснення ефективної зовнішньої політики необхідно визначитися із національно-державними пріоритетами країни, тобто прийняти ту чи іншу світоглядну концепцію державного будівництва [2].

На це звертають свою увагу не багаточисельні західні дослідники проблем української державності [3]. Так, одна із найвпливовіших газет Великої Британії «Financial Times» у 1998р. вмістила ряд публікацій, які були присвячені

проблемам зовнішньополітичної діяльності українського уряду, оцінкам окремих політичних діячів, ситуації навколо президентських виборів 1999р. В них можна знайти обережний натяк на необхідність оновлення вищого ешелону української політичної еліти, приходу до керма влади молодих реформаторів-ринковців (В.Ющенко, С.Тигіпко), подолання старих штампів та ідеологем державного управління. Однак на думку авторів цих матеріалів Україна й досі не зробила стратегічного вибору між двома альтернативами політичного розвитку - часткового повернення до старих «союзних» часів (повна орієнтація на Росію, відновлення ВПК, повернення до влади комуністів) або компроміс з Москвою за дискусійними питаннями (Чорноморський флот, статус Севастополя) та орієнтація на встановлення нових стосунків з країнами Заходу, з сусідами та міжнародним товариством у цілому [4].

Таким чином, процес пошуку загальноукраїнського світогляду носить турбулентний характер і демонструє сьогодні дві тенденції. По-перше, рух відбувається у зворотному до історичної перспективи напрямку: від ідеї розвитку на початку (популярне гасло «розбудови держави») до ідеї зупинення катастрофи, порятунку України зараз (тези загрози тотального краху закладені в програми усіх без винятку всеукраїнських громадсько-політичних об'єднань-«Громади», «Злагоди», народно-патріотичних та національно-патріотичних фронтів тощо). Зрозуміло, що перспектива об'єднання заради того, аби не стало гірше відрізняється від ідеї об'єднання заради того, щоб було краще. Це ставить під сумнів можливість наповнення нової ідеї оптимістичним змістом, чим закладає під неї великі вади.

По-друге, процес пошуку світоглядного консенсусу дедалі виглядає як партійно-політична акція. На аналізі цієї тенденції варто зупинитися докладніше.

Вважалося, що слабка політична структурованість законодавчої та виконавчої влади, відсутність партійної відповідальності за урядовий курс стоять на заваді поступу українського суспільства до нової якості життя. Брак політичної волі дедалі стає зрозумілим для всіх суб'єктів політичного процесу. В масовій свідомості це відгукнулося заклик до правлячих кіл: «Та роби, нарешті, хоч що-небудь! Немає більш сил так жити». Перехід України до змішаної – пропорційно-мажоритарної системи виборів, яка за своїм змістом є, безумовно, політичною реформою, - мусів нібито виправити ситуацію. Результати виборів до Верховної Ради України у березні 1998 р. відомі: перемогу одержали політичні партії лівої та лівоцентристської орієнтації, а за загальним балансом партійних фракцій та політичних груп вищий орган законодавчої влади виявився недієздатним. Таким чином до браку політичної волі додався ще й політичний параліч.

В той же час політична структуризація законодавчої влади не залишилася самотньою і викликала аналогічний процес в державних органах виконавчої влади. У своїй переважній більшості позапартійний та формально деідеологізований до цього апарат державного управління почав стрімко політизуватися. В тих регіонах України, де органи місцевого самоврядування та державні адміністрації опинилися по різні боки партійно-політичних барикад, виникали додаткові джерела напруженості. До того ж прискорені кадрові зміни

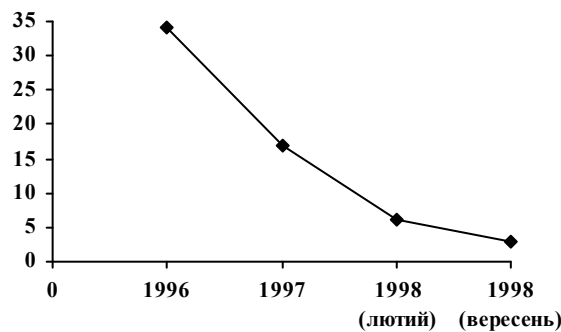
за партійною ознакою народили у середовищі держслужбовців настрої невпевненості, пасивності, що в умовах гострих передвиборних змагань 1999р. може мати для виконавчої влади вкрай негативні наслідки.

Яким чином останні політичні події відбилися на стані громадських партійно-політичних симпатій та ідеологічних орієнтацій населення? Наскільки виявляється зараз можливим ставити питання про необхідність пропозиції і спроможність практичного розповсюдження державної ідеології? Спробуємо дати відповіді на ці та інші питання на підставі аналізу ситуації в нашому регіоні.

З 1996р. Дніпропетровський філіал Української Академії державного управління здійснює моніторинг суспільно-громадської думки мешканців м.Дніпропетровська та області як шляхом проведення експертних опитувань, так й шляхом повномасштабних соціологічних опитувань (усього було здійснено 9 опитувань). За цей час накопичено значний обсяг наукового матеріалу, який дає підстави для певних узагальнень.

До першої групи висновків слід віднести чітку тенденцію падіння інтересу населення до діяльності політичних партій. Так, за зведеними результатами опитувань 1996-1998 рр. динаміка позитивного ставлення до політичних партій як суспільних інституцій мала вигляд арифметичної регресії (Див. Табл.1).

Табл. 1
Позитивні реакції населення регіону на політичні партії України
(у процентному відношенні)

Не складно помітити, що найбільш великі втрати народної довіри партії понесли саме напередодні введення в дію пропорційно-мажоритарної системи виборів до Верховної Ради, - тобто під час найбільш активних кампаній партійно-ідеологічної пропаганди. Однак це явище має поверховий і тому нестійкий характер, - щось на зразок алергійної реакції суспільного організму на надлишок гострих партійних страв з екзотичної політичної кухні України.

Коріння проблеми знаходяться значно глибше. Якщо розглядати ситуацію в Україні не за партійною мапою, а з точки зору соціальних орієнтацій різних груп населення, картина виявляється дещо відмінною. На думку доктора соціологічних наук Сурміна Ю.П., якому належить розробка цієї моделі, майбутній розвиток України може бути представлено у вигляді трьох векторів. Перший – найбільш чисельний (може налічувати до 50% населення) – вектор

руїни, занепаду, зневіри та бажання соціального реваншу. Його соціологічну базу складають бідні верстви суспільства: пенсіонери, інваліди, багатодітні та інші малозабезпечені категорії населення. За вікової характеристикою цей вектор представлено переважно людьми похилого віку, що робить його маловпливовим в економічному житті країни. Група має найнижчі освітні показники та усталені стереотипи виховання та ідеологічної поведінки. В той же час це електоральна найбільш активна частина суспільства, що надає їй значних переваг в політичному житті. Зрозуміло, що політичні та ідеологічні симпатії цієї групи знаходяться у радянському минулому. Розраховувати на їх підтримку в проведенні ринкових реформ навряд чи можливо.

Другий вектор – це соціальна група (до 35% населення), яку умовно можна віднести до поміркованих прихильників регресивного розвитку. Основу групи складає колишній радянський «середній клас» (інженерно-технічні працівники, вчителі, лікарі, кваліфіковані робітники, службовці тощо) переважно середнього віку, більша частина з яких є жінки. Партійно-ідеологічні орієнтації членів групи мають невизначений і коливальний характер: приймаючи незаперечні переваги ринкової економіки та демократичних інститутів, вони хотіли би при цьому поєднати їх з соціальними пільгами та гарантіями соціалістичного патерналізму. До того ж на світоглядні засади цієї частини суспільства активно впливає її нестійке матеріальне становище. Разом з тим вона є найбільш ідеологічно гнучкою і за умов потужної підтримки з боку держави здатна бути впливовою соціально-політичною силою.

І, нарешті, третій вектор – малочисельна група (не більш 10% населення), членів якої можна віднести до класу багатих або групи стабільного добробуту. Вона об'єднує представників різних вікових та освітніх груп, які активно діють в економічній та фінансовій сферах. Умовно цю групу можна віднести до прибічників розвитку. Однак виявляється, що вона є найменш структурованою як соціальна страта (спілки, асоціації підприємців та інші форми корпоративних об'єднань реальної ролі в політичному житті України не відіграють. Інша справа, коли йдеться про кланові інтереси територіальних або фінансово-промислових груп в політиці). До того ж значна її частина зробила свої капітали не завдяки, а всупереч нормам сучасного ринкового суспільства. Тому сподіватися, що ідею розвитку суспільства загального добробуту на засадах ліберальної економіки вони зустрінуть з розпростертими обіймами, мабуть, не варто. Бажання зберегти свої монополістичні позиції в бізнесі будуть вирішальним фактором в обранні членами цієї групи ідеологічного камуфляжу.

Підводячи підсумок, слід визнати, що саме напівпорожні шлунок першої групи голосно пробуркотіли перевагу лівих партій під час парламентських виборів. Щодо представників другої групи, то їх голоси розтеклися поміж різних політичних сил. Політична ж поведінка представників третьої групи – класу «ситих» повністю відповідала вимогам літературного жанру: бізнесові вовки дивилися в джунглі українського підприємництва. Спроба будувати на такому різному соціально-політичному ґрунті хатинку державної ідеології приречена на невдачу.

Однак, чи настільки вже ситуація здається безперспективною? Деякий матеріал для поміркованого оптимізму дають нам результати соціологічного

опитування, яке було здійснено ДФ УАДУ у вересні 1998р. в м.Дніпропетровську (було опитано 704 респонденти за квотною вибіркою).

Ці матеріали складають другу групу висновків. Серед 178 питань анкети було питання з проханням до респондента визначити його політичні погляди. Отримані відповіді виглядали наступним чином: як ліві себе визначили 23,58% опитаних, лівоцентристи – 26,95%, центристи – 25,57%, правоцентристи – 6,74%, праві – 10,41%, інше – 6,74%, що в цілому відповідає результатам голосування городян за партійними списками. Таким чином, ліві та лівоцентристські сили мали в м.Дніпропетровську підтримку 50,53% населення.

Виходячи з цього, логічно було б очікувати ідеологічно запрограмованої реакції городян на явища сучасного буття. Результати відповідей на питання цього блоку анкети наведені в табл.2.

Табл. 2
Емоції на явища сучасного буття українського суспільства

Оцінки	Позитивні %	Негативні %	Нейтральні %	Складно відповіді %
Емоції на...				
Соціалізм	33,19	16,09	42,10	8,62
Справедливість	71,08	8,49	17,70	2,73
Рівність	47,56	12,46	32,66	7,31
Безробіття	14,66	72,99	9,77	2,59
Страйки	13,34	63,85	17,93	4,88
Слов'янську єдність	47,49	17,22	24,53	10,76
Капіталізм	17,82	27,73	47,41	7,04
Приватизацію	39,74	27,40	25,25	7,60
Приватну власність	49,50	18,22	26,97	5,31
Підприємців	43,62	21,66	29,70	5,02
Економічні реформи	46,26	20,69	26,29	6,75
Демократію	55,89	13,94	24,28	5,89
Незалежність України	53,80	15,06	27,26	3,87
Українську мову	46,34	15,06	35,01	3,59

Аналіз наведених даних переконливо свідчить про наявність латентного конфлікту залишків старої ідеології та нових соціально-економічних та

політичних орієнтацій в свідомості значної частини населення, що складає одну із характерних рис сучасного суспільства. Подолання цього протиріччя шляхом впровадження в громадську свідомість ідеї активного руху в майбутнє, очікування на позитивні результати змін та віри в їх незворотність шляхом розробки концепції стратегічного розвитку держави та демонстрації політичної волі для її практичної реалізації можуть виступити базовими компонентами загально національного світогляду України напередодні ХХІ сторіччя.

Примітки:

1. Загальна кількість комунікативних заходів з цієї проблематики вже до 1998р. складала понад 100, участь в яких взяли майже всі суспільствознавці України – науковці та викладачі ВНЗ (Авт.).

2. Проблема визначення національно-державних пріоритетів розглядалася фахівцями в галузі міжнародної політики і національної безпеки як одна із головних умов здійснення ефективної міжнародної та внутрішньої політики України.

Див.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми демократизації посткомуністичного суспільства у контексті європейського досвіду» (м.Дніпропетровськ, 10-11 листопада 1998р.)//Придніпровський науковий вісник – 1998 – №95-96 (162-163). - 240 с., а також: Романов В.С., Рудік О.М. Демократія в посткомуністичному суспільстві: риси минулого та контури майбутнього//Український історичний журнал – 1999 – №1- С.216-218.

3. В грудні 1998р. електронна інформаційно-пошукова система генерального каталогу Британської бібліотеки реагувала на слово «Україна» 4960 бібліографічними позиціями на 11 європейських мовах. Абсолютну більшість з них склали видання, які були надруковані переважно в СРСР до початку 90-х рр. Тільки в останні роки на Заході почали з'являтися перші окремі роботи з проблем України. Однак інтерес дослідників має досить вузькоспрямований характер.

Див.: The Jews of Moscow, Kiev and Minsk, identity, anti-Semitism, emigration. Robert J.Brym. Baringstoke, Macmillan in asses. with the Institute of Jewish Affairs. 1994 – 142p., Ukrainian nationalism in the 1990s, a minority faith. Andrew Wilson//Cambridge, Cambridge University Press, 1997 – 300p., Ukraine and European Security. Tor Bukkvoll//London. Pincer. 1997 – 129p., Ukraine, restructuring for growth. Alan Robinson//London. Euromoney Book. 1998 – 212p.

4. Див.: Robinson A. A novice fluffing its lines//Financial Times, May 5, 1998; Clover C. A turbulent past, present and future//Financial Times, May 5, 1998; Between a rock and hard place//Financial Times, May 5, 1998; Freeland C. The Governor//Financial Times, May 5, 1998; Robinson A. Glimmer of hope for town jewel//Financial Times, May 5, 1998; Clover C. Stroll up for magical history tour//Financial Times, May 5, 1998; Clover C. Mixed messages as Ukrainian see east-west divide start to deepen//Financial Times, November 27, 1988.

А.В. ГИЛЮН

ИДЕОЛОГИЯ И ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Гилюн Алексей Васильевич - доцент кафедры социологии Днепропетровского государственного университета, кандидат философских наук

Образование – это особая, стратегически важная сфера человеческой жизни. В ней осуществляется как хранение и воспроизводство накопленных в прошлом знаний и опыта, так и закладывается облик будущей жизнедеятельности и отдельного человека, и общества в целом. Процессы, происходящие ныне в этой сфере, будут определять лицо общества в XXI веке.

Без приоритетных усилий в сфере образования, без постоянного совершенствования этой системы, ни одна страна современного мира, даже самая богатая и развитая в настоящее время, не имеет шансов уже через десяток лет удержаться в группе лидеров. Но особенно это утверждение актуально для стран, которые к этой группе не относятся или из нее выбыли.

Конечно, наивно полагать, что можно было бы кардинально улучшить сферу образования, не разрешив самых главных социально-экономических и политических проблем страны. Но с другой стороны, опыт ныне наиболее благополучных стран, переживших в разные периоды своей истории острые кризисные ситуации, показывает, что быстрый успех здесь достигается только тогда, когда первостепенное значение среди многих первоочередных мер придается выработке научно обоснованной политике и стратегии развития образования, когда ему предоставляется приоритетное место в инвестиционной политике.

Общепризнанно, что японское экономическое «чудо» также стало прямым следствием реформы системы образования в послевоенной разрушенной стране. Японский исследователь Такаси заключает: «Ничто в действительности не внесло такого большого вклада в превращение Японии в страну с гигантским экономическим потенциалом и высокоразвитой технологией производства, как система образования». Исторический опыт наиболее успешно развивающихся стран Юго-Восточной Азии свидетельствует о том, что именно на этом направлении у государства есть реальные шансы в сравнительно короткие сроки преодолеть отсталость, выбраться из порочного круга нищеты.

Политическая элита Украины должна отдавать себе отчет в том, что путь к созиданию современного суверенного государства, демократического общества лежит, главным образом, через развитие образования. Государство и нация без современной, развивающейся системы образования не имеет будущего, так как они не только лишены конкурентоспособности на мировом рынке, но и лишены нормального воспроизводства и трансляции национальной культуры, приобщения к мировым ценностям. Нельзя не заметить генетическую связь между образованием, с одной стороны, и культурой, национальным самосознанием, патриотизмом, компетентностью, с другой.

Провозглашение Украиной независимости, смена государственно-политического устройства и социально-экономического строя, отказ от прежней

государственной идеологической доктрины в начале 90-х годов создали принципиально новую ситуацию в сфере образования.

Совершенствование системы образования, ее коренное реформирование, является основой возрождения интеллектуального потенциала нации, национального возрождения, развития государственности и демократии в Украине. Основные концептуальные идеи реформирования сферы образования были заложены в Законе Украины «Об образовании», Национальной Программе «Образование. Украина XXI века». В этих документах зафиксированы базовые принципы образования в Украине, сформулированы его новые социальные цели и задачи. В отличие от прежней узкоинструментальной конечной цели обучения – «подготовки высококвалифицированных кадров для народного хозяйства страны», теперь таковой была провозглашено «всестороннее развитие человека как личности и высшей ценности общества, развитие его талантов, умственных и физических способностей, воспитание высоких моральных качеств, формирование граждан, способных к сознательному общественному выбору» [1].

Однако сегодня стала очевидной декларативность многих этих и других, безусловно, важных положений, невозможность их реализации в жизнь в условиях глубокого системного кризиса, переживаемого украинским обществом.

Сложность и острота проблем в сфере образования нашей страны обуславливаются тем, что кризисные явления здесь имеют сложную природу. Они вызваны не только болезненными процессами, которые десятилетиями переживало советское общество, но и условиями радикальных социально-трансформационных процессов, происходящих в нынешней Украине, ставшей на путь социального обновления и суверенного развития, но переживающей затянувшийся глубокий экономический и социальный кризис.

Кроме того, многие проблемы современного украинского образования являются проявлением мирового кризиса образования. Сущность мирового кризиса образования заключается в разрыве между недостаточно быстро развивающейся системой образования и динамично изменяющимися социальными условиями. Образование стало все заметнее отставать от темпов развития других сфер общественной жизни, оно слишком медленно приспосабливается к стремительному темпу событий. Являясь главным стимулятором перемен в обществе, оно упорно противится нововведениям в своей собственной отрасли. Несоответствие возможностей образования объективным общественным требованиям и ожиданиям в той или иной мере стало обнаруживаться в каждой стране.

Сложившуюся систему образования создатель «Римского клуба» А.Печчи назвал поддерживающей, поскольку она направлена на подготовку людей к действиям в уже известных, повторяющихся ситуациях. Известный американский футуролог, лауреат Нобелевской премии Алвин Тоффлер современное образование называет бездумным пережитком прошлого. Если современный индивидуум хочет справиться с изменениями, эквивалентными тысячелетиям, в течение срока своей жизни, пишет А.Тоффлер, он должен хранить в своей голове достаточно точные, хотя и грубые образы будущего. Студенты должны научиться отбрасывать старые идеи, знать, когда и как их

заменить. Они должны научиться учиться. «Неграмотным человеком завтрашнего дня будет не тот, кто не умеет читать, а тот, кто не научился учиться» [2]. Опережающее развитие образования, его реформирование в соответствии с требованиями не только сегодняшнего дня, но и будущего, является тем инструментом, который способен преодолеть кризис, облегчить переход, как всего человечества, так и отдельных стран и народов к новому типу цивилизации.

Самая «больная» и видимая проблема образования в Украине сегодня – это его финансирование, сокращающееся из года в год. Средств не хватает даже на то, чтобы вовремя выплачивать заработную плату. В таких условиях речь уже идет не столько о развитии сферы образования, сколько о ее выживании. Остаточный принцип финансирования образования свидетельствует, что общество, его руководители до конца не осознают роли образования для выхода страны из затянувшегося всеохватывающего кризиса, для национального возрождения.

Невостребованность и неадекватность оценки в обществе педагогического труда ведет к падению его престижа, к снижению трудовой мотивации в сфере образования. Социологические исследования, проводимые кафедрой социологии ДГУ, показывают, что в рейтинговом списке наиболее распространенных ныне профессий, профессия учителя оказалась на одном из последних мест. Не высокий рейтинг и научных работников. Падение престижа образования, науки ведет к деинтеллектуализации общества. Интеллектуальный труд оказался одним из самых низкооплачиваемых в стране.

Ухудшающиеся условия работы учителей, их почти нищенское существование вынуждает наиболее энергичных из них покидать школы в поисках более достойного заработка. Многие учителя, продолжая работать в школе, ищут различного рода подработки, часто не связанные не только с педагогическим трудом, но и трудом интеллектуальным. В результате значительная часть из них, перегруженная повседневными делами и заботами о выживании, не в состоянии заниматься самообразованием, не имеет условий не только для повышения квалификации, но и для нормальной подготовки к урокам. Не хватает средств для приобретения нужной литературы, подписки газет и журналов.

Все это ведет к понижению профессионального и культурного уровня многих учителей, их профессиональной деградации. Особенно это касается сельских учителей, вынужденных много сил и времени уделять домашнему подсобному хозяйству. Части учителей не только не хватает методической и педагогической подготовки, знаний о современных, наиболее значительных достижениях в области преподаваемых дисциплин, но также и знаний, касающихся элементарных основ этих дисциплин в рамках, предусмотренных программой средней школы.

Происходит разделение школы на платную – привилегированную, с гарантией благополучной карьеры для выходцев из состоятельных семей, и все более деградирующую от безденежья, бесплатную для остального населения. Хотя в строгом смысле бесплатных школ сейчас практически нет, ибо денежные сборы с родителей в фонд школы из года в год растут, параллельно с

сокращением часов на изучаемые предметы повсеместно вводятся «дополнительные платные образовательные услуги». А цены на школьные учебники, которые с 1999 года уже платные, вообще поражают. Например, учебник для 10 класса «Економічна та соціальна географія світу», изданный в Киеве в мягкой обложке, в государственных книжных магазинах Днепропетровска стоит 18 грн.

Дифференциация в сфере образования, в свою очередь, становится мощным фактором углубления социального расслоения общества. Коммерциализация образования в существующем виде нарушает демократический принцип – дать равные шансы для развития способностей всем вступающим в жизнь гражданам, что является основой интеллектуального потенциала страны, его социального прогресса, а также социальной справедливости. Дети из низов вытесняются в худшие, «дешевые» школы, дающие значительно меньше шансов для продолжения образования. Попасты в вузы, тем более престижные, на престижные специальности имеют возможность не столько самые способные, сколько те, чьи родители могут заплатить за учебу в нерядовой школе, за репетиторство, за предварительную довузовскую подготовку, за обучение в вузе. Осуществляющийся все в большей мере переход подготовки молодежи в вузы под контроль коммерческих структур в условиях экономического кризиса, когда две трети населения Украины считают себя бедными, лишает значительную часть способной молодежи возможности получить высшее образование. Положение будет еще более ухудшаться вместе с продолжающимся падением уровня жизни населения и уменьшением объемов финансирования народного образования.

Понижается в последнее время престижность высшего образования. Сохраняющиеся высокие конкурсы в вузы часто связаны не столько с тягой молодежи к учебе, сколько с иными мотивами: желанием избежать призыва в армию, «пересидеть смутное время» и т.п. Например, отвечая на вопрос «Почему Вы поступили в данное высшее учебное заведение», 22.5% опрошенных нами студентов десяти вузов Днепропетровска отметили мотив «чтобы не призвали в армию», 8% - мотив «все равно, куда было поступать». 33.5% студентов признали, что выбор данной специальности произошел случайно. Все это, естественно, сказывается на качестве обучения.

Нынешняя конкурсная система поступления в вузы, при которой значительное распространение получили взятки, протектирование, корпоративная порука преподавателей-репетиторов, нацелена, в основном, на самовоспроизводство интеллигенции и госслужащих. Очень быстро увеличивается в среде студенчества, в первую очередь на престижных факультетах, доля представителей слоя предпринимателей. Всему этому сильно способствует развитие негосударственного (коммерческого) сектора учебных заведений, обучение в которых доступно сегодня в основном выходцам из семей предпринимателей, интеллигенции, госслужащих.

Тенденция к «самовоспроизводству» элементов социальной структуры ведет к ограничению вертикальной мобильности, к явной взаимной изоляции социальных классов и слоев, обострению между ними противоречий, межгрупповой неприязни, социальной напряженности, порождению у

представителей низших слоев чувства социальной несправедливости, дискриминации.

Студенты, обучающиеся в коммерческих вузах или в платных учебных группах престижных специальностей государственных вузов, небезосновательно считают, что плата внесена не за их обучение, а за поступление, что сказывается на их отношении к учебе, а, в конечном счете, на невысокий интеллектуальный, культурный и нравственный уровень будущей элиты Украины.

Выпускники вузов, которые не могут надеяться на помощь родителей и родственников в трудоустройстве, сталкиваются со все возрастающими трудностями на рынке труда. Вузы в настоящее время слабо влияют на трудоустройство своих выпускников. Господствует установка – «диплом сам по себе, работа сама по себе». Нужна система планирования образования, способная приводить подготовку специалистов в соответствие с рынком труда, с перспективами развития общества.

Говоря о проблемах высшего образования, нельзя не отметить неудовлетворительное материальное положение профессорско-преподавательского состава, ухудшающиеся условия его труда. В числе основных социальных проблем, волнующих вузовских работников, опрошенных сотрудниками кафедры социологии Днепропетровского госуниверситета, называются: социальная незащищенность; несвоевременная оплата труда; нужда в дополнительных заработках; снижение престижа преподавательского труда; «утечка мозгов» сферы образования в другие сферы, за границу; недостаток новой учебной и методической литературы; социальная апатия, пессимизм преподавателей, особенно пожилых. 18% профессоров ДГУ, отвечая на вопрос об источниках их доходов в условиях хронической задолженности заработной платы, назвали помощь родителей, родственников. Этот факт не может не поражать, ибо речь идет не о молодых преподавателях, а о профессорах, проработавших в сфере высшего образования не один год и несущих в себе большой интеллектуальный потенциал. Нельзя забывать, что забота общества об образовании, об интеллекте – это предпосылка его будущего процветания.

В отечественном образовании наблюдается растерянность в плане реализации воспитательной функции. Отработанный годами воспитательный механизм разрушился: практически развалилась вся воспитательная система, исчезли привычные формы работы, которые определенным образом дисциплинировали детей и молодежь. Школа лишилась и воспитательной идеологии, и многих воспитательных форм работы. Почти развалилось и до того слабо развитое школьное и студенческое самоуправление.

Волнует судьба такого качества, как коллективизм, попытки полностью заменить его индивидуализмом. Во всем мире воспитание детей в школе коллективистское. Необходимо учиться воспитывать детей и молодежь в духе ненасильственного коллективизма. Дух коллективизма, товарищества – сильная черта славянского характера.

Возникает неразбериха с определением воспитательных идеалов. В учебные заведения проникают научно неэкспертированные и неапробированные методы воспитания.

Нужны специальные социологические исследования, способные помочь интегрировать обучение и воспитание, науку и мораль. Образование и воспитание должны составлять единое целое, базироваться на едином подходе. Идеология воспитания обязана основываться не на критике, а иметь положительное содержание. Социологи призваны помочь педагогам понять духовный и ценностный мир современной молодежи. Социологические исследования свидетельствуют, что среди прочих ценностей высокое место занимают составляющие молодежной субкультуры: манера одеваться, молодежная музыка, идеалы мира, кино и т.п.. Задача педагогов – ввести их в воспитательный процесс. Нужно при этом иметь в виду, что группа – основной «проводник» социальных ценностей и норм для молодежи, особенно подростков.

Мониторинговые социологические исследования ценностных ориентаций учащейся и студенческой молодежи, проводимые кафедрой социологии ДГУ, позволяют сделать следующие выводы:

- Повысилась значимость для студентов и учащихся таких конкретных, связанных с личной жизнью ценностей-целей как здоровье, любовь, активная деятельность, материальная обеспеченность;

- Произошло существенное снижение рейтингового статуса ценностей профессиональной социализации;

- Среди ценностей-средств возвысились ценности, связанные с личной жизнью, такие как независимость, самоконтроль, жизнерадостность, образованность, аккуратность;

- Понижилось предпочтение таких традиционных ценностей-средств, как честность, ответственность, непримиримость к недостаткам в себе и в других.

В Заключении следует отметить, что кризисные явления в сфере образования обусловлены как внутренними (историческими и современными, связанными с трансформацией общества) факторами, так и факторами общецивилизационными. Причем, препятствием выхода образования из кризисного состояния является не только его материально-финансовое оскуднение, но и неопределенность целей, содержания и характера образования. Нужна современная идеология воспитания. Любое воспитание базируется на вере в принятые обществом цели и идеалы. Их «размытость» существенно осложняет процесс образования и воспитания, дезорганизует общественную жизнь в целом.

Литература:

1. Закон Украины «Об образовании»//Голос Украины, 25 апреля 1996.
2. Тоффлер А. Футуршок. - Санкт-Петербург, 1997.

Е.В. ЛИСЕЕНКО

МЕНТАЛИТЕТ УКРАИНСКОГО НАРОДА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Лисеенко Елена Васильевна - старший преподаватель кафедры социологии Днепропетровского государственного университета, кандидат социологических наук

Создание гражданского общества и демократической политической системы в украинском социуме неразрывно связано с реформированием современной экономической, политической, духовной сфер его жизнедеятельности. Вместе с тем, следует отметить, что реформы не будут успешными без учета украинского менталитета и его составляющих.

Под менталитетом понимается определённый образ мышления, общая духовная настроенность индивида или группы воспринимать мир определённым образом и действовать в нём. Он отражает устойчивые в определенное время в обществе общераспространенные в той или иной группе людей представления о различных явлениях и процессах общественной жизни.

История уже показала, что решения, принятые, пусть даже на государственном уровне, но без учёта национальных особенностей народов, населяющих страну, не приводят и не могут привести к положительным результатам, каких бы областей жизни они не касались.

Менталитет украинцев – весьма своеобразное явление, существенно отличающее их не только от многих славян, но и от россиян и белорусов. Это с непрерываемой определённой уже проявилось во всем ходе истории и всё сильнее сказывается сегодня. А в условиях полиэтничности населения Украины, знание особенностей менталитета всех национальностей может помочь не только при разработке политической, экономической, социальной и других программ реформирования общества, но также и при прогнозировании поведения различных национальных общностей в конкретных социально-экономических и политических ситуациях.

Особое значение изучение менталитета имеет для подготовки и принятия управленческих решений на государственном и региональном уровнях в экономической сфере - увеличение или уменьшение налогов, задержание выплаты заработной платы, отключение электроэнергии, повышение или уменьшение цен на различные виды товаров и др.; в политической сфере – национальный вопрос, языковой статус, экология, отношения с другими государствами и др.; в социальной сфере - обеспеченность работой, питанием, жильем, товарами широкого потребления, медицинской помощью и др., а также для прогнозирования последствий принятия таких решений, как в том или ином регионе, так и в Украине в целом.

В данной связи следует отметить, что в настоящее время общий менталитет украинцев ещё не сложился и наиболее устоявшимися проявлениями такого менталитета являются его региональные образования, имеющие определённые различия между собой, которые обусловлены особенностями

социальной деятельности, экономического и политического творчества, духовно-культурных, ритуальных, традиционных видов активности.

Такие различия показательны на примере сравнения особенностей менталитета населения регионов Украины – Южного, Восточного, Западного и Центрального, которые имеют отличные друг от друга историческое развитие, языковую культуру, духовное мировоззрение, экономическую инфраструктуру, социальный уклад и др.

Как показали результаты исследования проблем формирования национального самосознания молодежи Украины, проведенного кафедрой социологии Днепропетровского государственного университета в 1994-1995 гг. при непосредственном участии автора, в менталитете населения регионов Украины существуют региональные различия, которые выражаются в отношении к культуре народа, знании его традиций и обычаев, специфике видения мира профессий.

Так, данные проведенного исследования свидетельствуют о том, что наибольшее количество респондентов, считающих, что украинский народ - это люди всех национальностей, проживающие в Украине, живут в Восточном регионе (46,8%), наименьшее количество - в Западном регионе (19,8%). Более половины опрошенных данного региона считают, что украинский народ - это лица только украинской национальности.

Важно отметить тот факт, что подавляющее большинство опрошенных (81,4%) поддерживают процесс возрождения и развития украинского языка и культуры. Однако, подходы к такому возрождению были отмечены разные. Почти половина (44,2%) респондентов Западного региона считают, что необходимы срочные радикальные меры в этой области. В то же время эволюционному процессу, с возможностями развития других языков отдают предпочтение опрошенные всех других регионов Украины (38,2% – в Центральном, 36,7% – в Южном, 30,5% – в Восточном). Среди регионов больше уверенности в будущем Украины (с оптимизмом и уверенностью или надеждой) высказали на Западе (74%), в Центре (67,7%), на Юге (51,2%), Востоке (49,2%).

Здесь следует отметить, что региональные различия в менталитете населения объясняются особенностями хозяйственной, социальной и культурной структуры регионов Украины, которые сформировались под воздействием различных факторов, обстоятельств и предпосылок. В целом среди совокупного многообразия условий, фактов, обстоятельств, влияющих на формирование менталитета населения различных регионов, можно выделить в определенной иерархии следующие детерминанты:

- во-первых, совокупность геополитических факторов;
- во-вторых, влияние совокупных общественно-исторических событий;
- в-третьих, действие субнациональных начал и субкультурных основ;
- в-четвертых, региональные воздействия.

Таким образом, можно сказать, что результаты исследований позволяют проанализировать некоторые особенности региональных проявлений менталитета в условиях современной Украины.

Менталитет украинцев формировался на протяжении всего времени существования их как нации. Учитывая исторические, расовые, географические,

культурноморфические особенности их менталитета, можно установить «генетическое объяснение» специфики мировосприятия и поведения народа, населяющего современную Украину.

В целом можно выделить шесть основных групп факторов, с которыми непосредственно связывается специфика формирования менталитета народа. Эти исходные факторы носят исторический характер и являются определяющими звеньями в формировании менталитета любой национальной общности:

- 1) расовые (или соматопсихические);
- 2) геопсихические (географические), связанные с определенной природной средой и способом выживания в ней;
- 3) исторические (геополитические);
- 4) социально-психологические (общественные), связанные с социальной структурой и общественным строем;
- 5) культурноморфические, связанные с взаимовлиянием этнотипа и культуры на формирование друг друга;
- 6) глубинно-психологические, связанные с характером психических процессов вообще, охватывающие взаимодействие между сознательным и бессознательным.

Однако, в реальном мире совершенно необходимо учитывать при исследовании формирования менталитета влияние общественных, политических, религиозных, нравственных обстоятельств, т.е. всех тех условий и формирований, которые воспринимаются как историческое «поле», «фон».

Так, на менталитет галичан не могли не оказывать своего влияния западно-европейская культура, прежде всего австро-немецкая, польская и греко-католическая церковь. В то же время 10-ое - 12-ое и 7-ое - 8-ое поколения, проживающие на Левобережной и Правобережной Украине, формировались в составе Российского государства, поэтому их с русскими объединяет и роднит не мало: общность исторической судьбы, трагедии, общие беды, войны, победы, религия, культура. Все эти различия, прежде всего в общественной, социокультурной и религиозной среде, в разной степени своеобразно преломились в общественном сознании и формах общественного поведения людей.

Рассмотрение проблем менталитета под углом зрения проявления в нем региональной специфики позволяет утверждать, что чем глубже мы познаем природу менталитета, тем очевиднее становится, какая огромная сумма проблем нашей духовной жизни все еще остается слабо исследованной. А ведь уже сегодня ясно, что не только весь ход отечественной истории, ее глубочайшие изломы и повороты не могут быть правильно поняты и объяснены без учета менталитета, но и все запутанные противоречия современной общественной жизни.

Создание гражданского общества и демократической политической системы в украинском социуме, требует не только существенных институциональных преобразований, но и существенных перемен в менталитете. Как свидетельствует мировой и отечественный опыт реформирования общества, эта проблема является весьма сложной, но от этого не менее важной, ведь судьба начатых трансформаций во многом будет зависеть от качественных изменений в менталитете граждан.

А.М. ЯЧНЫЙ

КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ В ОЦЕНКЕ СОЦИАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

*Ячный Андрей Михайлович - старший преподаватель кафедры социологии
Днепропетровского государственного университета*

Одним из направлений формирования идеологии XXI века является создание новых установок и подходов определения жизненных стратегий и оценки социального взаимодействия. «Понимающая» социология выделяет два типа социального действия: 1) действие, не имеющее своей целью коммуникацию; и 2) действие, совершаемое с целью коммуникации. Поэтому многие авторы вполне правомерно подчеркивают, что социальное взаимодействие осуществляется под влиянием двух тенденций: стремление к сотрудничеству и столкновение (борьба). Однако конфликтное противоборство не отрицает взаимодействия и представляет собой специфическую его форму по преодолению сопротивления противостоящей стороны и достижению определенных целей. А сотрудничество, с точки зрения конфликтологической модели, выступает как особый вид социального взаимодействия по разрешению конфликтной ситуации. Цивилизованное, институциональное протекание социальных конфликтов, которое предполагает понимание сторонами (народами, национальными образованиями, социальными группами, государствами и т.д.) происходящих процессов – является одним из приоритетных направлений формирования новой общественной идеологии, современной цивилизации. На фоне глобальных проблем современный мир остро нуждается в совершенствовании коммуникативных возможностей с целью предотвращения социальных кризисов и катастроф.

Пришло время осознать, что достижение высокого уровня коммуникации может быть достигнуто только через формирование новой идеологии «цивилизованного» разрешения постоянно возникающих конфликтов, причиной которых сегодня являются: различие интересов, ценностей, ролевые и имущественные «перекося» между социальными группами и другими субъектами, взаимодействующими в украинском обществе. Очевидно, что существует прямая зависимость между формами реагирования социальных агентов на подобные «раздражители» и уровнем общей культуры, зрелости общества, что создает предпосылки и благодатную почву для возникновения социальных конфликтов. Поэтому правомерно можно констатировать, что наличие существенного потенциала конфликтности современного общества является естественным состоянием постсоветского социума. Но при этом не следует драматизировать ситуацию, поскольку конфликты – это источник развития и функционирования любого общества. Однако особую озабоченность вызывает нарастание числа и изменение качества конфликтов, характеризующихся насильственными формами. Подобное состояние требует изучения природы конфликта, разработки моделей его регулирования. По этой причине социологическая теория конфликта приобретает особую актуальность

при разработке методик диагностики социальных конфликтов, приемов их успешного разрешения. Но разработка прогрессивных моделей, формирование «новой» идеологии еще не решит проблему насильственных форм конфликтного противоборства. Для этого необходимо внедрение в общественное сознание понимания закономерностей и механизмов возникновения и протекания конфликтов, представления о бесперспективности «традиционного» подхода в решении возникающих противоречий, ведущего к крайним формам насилия и социальным катаклизмам.

При наличии множества точек зрения на понимание конфликта, в целом это явление понимается как тип социального взаимодействия, который характеризуется противодействием социальных субъектов, острота которого зависит от позиции конфликтующих сторон, от их настроенности на сотрудничество, желания согласовывать свои цели, наконец, от общей культуры, профессионализма и дальновидности конфликтующих сторон. [1] По существу, социальный конфликт разворачивается по мере того, как происходит осознание интересов конфликтующими сторонами, которые будут в дальнейшем искать способ изменить ситуацию и удовлетворить свои приоритетные потребности. Согласно конфликтологической модели, «цивилизованный» конфликт предлагается понимать как процесс развития действий противостоящих сторон в поиске взаимовыгодных средств по достижению равновесия, баланса сил и, в конечном счете, их объединения на пути сотрудничества.

Многие авторы подчеркивают, что самыми опасными для общества являются социальные конфликты, проявляющиеся в политических, этнических и межнациональных отношениях, которые, при наличии традиционных силовых установок, с большой долей вероятности могут привести к непредсказуемым разрушительным последствиям [2]. Сегодня пока нет уверенности, что противостоящие в конфликте стороны имеют адекватные механизмы разрешения конфликтных ситуаций. Природа этого явления крайне сложна и противоречива, поскольку задействуются порой огромные массы людей, переплетаются самым невероятным образом объективные и субъективные факторы. Все это требует от общества конфликтологической подготовки в понимании природы и механизма социального конфликта и в соответствии с этим продуманных адекватных действий.

Правомерно задать вопрос – насколько реально сегодня формирование новой идеологии, создание коммуникативных моделей предотвращения и разрешения социальных конфликтов? По нашему мнению разработка таких моделей не должна исключать конфликтологические стратегии, которые изначально определяют основные способы социального поведения и разрешения социальных конфликтов. Именно от выбранной идеологии во многом зависит набор методик и технологий жизнетворчества. Мировоззренческая функция идеологии предполагает свои специфические технологии социального поведения: или отказ, или взаимные уступки, или согласование целей, или подавление противной стороны в угоду своим интересам, или же учет интересов всех. Поэтому так актуально формирование новой идеологии, с которой мы войдем в XXI век. Следует отметить, что повсеместно декларируется установка – «все люди – братья!», но при этом, очевидно, мы и поступаем «по-родственному»?

Конечно, учет интересов конфликтеров в построении жизненных стратегий считается наиболее перспективным, однако всегда ли готовы стороны его применить? Поэтому конфликтология и предлагаемые ею стратегии направлены на формирование таких идеологических установок управления общественными процессами и действиями социальных агентов, которые будут призваны способствовать предотвращению деструктивного развития социальных конфликтов.

Необходимо признать, что направления действий социальных агентов могут быть самыми разными, поэтому следует говорить об универсальных моделях действий в условиях социального конфликта, основные положения которых заключаются в следующем:

- 1) Диагностика конфликтной ситуации (социального конфликта) на основе количественных и качественных показателей: уровень социальной напряженности; масштабы, формы и острота протекания конфликтного противоборства.
- 2) Выявление противостоящих сторон: их целей, интересов, ресурсов и т.п.
- 3) Определение последствий конфликта: размера затрат и ущерба от продолжения конфликтного противоборства.
- 4) Подготовка вариантов предложений по разрешению конфликта.
- 5) Определение взаимоприемлемых критериев согласования противоречий, стимулов к цивилизованному протеканию конфликта и создание предпосылок к разрешению конфликта.
- 6) Разработка мероприятий, плана действий в конфликтной ситуации.

Таким образом, разработку универсальных моделей разрешения социального конфликта следует начинать с оценки проблемной ситуации, выявления разрыва между нормативными требованиями и фактическим состоянием, определения сторон противоборства, их целей, уровня социального напряжения, и в заключении разработать план, последовательность мероприятий по взаимодействию в условиях кризисной ситуации. Надо признать, что предложенный алгоритм не исчерпывает всего многообразия подходов, а определяет лишь общие направления и требует дальнейшей детальной проработки.

Следует особо подчеркнуть, что в настоящее время в области социальных отношений доминируют стратегии деструктивного противоборства, которые слабо опираются на конфликтологические разработки и различные модели снижения социальной напряженности. Сегодня преобладают социальные конфликты, в протекании и разрешении которых присутствует стратегия одностороннего доминирования (подавления) и редко используются иные формы взаимодействия. Научно и практически доказано, что стратегии на компромисс, сотрудничество открывают простор взаимовыгодной деятельности и приумножению усилий, но налицо парадокс их отрицания, объяснить который можно многими причинами, а именно: отсутствием у нас гражданского общества, слабостью демократических институтов, низким профессионализмом аппарата управления и т. д.

Наращение социального напряжения, углубление социальных противоречий между обществом и государством, процессы социальной дифференциации толкают нас ко все более угрожающему и взрывоопасному состоянию. В эту конфликтную ситуацию втягивается все большее количество

людей, происходит постепенное осознание того, что проведенные и проводимые реформы обернулись массовым обнищанием населения, которое продолжает придерживаться прежней потребительской идеологии. В этой связи можно отметить парадоксальный факт, что конфликт между обществом и властными структурами, государственными институтами в равной степени порождается наличием «ущербных» идеологических установок и превратился в затяжное кризисное состояние, провоцирующее все новые и новые конфликтные ситуации. Идет деструктивное противоборство сторон, вызывающее высокую степень идейно-политической конфронтации в обществе. Предпринимаемые меры пока не дают оснований говорить о наличии должных результатов по ослаблению противоборства, использованию прогрессивных стратегий и инновационных технологий. Социальное напряжение в обществе становится угрожающим, а стороны демонстрируют все тот же, ставший традиционным, метод одностороннего доминирования.

В обществе назрела необходимость переосмысления традиционного видения социальной реальности, формирования иных подходов, проведения широкого конфликтологического образования, как среди представителей властных, государственных структур, так и общества в целом, с целью взаимоприемлемого решения социальных проблем, постоянно возникающих конфликтных ситуаций. Социологическая наука с учетом отечественных и мировых разработок конфликтологии способна предложить коммуникативные методики и технологии взаимодействия в условиях социального конфликта, направления формирования идеологии следующего тысячелетия.

Ряд авторов предлагает путь обращения к политическим партиям и движениям в качестве средства институционализации конфликтных ситуаций. [3] Не думаю, что наше общество готово сегодня к тому, чтобы посредниками в разрешении социальных конфликтов в полной мере выступали политические партии, профсоюзы, поскольку на современном этапе они больше представляют самодостаточные организмы, являющиеся порой катализаторами противоборства. Только новое видение, чуждое политической интриге, может предложить в условиях все возрастающего конфликтного противостояния коммуникативные модели, например, по формированию социальной политики государства, определению управленческих механизмов, цивилизованному поведению социальных субъектов в конфликтных ситуациях. Но без осознания социальными агентами необходимости новой идеологии предлагаемые модели останутся лишь сугубо научными и невостребованными.

Литература:

1. Кабачная О.В. Социальный конфликт: подходы к анализу и методы разрешения//Вестник государственного харьковского университета №393. Социологические исследования современного общества: методология, теория, методы. – Харьков: ХГУ, 1997. – С.118-119.
2. Балабанова Н.В. Роль диалога в механизме разрешения социальных противоречий в условиях социо-культурных изменений общества//Харьковские социологические чтения-98: Сб.науч.раб. – Харьков, 1998. – С.172.
3. Иванов В.Н. Социальные технологии в современном мире. М.: Славянский диалог, 1996. – С.129.

И.А. БЕЛЯЕВА

СОЦИАЛЬНАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ ОБЩЕСТВА КАК ПРЕДМЕТ НАУЧНОГО АНАЛИЗА

*Беляева Ирина Анатольевна - аспирант кафедры социологии
Днепропетровского государственного университета*

Под социально - стратификационной структурой общества обычно понимается многомерное иерархически организованное социальное пространство, в котором социальные слои, группы, классы различаются степенью обладания властью, собственностью, социальным статусом, имеют свою систему ценностных ориентаций.

Иными словами, если слой имеет более высокое положение в обществе, то такое положение основывается на большей экономической и политической власти.

Традиционными для изучения социальной структуры общества являются два подхода. При первом подходе исследуются, прежде всего, проблема соотношения социальных слоёв и групп, их экономическое положение, система интересов, мотивация экономического и социального поведения. Другой подход предполагает рассмотрение социальной структуры как каркаса всей системы общественных связей. При этом под социальной структурой понимается совокупность экономических, социальных и политических институтов, организующих общественную жизнь.

Первый подход реализуется в теориях социальной дифференциации и классовой структуры общества. Второй исследует сами способы организации общественной жизни, их изменение и влияние на социальную дифференциацию в обществе. В современной Украине, например, возникновение института частной собственности и является тем процессом, который кардинально меняет способ организации общественной жизни, все системы общественного взаимодействия.

Соответствующим образом меняется и механизм социальной дифференциации и возникновения классов и слоёв. Анализ способов и механизмов складывания той или иной социальной иерархии в обществе наиболее продуктивен для исследования глубинных процессов общественного развития, но, к сожалению, не столь часто, как того заслуживает, воплощается в исследованиях по социальной стратификации. В этих исследованиях превалирует первый подход, рассматривающий соотношение различных элементов общества. При этом в качестве критериев дифференциации применяются не только экономические и социальные показатели (им отдают предпочтение исследователи, работающие в марксистской традиции), но и многие другие. Так, Питирим Сорокин утверждал, что социальное пространство многомерно и поэтому возможны такие критерии дифференциации, как гражданство, национальность, род занятий, экономический статус, религиозная принадлежность и др. При этом экономическая и профессиональная иерархия составляют основные типы социальной стратификации [1].

В разрабатываемой М.Вебером теории стратификации основное внимание уделялось классам. Классы, по его терминологии, не являются сообществами; они представляют чаще всего только возможную основу совместных действий. О них можно говорить только в тех случаях, когда некоторые множества людей объединены экономическими интересами в приобретении товаров или в получении дохода и взаимодействуют на рынке товаров или на рынке труда. Шансы, которыми располагают классы, детерминированы объемом и видом власти распоряжаться товарами или квалификацией в целях получения дохода в рамках должного экономического порядка. В условиях рыночной экономики собственник обретает функцию предпринимателя и обретает шансы для прямого или непрямого участия в распределении прибыли, полученной от оборота капитала. Те же, кто не владеет собственностью, но предоставляет свои услуги на рынке, образуют самостоятельный класс, отличный от собственников, и имеют свой шанс участвовать в рыночных отношениях. Разновидность шанса на рынке - решающий момент, определяющий общие предпосылки индивидуальной судьбы. Таким образом, - пишет М.Вебер, - «классовая ситуация» есть, по существу, «рыночная ситуация» [2]. Поскольку главным фактором, создающим «класс», является экономический интерес, то совместные действия могут возникать не из противоположности шансов разных классов, а представлять собой результат, проистекающий из конкретного порядка. Это возможно лишь в тех случаях, когда реакция людей на классовую структуру принимает форму не импульсивного и иррационального протеста, а форму рационального взаимодействия [3].

Классы, как и любые страты, обладают определенным социальным статусом в обществе, который определяется образом жизни, образованием, престижем. При этом социальная страта может быть определена как объективно, так и субъективно.

При объективном определении слоя акцент делается на его месте в общественном распределении труда, объективных характеристиках владения собственностью, доходом, уровне образования, квалификации и т.д. Индивиды занимают различное социальное положение на основе социально-экономического содержания их трудовой деятельности в системе общественного производства и места в распределении материального богатства, обладания властью, социального престижа и т.д. Сходное социальное положение занимают социальные слои, между которыми имеется минимальная социальная дистанция.

Субъективное определение, а точнее - самоопределение - оценка отдельных социальных ролей (своих и чужих) со стороны индивидов. Люди как бы осмысливают социальное положение на основе оценок важности социальных ролей в данном обществе или престижа в глазах окружающих. Таким образом, мы получаем субъективную иерархию распределения социальных статусов.

Совокупность социальных статусов, определяемых объективно или субъективно, приводит к образованию социальных слоёв. В континууме социального пространства слои могут распределяться на высшие, средние, низшие. Между ними есть определенное расстояние, т.е. социальная дистанция [4].

Открытость конкретного общества характеризуется теми возможностями, которые имеет индивид для перемещения из одной социальной страты в другую, легкостью, с которой он (или его потомки) преодолевают социальные перегородки. Если слои открыты, для общества характерна интенсивная социальная мобильность, то оно динамично развивается. В противном случае, как, например, в традиционном обществе, где социальная мобильность ограничена сословными перегородками, общество стагнирует.

В научной литературе разрабатывается еще один - социально-типический - подход к исследованию социальной структуры. По М.Веберу, эвристическое значение идеальных типов велико, если пользоваться ими для сравнения с действительностью и выявления причинных связей процесса развития. «Идеальные типы только... абстрактные понятия тех связей, которые, пребывая в потоке событий, представляются нам «историческими индивидуумами» в их развитии» [5].

Ряд исследователей использовали идеально-типический подход для выделения социальных типов в переходном украинском обществе по признаку принятия или отрицания старых и новых социальных институтов. Выделенные социальные типы - это группы социального сознания, которые реально существуют в многомерном обществе и имеют своё определенное отношение к свободе политической и экономической деятельности.

Таким образом, исследование социально - стратификационной структуры общества может осуществляться по разным критериям и на базе разных принципов. Неодинаковые методы изучения социальной структуры не исключают, а взаимодополняют друг друга: в исследовании социальных институтов, социальных ролей и статусов реализуется ценностно-нормативный подход структурного функционализма; в анализе социальных групп, слоёв, классов - марксистский объективированный подход; при изучении социальных типов - идеально - типический подход. Каждый из них делает изучение социальной структуры более рельефным, наполняет его живым содержанием.

Для переходного состояния украинского общества характерно динамичное развитие всех социально - структурных процессов. Поэтому чрезвычайно актуальным становятся исследование динамики взаимодействия различных социальных слоёв и групп, становления классовых интересов, процессов диффузии политической и экономической власти, изменения системы социокультурных ценностей. Важно отметить, что при переходе от принудительно направляемой экономики к рыночной, от посттоталитаризма к политической демократии - меняются сами критерии стратификации общества.

Основные критерии социально-экономической дифференциации: политический потенциал общественных групп, выражающийся в объёме их властных и управленческих функций ; экономический, проявляющийся в масштабах их собственности; социокультурный, отражающий уровень квалификации, образования и культуры, особенности образа и качества жизни.

Политический потенциал играл решающую роль в стратификации украинского общества. Место в партийно-государственной иерархии, формальные и неформальные связи определяли социальный статус индивида и группы, материальные возможности, активность участия в перераспределении

общественного продукта.

В переходный период произошел распад формальной партийной иерархии, резкое ослабление всех государственных функций. Вместе с тем, сама верхняя элитная группа продолжает существовать почти в том же составе даже при изменении структуры руководящих должностей. Сохранились устойчивые деловые связи, сословные интересы, которые горячо отстаиваются при решении главного вопроса - приватизации общественной собственности. Перераспределение накопленного богатства - едва ли не единственная сфера управленческой деятельности, где роль политической власти усилилась. Прямая или косвенная причастность к перераспределению собственности служит сегодня важнейшим фактором, определяющим социальный статус работников.

Экономический потенциал социальных групп в советском обществе определялся прежде всего принадлежностью к властной элите и мерой непосредственного участия в распределении и использовании общественного богатства.

По оценкам, лишь 15-20% населения были причастны к распределительным процессам и составляли наиболее обеспеченный слой общества за счёт как легальных, так и нелегальных доходов, а также материальных привилегий. Остальные члены общества получали в основном доходы в виде заработной платы, при всей их дифференциации такие доходы не слишком отклонялись от прожиточного минимума.

В переходный период происходит радикальная трансформация экономического потенциала отдельных социальных групп. Формируется группа собственников - крупных, средних и мелких, которые получают доход в виде прибыли, ренты, дохода от денежных операций. Определённую роль продолжает играть причастность к перераспределительным процессам, и хотя, видимо, их значение уменьшилось, выдача чиновником лицензии, выделение квоты и т.д. дают шанс, и не малый, получить взятку. Основная часть населения, как и прежде, располагает экономическим потенциалом, который укладывается в доходы от работы по найму в государственном, частном или смешанном секторе.

Социокультурный потенциал играл в советском обществе подчиненную роль и не оказывал последовательного воздействия на социальный статус человека. В частности, поэтому средний слой в советском обществе существовал только в потенции и уровнем дохода не только не превосходил менее квалифицированные слои, но зачастую был менее обеспечен, чем таковые. Этим он разительно отличался от среднего класса западных стран.

В переходный период уровень образования и квалификация поднимают шансы попасть в средние и высокодоходные группы, но, по преимуществу, работникам молодым, энергичным, способным к риску. Этот шанс предоставляют частный и полугосударственный сектор экономики и работа за рубежом. Для подавляющей же массы квалифицированных работников, занятых в государственном секторе, социальный лифт пошёл вниз. Реальная перспектива безработицы и необходимость смены социальности стали актуальными для миллионов людей, работавших в ВПК, машиностроительных отраслях, науке и культуре. Накопленный социокультурный потенциал общества в условиях кризиса используется не в полной мере. Это ставит под вопрос выход страны

на индустриальную стадию развития не только в ближайшее время, но и в будущем.

В качестве критерия стратификации в современных условиях социокультурный потенциал действует чрезвычайно противоречиво. Образование обладает престижем, но в иных, чем прежде, областях : многие имеющие высокую квалификацию работники - на грани нищеты, научная элита и выпускники престижных ВУЗов стремятся уехать работать за рубеж, прежние сферы приложения квалифицированного труда в условиях украинского рынка почти полностью разрушены. Однако развиваются области, связанные с инфраструктурой рынка, банковской сферой и т.д. Специальные исследования показывают в целом снижение значимости таких факторов имущественной дифференциации, как уровень образования и престиж, ценностные ориентации и интересы, социально - профессиональный статус. А такие факторы, как количество, качество и результативность труда в современных условиях практически не играют никакой роли. В этом состоит одно из драматических противоречий переходного периода в украинском обществе.

Литература:

1. Сорокин П.А. Социологические теории современности. М., 1992. С.65-69.
2. Вебер М. Основные понятия стратификации//Социол. исслед., 1994, №4. С.149.
3. Там же. С.150.
4. Парсонс Т. Аналитический подход к теории социальной стратификации//Социальная стратификация. М., 1992. Вып.1.
5. Вебер М. Избранные произведения. М., 1990. С.402.

С.А. КВИТКА, С.И. ЗАБРОДИН

**СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ
ИЗБИРАТЕЛЕЙ (ДЕКАБРЬ 1998 Г.)**

Квитка Сергей Андреевич - начальник управления общественных связей Днепропетровского городского совета, кандидат философских наук, доцент

Забродин Сергей Иванович - социолог, заместитель директора Центра социально-политических исследований

27-29 декабря 1998 г. Центром социально-политических исследований проведен опрос 300 респондентов - жителей города старше 18 лет, с распределением по полу, возрасту и избирательным округам по выборам народных депутатов Украины. Задачей исследования являлось определение исходных параметров социально-политических приоритетов жителей г.Днепропетровска накануне политических событий 1999г.

Как показали результаты опроса - к концу 1998г. ни одна из политических сил не создала для себя значимой политической базы и, следовательно, основная борьба за электорат и структуризация политических сил будет происходить уже в 1999 г. На этот процесс будет влиять целый ряд особенностей общественного сознания, определяющих социально-политические приоритеты избирателей. Одной из основных позиций является общее отношение к ситуации в стране поскольку оно определяет пределы возможных ожиданий и социально-психологический фон восприятия общественных институтов и политических лидеров.

(Далее приводятся данные в % к общему числу опрошенных).

Как по-вашему изменяется положение в Украине?

Значительно улучшается	1%
Улучшается	3%
Не изменяется	16%
Ухудшается	52%
Полный крах	17%
Затрудняюсь ответить	10%

Подавляющее преимущество отрицательных настроений к происходящему создает негативную критическую атмосферу для восприятия мероприятий по преодолению кризиса и поддержки реформаторских сил. В тоже время социальные ожидания носят несколько более позитивный характер.

Что произойдет с материальным благополучием вашей семьи в следующем году?

Значительно улучшится	2%
Вероятно немного улучшится	3%
Останется таким же	22%
Немного ухудшится	19%
Значительно ухудшится	12%
Затрудняюсь ответить	42%

Все это определяет сложную систему социальных ожиданий и оценок происходящего.

Как вы считаете, какие из ниже перечисленных мероприятий, могли бы сейчас способствовать выходу Украины из кризиса:

В политической сфере

Наведение порядка «твердой рукой»	47%
Отставка правительства	32%
Создание единой государственной идеологии	25%
Роспуск Верховной Рады	24%
Усиление полномочий Президента	20%
Революция	20%
Развитие демократических свобод	15%
Увеличение полномочий Верховной Рады	9%
Затрудняюсь ответить	28%

В экономической сфере

Поддержка отечественного товаропроизводителя	51%
Создание новых рабочих мест	42%
Ускорение рыночных реформ	31%
Заккрытие нерентабельных предприятий	23%
Раскулачивание богатых	21%
Возвращение к гос. регулированию экономики	20%
Приватизации крупных предприятий	18%
Привлечение иностранных инвестиций	17%
Затрудняюсь ответить	20%

Как видно из этих данных, от органов власти в первую очередь ожидают: в политической сфере - наведение порядка твердой рукой, в экономической сфере - поддержка отечественного товаропроизводителя и создание новых рабочих мест. Сравнивая с данными предыдущих исследований следует отметить что эти показатели постепенно, но неуклонно, растут. Такие ожидания действий власти создают и соответствующее доверие к политическим институтам.

В какой степени Вы доверяете институтам власти и общественным структурам?

Президенту	43%
Верховной Раде	41%
Кабинету Министров	35%
Областной администрации	37%
Депутатам горсовета	39%
Городскому голове	48%
Профсоюзам	34%
Церкви	57%
Газетам	53%
Телевидению	52%

Негосударственным структурам доверяют больше. Особенно стоит обратить внимание на возрастающий рейтинг Церкви. В тоже время данные показывают значимые показатели по всем институтам власти (особенно по тем которые проходили процедуру персональных выборов - Президент и городской голова). Это может свидетельствовать о восприятии гражданами властных структур независимого государства как легитимной силы, объединяющей украинское общество.

Вместе с тем, в самом обществе существуют два основных стереотипа в отношении идей, которые смогли бы объединить людей.

Какие идеи могли бы сегодня объединить украинское общество?

Свобода, богатство и процветание	43%
Равенство, справедливость	30%
Сильная суверенная Украина	23%
Научно-технический прогресс	18%
Экология, здоровье	17%
Национальная идея	17%
Возрождение СССР	13%
Украина в европейском содружестве	12%
Бог, религия	10%
Коммунизм	9%
Затрудняюсь ответить	27%

С одной стороны, людей привлекают идеи либерализма - свобода, богатство, процветания, с другой стороны - достаточно большое количество населения поддерживает идеи равенства и справедливости (более свойственны пожилым и малообеспеченным слоям населения), относящихся к социалистической традиции в политической истории. Поскольку, консервативные идеи представлены слабо, вероятнее всего именно эти две идеологические доктрины лягут в основу противоборствующих политических течений 1999г. При этом следует отметить, что популярные ранее «национальная идея» и «коммунизм» заметно отошли даже не на второй, а на третий план, уступив место усилению суверенитета Украины и научно-техническому прогрессу.

Промышленно развитые страны часто называют «обществом 2/3». Это означает, что большинство населения готова принимать «правила игры» устанавливаемые государством и соответственно действовать в рамках закона, не допуская деструктивных действий. Ниже приведенные данные являются одним из показателей того, что в украинское общество приближается к «обществу 2/3» и революции или социальные катаклизмы в Украине мало вероятны.

Сложившаяся ситуация на Украине способствует возникновению проблем различной сложности, что Вы готовы предпринять для их решения?

Буду самостоятельно решать	25%
Подпишу обращение к правительству	8%
Выйду на митинг демонстрацию	6%
Буду участвовать в забастовках	4%
Если понадобится возьму оружие, пойду на баррикады	15%
Ничего не буду делать	15%
Затрудняюсь ответить	27%

Как видим к активным формам выражения протеста готовы около 20%, что явно мало для значимой тенденции.

Косвенным подтверждением этого является и степень интереса к политике и готовность к участию в выборах, участие в политике легальными методами.

Если Вы интересуетесь политикой, то в чем это выражается?

Внимательно слежу за информацией о политических событиях	40%
Обсуждаю политические события с друзьями	40%
Участвовал в последнее время в политических демонстрациях, митингах	5%
Участвовал в организации и проведении предвыборной компании	7%
Присутствовал на собраниях какой-либо политической партии	7%
Не интересуюсь политикой	33%

Если бы выборы были завтра какое решение Вы бы приняли?

Не буду участвовать	9%
Ещё не решил, но наверное не буду	6%
Ещё не решил, но наверное буду	9%
Буду участвовать	52%
Мне это не интересно	6%
Затрудняюсь ответить	18%

Учитывая то что, всякие рейтинги и уровни популярности относительны, в список включены политические фигуры, которые в конце декабря 1998г. заявляли лично или рассматривались в прессе как претенденты на пост Президента. (Кривонос - вымышленное имя)

Если бы выборы Президента были в ближайшее время, за кого бы Вы отдали свой голос?

Кучма	12%
Мороз	9%
Симоненко	8%
Ющенко	7%
Лазаренко	6%
Витренко	5%
Марчук	3%
Пинзеник	3%
Чорновол	3%
Ткаченко	1%
Удовенко	1%
Матвиенко	0%
Головатый	0%

Достаточно низкие показатели поддержки населением нынешних претендентов на пост Президента Украины, позволят появиться на политической арене 1999 г. еще многим малоизвестным политическим деятелям. Политическая структуризация общества пока не состоялась, что показывают и данные о рейтинге политических партий, среди которых также нет явных лидеров.

**Рейтинг политических партий представленных в Верховной Раде
(рассчитан на основе оценки респондентами деятельности партий в ВР)**

Коммунистическая партия	- 27%
Партия зеленых	- 22%
Социалистическая партия	- 22%
Громада	- 21%
Народно-демократическая партия	- 20%
Социал-демократическая партия (о)	- 18%
Народный Рух	- 16%
Прогрессивная социалистическая партия	- 16%

Анализ результатов, в сопоставлении с данными исследований, проведенных ранее, показывает возрастающее значение в системе социально-политических приоритетов, стремления граждан к наведению в стране порядка и ожидание от государства реализовать для этого свои властные полномочия.

Отсутствие среди партий и политических деятелей ярко выраженных лидеров при высокой степени доверия государственным институтам создает преимущество для политических фигур занимающих высокие посты в органах власти. Вместе с тем, общая социально-политическая ситуация носит неопределенный характер - подавляющее большинство избирателей затрудняются стать на ту или иную сторону. Поэтому структура и расстановка сил в будущей предвыборной игре станет ясной, по уже сложившейся в Украине традиции, быстрее всего, в июне 1999 г.

А.В. РЕШЕТНІЧЕНКО**ІДЕОЛОГІЯ РОЗВИТКУ МЕГАПОЛІСА ТА ДЕРЖАВИ**

Решетніченко Андрій Володимирович - кандидат філософських наук, доцент кафедри соціальної роботи і кадрового менеджменту Дніпропетровського державного університету

Започатковане як південна столиця колишньої імперії, сьогодні наше місто стало центром вітчизняної космонавтики, масштабність та темпи розвитку якого дозволяють з погордою відчувати себе його часткою [1]. Безпосередня участь кожного у житті міста визначає не тільки долю самої людини, але й майбутнє її родини, оточення, регіону і держави в цілому. Тобто, ідеологія розвитку частини відображує суть і майбутнє розвитку цілого. Виходячи з цього правомірно задатись питанням: чи відповідає державна ідеологія інтересам мешканців та розвитку самого мегаполіса?

Щоб відповісти на це питання, треба порівняти ідеології «частини» та «цілого», не плутаючи при цьому такі поняття, як політика, влада, керівництво, соціальне управління та місцеве самоврядування. Законодавчий сенс ідеології держави ніби-то дає мегаполісу право на місцеве самоврядування, закріпивши його у законі «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР» прийнятому у 1990 році, у новій Конституції України 1996 року та у законі «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року. Однією рукою держава дала, а другою лишила місцеву владу головного – *політичної, адміністративної та фінансової* самостійності. Така ідеологія вперто тягне до верхівок гіперцентралізму як головного лиха тоталітарного режиму. Здається, нескладно зрозуміти, що управління винятковим виробничим, науковим, кадровим, транспортним, сільськогосподарським, культурним потенціалом Дніпропетровська з центру настільки ж неефективно, наскільки безглуздо було б визначати характер лікування хворих керуючись середніми показниками температури по лікарні. Ігнорування цієї простої істини веде Україну не по шляху інтеграції у Європейські та світові структури, а навпаки – у напрямку ігнорування вимог Європейської Хартії місцевого самоврядування [2]. Звертаючи увагу на ряд протиріч у законодавчій базі, Ю.М.Собко підкреслює зокрема, що у ст.7 розд. «Загальні принципи» та частині 1 ст. 140 Конституції 1996 року лише визнається право і гарантується місцеве самоврядування, у той же час як ст. 3 Європейської Хартії акцентує увагу на «реальній здатності» місцевої влади вирішувати проблеми «під свою відповідальність у інтересах місцевого населення» [3]. Те ж саме стосується розбіжностей між застарілим законом «Про бюджетну систему», прийнятим ще у 1990 році та реальними правами місцевої влади на власний бюджет, податки і т.ін [4]. Отже на практиці подібна логіка абсурду перетворює космічну столицю у другорядного периферійного небіжчика позбавленого права формувати та розпоряджатись власним бюджетом,

податками, зборами та іншими механізмами як фінансово-економічної, так і усіх інших видів діяльності.

Складаючи серцевину нової ідеології у перехідний період, місцеве самоврядування повинно визначати політичні напрямки стратегічного розвитку України. Переживши часи регіональної «частковості», «другорядності», «периферійності» та повної залежності від тоталітарного «центру», на шляху до демократичної моделі цивілізованого соціального управління саме місцеве самоврядування стає тим пробним каменем, який перевіряє здатність України не повторити помилок диктаторського режиму.

Поєднавши поняття партійної монополії з принципами гіперцентралізації влади, тоталітаризм фактично знищив демократичні засади управління. Зараз Україна переживає нелегкі часи розв'язання протиріччя між непомірним розростанням владних структур і реальною потребою у міцній та дієспроможній владі, здатній забезпечити високий рівень життя і пов'язані з цим міжнародний статус і авторитет України.

Отже, невід'ємність моделі демократичного цивілізованого суспільства від сильної влади зовсім не передбачає стягнення життєвоважливих функцій лише до центру та непомірний апарат законодавчих та виконавчих владних структур.

Демократія, позбавлена можливості розвитку на місцевому рівні, набуває досить поширених нині форм «лозунговості», «партійності», «клановості», «кастовості», «групового егоїзму» та інших ознак, які багато в чому нагадують тоталітарний устрій держави радянських часів. Деяко спрощуючи, можна сказати, що гіперполітизована форма псевдодемократії радянських часів зараз спотворюється псевдоринковими цінностями «прибутку» та «збагачення» за будь-яку ціну. На шляху подолання прірви між купкою багатіїв та основною частиною зубожілого населення повинно стати місцеве самоврядування. Місцевій владі для ствердження правового соціального управління необхідні кадрові, фінансово-економічні, матеріально-технічні, інформаційні, силові, наукові та багато інших відповідних ресурсів. Доступність громадськості як до вибору, так і до застосування, розвитку та регуляції тих або інших адекватних ресурсів і засобів надає процесам місцевого самоврядування ознак гуманності та істинної демократизації. Кажучи інакше, позбавлена доступу громадян на місцевому рівні до ресурсів, управлінська система демонструє по суті асоціальну і антигуманну політику відносно власного народу та держави.

Місцеве самоврядування дозволяє поставити питання про концептуальні, правові і політичні проблеми використання і розвитку соціальних ресурсів на рівні сіл, міст, областей та регіонів. Ініційовані «верхівкою» та «центром» реформи призвели, як відомо, до розкрадання, привласнення народних багатств та формування прошарку так званої спекулятивної або кримінальної «буржуазії».

Позбавлена правового захисту, підтримки і мотивації праці основна частина населення буквально штовхає регіони і державу в цілому до прірви духовної маргіналізації і демографічної деградації. Усунення місцевої влади від можливостей долати створені центром передумови до знищення ідеалів, збіднення інтересів та опримитивлення життєвих установок представників усіх

без винятку верств населення, лише ускладнює ситуацію та скорочує строки для якісних змін існуючої управлінської системи. Подолати непомірне падіння довіри до центральних владних структур можна лише шляхом підвищення віри людей у реальні можливості місцевої влади.

Проведення активної далекоглядної державної політики неможливо поза дієвим використання економічних ресурсів. На жаль, центральні владні структури продемонстрували повну некомпетентність у цій справі. Спираючись на спотворені механізми «прихватування», владні кола сприяли формуванню класу власників, при фактичному знищенні міцних структур виробників і господарів. Отже, перебуваючи на 50-70% у «тіньовому секторі», економічні ресурси знекровлюють перш за все головні клітини державного організму – села, міста та цілі області. Спроби компенсувати непомірні втрати шляхом адміністративного тиску на податкову систему лише прискорюють екстенсивні процеси шляхом подальшого розростання бюрократичного апарату.

Розмежування повноважень між центром і органами місцевого самоврядування є важливою умовою розвитку інтелектуального, культурного і духовного потенціалу регіонів. Діяльність закладів освіти і культури, засобів масової інформації, охорони здоров'я, фізкультури і спорту безпосередньо пов'язана із станом місцевих економічних ресурсів. На жаль, за умов кланово обмеженої і кастової за своєю суттю «демократії», освіта все більше набуває рис елітарно обмеженої можливості, культура грубо диференціюється на «масову» та «елітарну», ЗМІ стають знаряддям реакційних сил і запроданських режимів. Спорт і охорона здоров'я давно вже втратили ознаки загальності, перетворившись у черговий засіб забезпечення одних і обкрадання інших. Позбавлена політичних, правових, фінансово-економічних, матеріально-технічних, організаційних та інших складових соціального управління, місцева влада по суті виключена з процесу матеріального виробництва та духовного відтворення, які є визначальною умовою розвитку економічних ресурсів на містах.

До числа провідних напрямків періоду трансформації соціалістичного суспільного устрою в Україні 90-х років належать підходи до визначення у якості-інтегруючих ідеологічних тенденцій 1 – орієнтації на «постіндустріальні» соціокультурні обставини, 2 – курсу політичної прагматики або «здорового глузду владних структур», 3 – доктрини національної ідеї, 4 – пріоритету гуманістичних загальнолюдських цінностей, 5 – ствердження ліберальних підходів та 6 – консолідуючої ролі культури.

Прихильники постіндустріального майбутнього суть трансформаційних процесів в Україні вбачають у перетворенні тоталітарного суспільства в плюралістичне [5], пов'язуючи «посткомуністичну» епоху з «постдемократичними» процесами, які відбуваються в країнах СНД [6]. Більшість фахівців вважає, що не тільки постсоціалістичні країни, а й увесь сучасний світ, втягнутий у процес докорінної зміни соціокультурних засад, що обумовлює перехід до якісно нової-постіндустріальної стадії розвитку [7, 8, 9, 10]. Якісними змінами людство буде зобов'язане, на нашу думку, процесам освоєння ближнього та більш віддаленого космічного простору, тобто освоєнню принципово нових форм руху матерії, для реалізації яких недостатньо прогресу лише у технічній та інформаційних

сферах як головних ознаках «постіндустрії».

Дуже поширені і найбільш відчутні на побутовому рівні свідомості футурологічні парадигми пов'язані з тенденцією так званого «здорового глузду» та «політичної прагматики». Якщо політичні гасла трансформації суспільства переслідують мету утвердити гуманістичне бачення реалій і поновити буттєдійну спроможність управлінських структур, то державна бюрократія, навпаки, розуміє під «глуздом» та «прагматизмом» свої власні інтереси, амбіції та приземлені цілі. Спекулюючи на хитких плюралістичних цінностях і фактичній відсутності загальноприйнятної світоглядної парадигми, державні чиновники прагнуть звільнитися саме від гуманізованих критеріїв соціальної оцінки як передумов, так і наслідків їх управлінської діяльності. Тому глузд і прагматизм державних чиновників у реальному житті обертається здебільше егоїзмом, користолубством і навіть мафіозною корумпованістю управлінських структур.

Національна ідея як основа політично-ідеологічної доктрини української держави не витримала випробувань часом, хоча як феномен духовного відродження суспільства і досі залишається відкритою. Модна наприкінці 80-х і початку 90-х років [11], вона стимулювала подолання наслідків державного устрою радянського типу і навіть претендувала на роль об'єднуючої ідеї всіх народів України [12]. Однак невизначеність поняття національного і обмеженість критеріїв впливу духовності на процеси проектування майбутнього не дозволили ідеї національно відродженого державотворення зайняти належне місце в системі управлінський дій.

Схожа доля спіткала і футурологічні претензії прихильників гуманістичних загальнолюдських цінностей. У даному випадку «загальність» гуманізму обернулася ототожненням його з постмарксистськими варіантами соціалізму які, на думку М.Бердяєва, С.Булгакова, Ж.Марітена, Ж.-П.Сартра, здатні відродити тотальний духовний канібалізм. Позбавлена управлінської концепції державотворення, вища влада допускала безліч проявів використання особистостей і соціальних спільностей як засобів досягнення власних інтересів окремими колами, що надавало гуманізму саркастичного і навіть цинічного забарвлення. Отже, гуманізм поза межами концептуальних основ управлінської діяльності обертається нерідко кроками до асоціальних наслідків впливу тих керівних структур, які позбавлені будь-яких ознак професійної культури і взагалі права очолювати державні структури.

Нові для України тенденції інституціоналізації ліберальних підходів в системі політичного життя та ідеологічної засади державного управління є реакцією на методологічний вакуум і одночасно спробою підміни концепції управління різновидами наперед безперспективних лозунгів та гасел. Виступаючи у ролі метастратегії соціального управління [13], лібералізм по суті лише деталізує надбані історією цінності гуманістично орієнтованих підходів та окремі ознаки духовної життєдіяльності суспільства. Щодо пропонуємих засобів подолання суперідеології крайнощів, то давно відомі в історії діалектики критерії гармонії, краси і міри відіграють не меншу роль, аніж цінності лібералізму, суть яких вони й складають. Крім того, пов'язуючи себе з одним із напрямків соціального пізнання – конфліктологією, ліберальний підхід позбавляє управлінську науку головного – орієнтації на теоретичну єдність

різнопланових засобі в соціального пізнання.

Консолідує роль культури як визначальної умови соціального прогресу дійсно є дуже актуальним і важливим явищем у процесах трансформації суспільства [14, с.57-60]. Розглядаючи культуру як царину здатну консолідувати націю в творчому пориванні для досягнення великої мети [15], дослідники справедливо констатують автономізацію сфер політичного, економічного та культурного життя, витискування соціокультурних реформ на периферію соціальної політики, дефіцит у вищих ешелонах влади високої політичної інтелігентності, глибокої компетентності та прихильності до гуманістичних цінностей. «На жаль,-справедливо зазначають автори,-нині гуманістичний тип культури проголошується лише на словах, а в політичних рухах і партіях, як і раніше, домінує культ боротьби». [14, с.59]. В той же час, історично пов'язані між собою наук і культура не повинні, з одного боку ототожнюватись, а з другого - взаємоізолювано претендувати саме на визначальну роль. На жаль, серед діячів культури не менше представників позбавлених інтелігентності, компетентності та гуманістичних цінностей, аніж у сфері політики, економіки, управління, виробництва чи навіть науки. І, мабуть, головне полягає у зміні культурних парадигм, зміст яких сам по собі не здатен існувати поза межами загальних і окремих цінностей, визначаємих процесами трансформації соціогенезу [14, с.15-66].

По суті розглянуті вище підходи так чи інакше намагаються виокремити і абсолютизувати роль того або іншого фактору у ранзі головного або центрального поняття ідеології соціального управління. До числа найбільш заангажованих засобів абсолютистського впливу на підходи до моделювання майбутнього слід, перш за все, віднести «політику», «економіку», «техніку», «владу», «науку», «культуру» та інші, серед яких по суті не знаходиться навіть поважного місця для управлінської діяльності. Між тим саме управління визначає якість та наслідки функціонування усіх цих сфер соціального життя, потребуючи від керівників як виконання владних функцій, так і політичної компетентності, економічної освіченості, духовної культури та наукового підходу.

Ідеологія як організуючий і спрямовуючий чинник свідомої діяльності суб'єкту управління тісно пов'язана із світоглядом. Різні за якісними ознаками світоглядні парадигми є головною причиною тих або інших ідеологій. Розглянемо, зокрема, деякі найбільш суттєві особливості у становленні та розвитку американських, азійських та європейських суб'єктів управління, унікальність історичних, геологічних, культурних та багатьох інших факторів кожного з них обумовлює різні за змістом світоглядні парадигми та пов'язані з ними ідеології систем соціального управління.

Історію нової Америки створювали облишивші свій континент європейці, які «розірвали» з минулим та безоглядно попрямували до нових ідеалів. Підвалини цих ідеалів становили прийнятні людям нової формації економічний інтерес, егоїзм та практицизм. Твердо впевнений в тому, що поліпшення добробуту кожного – запорука розквіту суспільства, Адам Сміт писав: «Дай мені те, що мені потрібно, і ти отримаєш те, що необхідно тобі» [16]. Ідеологія звільнилась» від всіляких національних, культурно-історичних, етичних

детермінант та концептуально сформувалась як творення такої реальності, котра відповідала б інтересам та бажанням вільних людей, непідвладних диктату ніякого історичного досвіду. В зв'язку з цим американський історик О.Тейлор відмічає: «Вірогідно, більшості американських умів надто тяжко збагнути такі і інтелектуальні конструкції, як гегелівська або марксистська філософія історії, оскільки американська культура практично позбавлена будь-якого відчуття або сенсу історії в якості найважливішого та найрозумнішого джерела дійсного і майбутнього людства; вона полишена також схильності вірити у філософію як спробу зрозуміти все різноманіття світу шляхом зведення його до уможливної системи абстрактних ідей та принципів» [17]. В якості нової буржуазної етики виступав егоїстичний інтерес, який тлумачився Гельвецієм як загальний закон. Грубо ототожнюючи фізичний світ із рухом, духовний світ він обмежує ознаками інтересу, який, на його думку, «...є єдина і загальна міра людських поступків...» [18]. Однак систематичний фундамент американського менеджеризму слід шукати у поглядах А.Сміта на природу вільного підприємництва, роль ринку та функції держави. Що стосується держави, то вона повинна 1) захищати від зовнішньої загрози, 2) забезпечувати порядок і безпеку громадян та 3) забезпечувати функції охорони здоров'я, соціального захисту, комунального господарства, які економічно малоефективні, однак соціально необхідні. Найбільш ефективно використання громадських ресурсів забезпечує вільне пересування товарів та грошей (капіталу та праці). З часом ці засади отримали назву політики *laissez faire*, яка передбачала мобільність робочої сили, вільну торгівлю землею, свободу діяльності торговців та промисловців.

В якості релігійних засад виступала ідеологія прагматично-орієнтованого та індивідуалізованого за суттю протестантизму, етика якого не заохочувала сліпого поклоніння багатству («мамоні»), хоча головне завдання благочестя орієнтувала на особисту підприємницьку активність. Точність, пунктуальність, вірність слову і зобов'язанням – ось витокі раціоналістично орієнтованих засад культурності, самодисципліни та цивілізованості американської системи соціального управління. Таким чином, ядром ідеології американського менеджеризму виступає концепція вільного підприємництва А.Сміта, у якій комерційна активність індивіда пов'язана головним чином з утилітарними цінностями, егоїстичним інтересом та прагматичною обмеженістю.

Відмінною рисою азійського (і в першу чергу японського) менеджменту виступає яскраво виражена орієнтація на колективні цінності. Особливо це стосується колективного почуття відповідальності. Коли, наприклад, на одному з нових підприємств у Японії, яке належало й керувалося американською компанією, з благих намірів запровадили систему індивідуального преміювання, то у очах працівників вона виглядала як принизлива і під загрозою загального звільнення була замінена на звичну: початкова зарплата визначається в залежності від віку, а потім щорічно збільшується. Те ж сталося і з спробами іншої американської компанії ввести в Японії систему пропозицій на зразок діючої у США, за які передбачаються солідні винагороди. Коли ж за 6 місяців не надійшло ні однієї пропозиції, американці повернулись до традиційної японської системи групових пропозицій, після чого вони потекли стрімким потоком. Отримані гроші за звичкою зберігались до кінця року на сумісню

вечірку в ресторані, а більш великі суми використовувались на проведення відпусток разом із сім'ями.

Отже азіатський колективізм – це перш за все економічно ефективний засіб взаємодії в процесі виробництва матеріальних та духовних цінностей. Орієнтація ж на індивідуалізм або колективізм проявляється в принципово різних ідеологіях організації систем соціального управління. Так, для компаній США характерно аналізувати діяльність структурних підрозділів по прибутку і трансферним цінам з використанням електронних систем інформації. Наприклад, якщо два підрозділи користуються однією машиною, управлінці дотошно враховують яка доля кожного з них, щоб витрати не включати як надбавки до зарплати. Це ж стосується чіткого й точного виміру діяльності з метою підвищення зацікавленості особистості, групи або колективу. Для вирішення таких завдань, звісна річ, потребується досить дорога і ретельно розроблена інформаційна система. Що стосується японців, то їм зовсім не притаманна регулярна оцінка діяльності окремої особи, а як співвідносяться витрати на користування загальним транспортом розумні люди вирішують «у робочому порядку». При цьому не тільки перевіряється чесність та порядність, а ще й заощаджуються значні кошти, тим більш, що ніяка машина не в змозі врахувати безлічі факторів, більшість з яких носить суто людський характер.

Ідеологія концептуальних підвалин європейського соціального менеджменту в значній мірі позбавлена крайнощів гіперіндивідуалістських та суперколективістських засад у діяльності японців та американців. Для більшості розвинених країн Європи в значній мірі властивий синтез цих протилежностей, коли принцип свободи індивідуальної підприємницької діяльності розумно поєднується з різноманіттям форм власності на засоби виробництва. Достатньо звернутись до прикладів багатьох державних підприємств із змішаною формою власності, до діяльності колективних фермерських господарств, акціонерних товариств, комерційних структур та інших організацій.

Коли мова заходить про ідеологію сучасного управління соціальними процесами в умовах трансформації суспільства, слід ясно розуміти, що не тільки держава, але й кожне село, район, місто чи регіон визначають свою специфіку через квантифікацію історичних, географічних, економічних, правових, технічних, наукових та безлічі соціокультурних факторів. Якщо на рівні держави ця ідеологія повинна визначити концепцію соціального управління з урахуванням досвіду та тенденцій міжнародної політики, то на місцевому рівні якість управлінської ідеології перевіряється рівнем добробуту та іншими показниками якості життя населення. Між тим існуюча ситуація досить протирічна саме з боку ідеологічного забезпечення як державного управління, так і місцевого самоврядування.

Перш за все це пов'язано з фактичною відсутністю ідеологічно визначеної концепції соціального управління державою, внаслідок чого владні структури позбавлені орієнтирів та критеріїв оцінки їх діяльності. Складається враження, що вищі управлінські кола або не розуміють важливість та визначальну ідеологічну роль концептуального забезпечення управлінської діяльності, або ж навмисно обходять цю проблему з метою збереження каламутної води, у якій легше ловити рибу. Так, за сім років незалежності з найвищих трибун лише

декілька разів закликали до необхідності розробки концепції, навіть проекту якої досі так і не з'явилося. Хоча, треба сказати, що зробити це буде вкрай непросто, бо сучасна теорія соціального менеджменту віддзеркалює той методологічний колапс, у якому перебуває світова наука про людину та суспільство. Більше того, будь-яка концептуально-ідеологічна модель приречена на загибель, якщо вона не спирається на ґрунтовну систему законів і принципів життєдіяльності суспільства. При цьому слід зауважити, що закони і принципи ринкової економіки не можуть виконувати роль загальних з багатьох причин. Лишаючись у межах окремих та спеціальних понять, вони нагадують долю актуальних у свій час законів і принципів тоталітарної системи, необхідність заміни яких новими усвідомлена вже більшістю населення пострадянських країн.

Ідеологія місцевого самоврядування опиняється, таким чином, у ролі такого суб'єкту соціального управління, якому одночасно слід виконувати роль творця і споживача тих загальних концепцій, законів і принципів, яких людство поки ще не сформувало. Враховуючи ж неспроможність світової теоретичної науки та центральних органів держави забезпечити суспільство дієвою концепцією, законами і принципами соціального управління, мабуть місцевій владі слід покладатись у вирішенні цих питань головним чином на себе, на власних фахівців та спеціалістів, зусилля яких одночасно сприятимуть розвитку як вітчизняної, так і світової науки і культури.

Дійсно, ідеологія домінуючих у світі концепцій соціального управління налічує сьогодні десятки «центральных» та «базових» понять, кожне з яких заперечує роль та місце іншого. Достатньо, наприклад, пригадати багатотомні обґрунтування виключності та всеосяжної ваги згадуваних вище ліберальних, постіндустріальних, культурологічних, націоналістичних, прагматичних, гуманістичних та демократичних засад, кожна з яких поза межами законів і принципів обертається тим або іншим асоціальним боком чи негативними управлінськими наслідками. Те ж саме стосується і безпосередньо управлінських концепцій, таких, наприклад, як «прийняття рішень», «системного», «наукового», «факторного», «детермінантного», «цільового», «планового», «реалістичного», «ситуаційного», підходів, «управління за результатами» та інших, які по суті ігнорують саму природу соціального суб'єкта управління і мають вигляд методологічно обмежених та малоспроможних конструктів [14]. Отже запропонована нами універсальна концепція соціального управління може розглядатись як новий крок на шляху до більш повного використання потенціалу як окремих суб'єктів, так і значних соціальних спільностей [14, с.138-141].

Окремої уваги потребує аналіз стану і шляхів розробки та обґрунтування законів і принципів як соціального буття і пізнання взагалі, так і соціального управління зокрема. Так, найбільш відомі та поширені у світі принципи отримання прибутку, конкуренції, нерівності, спеціалізації, індивідуалізації обертаються здебільше відповідно деформуючими технологіями соціального управління, які породжують геополітичних монстрів, для яких окремі люди і навіть країни залишаються «засобом», «робочою силою», «інструментом» або ж безпосередньо «грошима», але аж ніяк не метою і самосуттю управлінської системи. Не менш відомі принципи колективізму, централізації, партійності, об'єктивізму поза межами загальних законів також обертаються

гіперполітизованими тоталітарними режимами, розвиток яких породжує фашизм та інші крайні форми екстремізму. Між тим вже сьогодні переважна більшість міст і сіл України може навести зразки соціального управління не тільки на рівні кращих світових стандартів, але й багато в чому складаючих духовну основу підходів наступного тисячоліття. Отже, щоб ефективно керувати не обов'язково безнадійно дивитись на захід та шукати зразки там, бо вони неодмінно є у себе вдома, необхідно тільки мати голову і очі, щоб їх бачити, підтримувати та розвивати. При цьому не слід забувати, що сам захід та схід вміють цінувати розум і таланти українського народу, які багато в чому складають основу наукового і технічного прогресу багатьох країн світу. Підмурки цих талантів та здібностей древніх слов'ян складають принципи усвідомлення єдності та протиріч суб'єкта та об'єкта управління, збагачення самої по собі ідеї конкуренції принципами саморушійності та змагання, які мають значно більше форм та можливостей стимулювання не тільки до праці, але й для відпочинку та культурного розвитку. Широковідомий у біологічних науках та антропології закон гомеостатичної саморегуляції живих систем поки що не набув у соціальних науках статусу загального, згідно якого фундаментом соціального управління будь-якого рівня, у тому числі й державного, виступає закон самоуправління і, перш за все, місцевого. Тобто співпадіння закону і принципу самоорганізації суб'єкта і об'єкта є необхідною умовою оптимізації життєдіяльності самокерованих та саморегулюємих соціальних спільностей. Відносно ж стосунків між «центром» та «периферією» слід зазначити, що тлумачення їх у рамках примітивної діалектики призводило до крові та катаклізмів тільки тому, що сама ця «діалектика» була збоченою та хибною. Здавна відомий принцип ієрархії суб'єктів та об'єктів управління здатен розставити по місцях більш вправних, спритних чи розумних. Отже ієрархія керованих та керуючих зовсім не означає, що підлеглий не повинен краще за керівника бігати, стрибати чи плавати, хоча керівник при цьому може залишатись вагомою та поважною фігурою не тільки за своєю посадою, а й за професіоналізмом, досвід та людяність. Так само і «периферія» по відношенню до «центра» може мати свої гідні здобутки та переваги, ні в якому разі не зазіхаючи на політичні та адміністративні повноваження столиці. Більше того, «центр» просто задихнеться у спробах стягнути до себе регулювання усіх без винятку функцій, хоча контроль за їх виконанням та, можливо, координацію діяльності він, подібно голові людини, виконувати повинен. Але ж це зовсім не означає, що для виконання функцій координації та контролю «периферія» повинна утримувати такий «центральный апарат», який дорівнює місцевим структурам задіяним для реалізації самих цих функцій.

До числа визначальних належить і закон упередження, який в системі управління пов'язаний з формуванням стратегічних орієнтацій суб'єктів та об'єктів. Мабуть центральною умовою його плідної реалізації та головним чинником забезпечення дієвості та ефективного практичного використання повинен виступати принцип довіри між «центром» та «периферією», між усіма об'єктами та суб'єктами управлінської діяльності. Саме довіра повинна відкривати простір суб'єктам управління для підняття власного іміджу та розвитку найбільш властивих йому можливостей і потенціалу взагалі. Для

держави цей принцип – мабуть головна умова не тільки підняття міжнародного іміджу, але й визначення шляхів до добробуту і процвітання власних громадян.

Коротко резюмуючи, слід ще раз підкреслити найголовніше: давно вже перезріла проблема ідеологічного забезпечення процесів соціального управління як державою в цілому, так і усіма її складовими частинами повинна спиратись на таку концептуальну платформу, зміст і дух якої відповідав би загальнолюдським законам і принципам життєдіяльності. Будь-які спроби сліпого копіювання чужого досвіду призводять лише до нехтування можливостями та унікальним духовним потенціалом власного народу. Спроби обмежити вимоги до плідного та змістовного управління соціальними процесами обертаються такими псевдоцивілізованими «здобутками», які протирічать інтересам місцевого самоврядування, ведуть до зубожіння власного народу і затримують процеси входження України до європейського та світового співтовариства.

Література:

1. Швець Н.А. Днепропетровск 2000: проблемы развития большого города//Грані.-1998.-№2.- С.5-15.
2. Собко Ю.Н. Европейская хартия местного самоуправления и проблемы местного самоуправления Украины//Придніпровський науковий вісник. По матеріалах Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми демократизації посткомуністичного суспільства у контексті європейського досвіду».-№95-96 (162-163).- Дніпропетровськ, 1998.- С.189-190.
3. Там же, с.189.
4. Там же, с.190.
5. Сорос Д. Утвердження демократії. – К., 1994.-С.194.
6. Зиновьев А. Посткоммунистическая эпоха//Политическая мысль.-1994.№2-С.19.
7. Bell D. Sociological Journeys. Essays 1960-1980. London, 1980.
8. Белл Д. Роз'єднання царин: формулювання тем//Політологічні читання.-1994.- №3.- С.53.
9. Політ. Исследования.- 1991.- №3.- С.20.
10. Степаненко В. Національно-державне будівництво і проблема соціокультурної ідентичності//Політологічні читання.- 1994.- №1.- С.11.
11. Андрущенко В., Міхальченко М., Штика О. Українство і національна ідея державотворення//Віче.- 1992.- №8.- С.111.
12. Мясников О. Авторитаризм. Ще не режим, але вже й не симптоми//Віче.-1994.- №3.- С.18-19.
13. Кизима В. Від стратегії «коливання» до метастратегії лібералізму//Віче.-1994.- №4.- С.10-11.
14. Решетниченко А.В. Парадигма жизнедеятельности и мировоззрение. Методологический аспект.- Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1997.- С.126-141.
15. Кравченко І. Культура як національна мета//Віче.- 1995.- №2.- С.135.
16. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов.- М., 1962.- С.27-28.
17. Taylor O.H. A History of Economic Thought. N.Y., 1960. P.282.
18. Гельвеций К.А. Об уме. Соч. в 2-х т.- Т.1.- М., 1974.- С.186.

В.Д. МИХАЙЛИШИН

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Михайлишин Володимир Дмитрович - Президент Дніпропетровського регіонального Фонду «Громаські ініціативи»

На межі двох тисячоліть з волі нашого народу на геополітичній карті світу постала нова велика держава - Україна. Голосуючи в 1991 році за незалежність, український народ мав велику надію на краще життя, на реальну свободу і соборну державу. Вже само слово «держава» говорить про себе досить відверто: держати - значить утримувати разом. Держава є силою, що збирає людей у єдність, вона - матеріалізована спільність народу та неабияка сила для підтримки та реалізації національної ідеї, цінностей етнонаціонального культурного життя. Держава являє собою інституційно реалізований стан співіснування громадян у вигляді війська, міліції, чиновництва, вищої бюрократії, а також інститутів права, моралі, культури, традицій тощо. Головною ознакою держави є Закон, який мусить спиратись на постулат: або духовний, або матеріальний. Так на яких засадах ми сьогодні єднаємось? Що є основою нашої державності, що лгітимує владне утримання нас разом в державі Україна?

Шукаючи відповіді на ці та інші світоглядні питання, бачимо, що, з цілого ряду причин, не всі сподівання народу збулись. Однією з таких причин безперечно є відсутність державницької, національної об'єднуючої ідеології в Україні, яка могла б згуртувати різні групи населення: національні, суспільні, релігійні.

Національна ідеологія відіграє вирішальну роль в історії розвитку кожного народу, етносу, держави. Згадаймо, як із попелу другої світової війни піднялися в своїй могутності Німеччина і Японія, майже з історичного небуття, завдяки національній ідеї відродився Ізраїль, прогресують у своєму розвитку Іспанія, Туреччина, Південна Корея, Індонезія. Все це стало можливим завдяки реалізації відповідних національних ідей.

Будучи життєвим ідеалом нації, національна ідея має узагальнену світоглядно-методологічну вихідну позицію. Раціональними проявами національної ідеї є концепції: національного державотворення, національної політики, національної безпеки, національного економічного розвитку, національної культури, національно-визвольних змагань тощо. Крім того, національна ідея має ще один прояв - ірраціональний, який базується на психології, інтуїції, інстинктивності, менталітеті, національному характері конкретних носіїв національної ідеї.

Кожний народ має власну національну самосвідомість і свою специфічну філософію національного буття. Без них він стає народом невільників, рабом для інших народів.

Сутність «української ідеї» - у природно-історичному прагненні української спільноти до політичного самоутвердження. Ця колективна ідентичність може подаватись, залежно від радикальності поглядів її виразників,

в широкому діапазоні уявлень: як визначення національної єдності на основі духовно-кровної спільності; через твердження про спільну історичну долю, традиції та релігію; у закликах до нагального вирішення питання мовної однорідності. А реальний зміст національної ідеї полягає у дополітичному утвердженні єдності та у вирішенні проблеми легітимації влади. Тобто, необхідно будувати державу не якогось прошарку, частини населення, а усіх людей, що живуть нині в Україні, враховуючи їх інтереси, погляди, знаходити спільний ідеологічний знаменник. Політична нація є спільнотою, що певним способом виробляє принципи, правила та процедури розподілу влади в державі. Проблемою формування політичної нації є організація розподілу влади та владних повноважень між людьми на всіх рівнях суспільного життя.

Важливо розрізнити поняття етнічної та політичної нації, введено до західної політології на початку 20 століття відомим німецьким істориком Фрідріхом Майнеке. Об'єднання людей в етнічну націю включає набагато більше об'єднувальних чинників, ніж ті, які єднають громадян у громадянське суспільство, у політичну націю. **Етнічна нація є серцевиною політичної нації, об'єднуючи навколо себе інші національні меншини в ціле, тобто політичну націю.** Набір чинників, які об'єднують політичну націю, не є таким багатим, як у випадку етнічної нації: це, як правило мова, політичні символи, найважливіші державні традиції, але саме ці українські культурні ознаки забезпечують основу для існування держави та стабільність в ній. Таким чином важливо розрізнити поняття етнічної та політичної нації, оскільки вислів «національна держава» позначає етнократичну державу, натомість вислів «національні інтереси» позначає інтереси не тільки українців (як етнічної нації), а інтереси тієї політичної спільноти, яка визначена політичною нацією.

Зрозуміло, що завдання виховання національної самосвідомості українців і завдання виховання національної самосвідомості громадян України не є тотожними. Відомий філософ Жак Марітен у своїй книзі «Людина і держава» розглядає проблему взаємин держави і людини з розрізнення концептів суспільства, спільноти і нації, наголошуючи на важливості цих розділень для сучасного політичного мислення.

Державотворення має іти паралельно з націотворенням. Єдина держава може існувати без диктатури лише тоді, коли вона обіймає своїми кордонами об'єднаний дух народу.

На становлення української політичної нації та людини-громадянина негативно вплива стереотипи нетерпимості до етнічних ознак (крім російської) у частини громадян України. Ці стереотипи, успадковані від довготривалого перебування України у складі спочатку російської, а потім радянської імперії, культивувались відповідною ідеологією. Відомо, що російський комунізм (особливо після приходу більшовиків до влади) еволюціонував у бік ототожнення з російським експансіоністським націоналізмом. За висловлюванням М.Бердяєва: «Неосяжність російської землі, відсутність кордонів і меж відбилась на будові російської душі. Пейзаж російської душі відповідає пейзажу російської землі, та ж безмежність, безформність, спрямованість у нескінченне, широта. На Заході тісно, все обмежено, все оформлено і розділено за категоріями, все сприяє освіті, розвитку цивілізації - будові землі, і душі. Можна сказати, що російський народ

став жертвою неосяжності своєї землі, своєї природної стихійності». Отже ми бачимо, що російські історики пояснюють деспотичний характер російської держави необхідністю оформлення неосяжної російської території, і до процитованих слів М.Бердяєва хіба що варто додати, що сама неосяжність держави, жертвою якої став російський народ, не була дарована йому природою, а була наслідком безперервних завоювань, жертвою яких спочатку стали сусідні народи, в першу чергу - український. Інтерес держави під маскою єдності полягає, як його розумів Н.Макіавеллі, у контролі території, населення і набутті інших територій з їхнім населенням, тобто держав.

Комуністичний тоталітаризм, попри відносно невеликий історичний час свого існування, здійснив перетворення у масовій свідомості українського народу, певною мірою відсік українців від етнокультурних успадкувань. Ми бачимо, як нині в Україні реанімована комуністична ідеологія, помножена на макіавеллістську техніку використання парламентаризму, отримує можливість легітимно здійснювати критику влади. Експлуатується ностальгія, що нею користуються ватажки квазіпартійних угруповань соціалістичного та комуністичного спрямувань. Тут передовсім слід згадати риторичний тиск на масову свідомість понять «єдиного економічного простору» та «розірваних економічних зв'язків». Так званий «єдиний економічний простір» - продукт мілітаристського економізму, основою якого була тотальна мобілізація та її завчасне забезпечення. Одним із найпоширеніших аргументів неоімперських пропагандистів на користь ідеї возз'єднання України та Росії є нарікання на розділеність багатьох родин внаслідок розпаду СРСР. У цьому випадку перебільшуються потреби спілкування між далекими родичами, а труднощі, викликані економічним крахом соціалістичної системи господарювання, пов'язуються з процесом суверенізації держав. Саме такий смисл прихильники відновлення «втраченої єдності» намагається закріпити у свідомості людей. По суті, стара держава, яка доклала чимало зусиль для того, щоб девальвувати родину як базову цінність, в особі своїх ідеологів апелює саме до цієї цінності, і тим самим знову робиться спроба поглинання родини державою, адже відомо, що за радянських часів родина відігравала, поруч з іншими факторами, роль одного з найефективніших засобів тоталітарного контролю.

Привід комунізму завжди з'являється поблизу надміру розвиненої влади, готуючись до терору чи вбиваючи у голову напівосвічених мас, наче цвях, слово «справедливість», аби остаточно позбавити їх розуму для тої злої гри, яку вони мають розіграти. За виразом Ницше, «соціалізм може послужити і тому, щоб... переконати у небезпеці нагромодження державної влади і у цьому сенсі прищепити недовіру до держави взагалі». Перефразувавши діалектику Ницше, можна сказати, що чим голосніше лунає заклик до створення нової ідеології, тим швидше напівосвічені маси ідуть в обійми соціалізму і тим нагальнішою стає потреба у реальних соціально-економічних реформах.

Суть соціально-економічної трансформації у загальному вигляді зводиться до того, щоб змінити існуючий економічний порядок, забезпечити економічне зростання. Успіхи в економіці та підвищення добробуту людей створюють передумови для консолідації громадян у політичну націю. Очевидно, що кожне суспільство зацікавлене в мінімізації видатків, пов'язаних із такою

змінюю. Ось чому, обираючи ту чи іншу економічну стратегію, країна фактично визначає свій шлях поєднання перетворень із досягненням економічного зростання. Перед нами проблема: які зміни слід провести, щоб вийти на шлях сталого економічного розвитку? В цілому, стратегії економічної трансформації, реалізовані різними країнами, можна умовно розділити на кілька груп, але кожна країна виробляє та реалізує свою власну економічну стратегію, в якій комбінуються елементи різних підходів до економічного зростання.

Необхідно зауважити, що національна ідея ще не є достатньою ознакою політичної організації нації. Більше того, ототожнення національної ідеї з режимом, що отримує соціально-політичну легітимність на її основі, призводить до виникнення небезпечної ситуації його самоузаконення і загрози утвердження тоталітарного режиму. Опертя будь-якої влади лише на "національну" ідеологію є позаправовим - тому що у цьому разі зникають зовнішні критерії оцінки істини, оскільки однозначне політичне тлумачення національної ідеї неодмінно зумовлює спрощене на користь представників владної еліти, позакритичне уявлення про їхню немовби природню легітимність. Прагнення створити універсальну державну ідеологію, по суті, являє собою зразок політичного радикалізму, ідеалом якого є утопія цілісності соціальних трансформацій. Інститути представницької демократії для цього процесу часто є зайвими.

Не зважаючи на ці складні процеси, в пошуках відповіді на питання, що є основою нашої державності, доходимо висновку: основою легітимності державної влади стало бажання народу утвердитися у вигляді певної етнокультурної форми співіснування. В перші роки незалежності закріплювалася модель етнонаціональної легітимації влади, коли держава розглядалася насамперед як охоронна сила для захисту національної єдності від реальної загрози розчинення в інших етнополітичних утвореннях. Етнонаціональна модель виходить з того, що міжлюдська єдність уже існує і, чим сильніша держава, влада, вміння примусово відстоювати вже наявну етностійкість, то ця держава краща. Сильна держава - природне гасло такої моделі.

Але в реальності це призводить до того, що етнонаціональні державницькі уподобання підтримують суто зовнішні, бюрократичні якості та функції держави - машинну владарювання та примусу. Насправді веде до дедалі більшого відчуження держави та влади від народу, адже народ вважається за такий, що вже з'єднаний єдиною ідеєю сам собою. Інерцію цих етнонаціональних проєктів сильної держави спритно використав новий режим. Поступово очистивши від густого національного забарвлення попередню модель, він залишив одне лише гасло - державотворення - з епізодичними ритуальними поклонами у бік вчорашньої риторики. Йдеться фактично, при виникненні на залишках руху національного відродження принципово нової моделі, яку слід назвати моделлю силової легітимації державної влади, або адміністративно-неономенклатурною легітимаційною моделлю. На жаль, в наших умовах, ні етнонаціональна модель держави, ні адміністративно-неономенклатурна не здатні рахуватись з самоврядуванням, з громадською активністю народу.

Сталося так, що національна ідея та ідея державотворення виявились занадто зручною формою для легітимації державної влади посткомуністичної доби. Водночас національна ідея в цьому процесі для владної еліти вже не є

головною, хоча, заграючи з нею, влада не полишає - навіть символічно - зв'язку з національною атрибутикою, що так легко вводить у приємну оману українських націонал-романтиків.

Відомо, що колективна ідентичність усталюється плином звичаєвого життя. Тому апеляції до загальних цінностей національної ідеї є завжди зверненням до звичаєвих норм співжиття. Ці процеси залишають поза увагою головний чинник сучасної державності - вільне визнання громадянином інституту держави. Утвердження держави відбувається через життя, інтереси, працю, бізнес кожного окремого громадянина.

На превеликий жаль, замість політичної консолідації української нації в сучасній суспільній думці завдяки пропагандистським маніпуляціям, які отожднюють у масовій свідомості поняття «демократія» з чимось суто українським, а одже «націоналістичним», «екстремістським», спостерігається дедалі більше протиставлення національної ідеї ідеалам громадянського суспільства.

Громадянське суспільство - це сукупність окремих, незалежних особистостей, у якій виокремлюються групи громадян на різноманітних засадах єднання, створюючи відповідні самоврядні угруповання для захисту власних, приватних інтересів окремих, не залежних один від одного, громадян. Для того, аби існувало громадянське суспільство, здатне використовувати державу як засіб самоврядування, має з'явитись політична спільнота, об'єднана політичну націю.

У громадянському суспільстві кожна особистість повинна розглядатись як духовний центр, що має вільну правосвідомість; реально стаючи таким центром особистість покликана виховувати в собі цю здатність. А правопорядок у громадянському суспільстві, як і функціонування державної влади, завжди є виявом безкінечної множини індивідуальних правосвідомостей, їх сили і діяльності.

Фактично громадянське суспільство в сьогодняшній Україні охоплює хіба що третину населення, при цьому ядро несформованого ще громадянського суспільства практично збігається з ядром несформованої політичної нації. Проблема полягає в тому, як поширити принципи громадянського суспільства на ту частину населення, що перебуває на «донаціональному» рівні етнічної свідомості: на мешканців російськомовних міст та українське село, яке знаходиться у майже феодальному стані. Зрозуміло, що формування структур громадянського суспільства в цих двох величезних секторах населення повинно відбуватися, в першу чергу, з середини. Душа народу не існує сама собою, за неї треба боротися в щоденному житті, на кожному кроці і в кожному часі. Це є не що інше, як відчуття і активне здійснювання власної людської і національної гідності, щонайменше певною частиною народу, якщо не цілим його етнічним масивом. Цей процес можна як прискорити, так і істотно загальмувати, - що, власне і робить доволі успішно влада, обмежуючи економічні свободи, підриваючи їх реальне правове забезпечення, недопускаючи появи економічно-незалежного від влади громадянина. Демократія в Україні запроваджена зверху, в цьому причина труднощів, які пов'язані зі становленням громадянського суспільства.

Можна сказати, що в Україні сьогодні співіснує два суспільства, між якими

розвивається конфлікт. Одне - невидиме, структуроване в ієрархічні піраміди, в орбіту функціонування якого через економічний, податковий та інші владні важелі, втягнуто аполітичні маси. Це суспільство позбавлено інституційної уяви та офіційної ідеології. Друге - суспільство, громадські інституції якого є інструментом прихованої політики та наслідком цивілізованого тиску західної демократичної спільноти на процеси перетворення країни. Таким чином відбувся поділ політико-комунікаційного простору на відокремлені та автономні області: влади - з одного боку, повсякденних економічних і побутових реалій - з другого.

Сьогодні в Україні це замкнені, непрозорі і практично самодостатні сфери суспільного життя. Комунікація між ними мінімальна і має тенденцію подальшого скорочення: влада ніяк не пояснює своїй поведінки, часто мовчить про плани, не чує закликів і вимог, що долунають знизу, не дотримуються законів, які нею видаються, не керує ситуацією і не зізнається в цьому. Влада в Україні концентрується на обмеженому просторі, вона відступила з тих капілярів суспільства, де була раніше, і не проникла туди, де її не було. Основна маса громадян також не поспішає звітувати перед владою щодо власних дій: полишені на самих себе, громадяни намагаються вижити без участі держави і обернути на свою користь взаємний брак контролю. Обопільне невизнання прав і обов'язків стає демонстрованим та неприховуваним. І нині фактично, як свідчать дослідження Інституту соціології НАН України, функціонують дві системи діалогів, що не перетинаються, два спрямовуваних ними соціалізуючих процеси, які забезпечують певний ступінь присутності, однак не мають на меті створення громадянського суспільства.

Але, незважаючи ні на що, становлення громадянського суспільства в Україні відбувається по кількох напрямках, які можна розглядати у морально-гуманістичному, правовому, економічному, політичному та загальносоціологічному аспектах цього становлення.

Шлях до громадянського суспільства пролягає через очищення людського духу для чого необхідна глобальна гуманізація людських відносин і збагачення їх повагою до особистості. Суспільні сили, які прагнуть побудови громадянського суспільства, будуть консолідовані певною програмою громадсько-політичних дій, повинні мати певну ідеологію, і такою ідеологією, на нашу думку, може стати *ідеологія громадянської дії*. Причому ідеологією, яка не є тільки політичною риторикою, що допомагає політичній силі прийти до влади, а ідеологією, на підставі якої може бути побудована реальна програма дій, ефективність яких буде перевірена в найближчому майбутньому.

А на шляху до будови громадянського суспільства в Україні нам ще належить відновити давні моральні традиції нашого народу, засвоєні правила цивілізованого світу. Усім нам треба набратися терпіння і терпимості. Рух до громадянського суспільства - це велика, хоча не завжди помітна щоденна праця по духовному зміцненню людей, їх моральному вдосконаленню.

Список літератури:

1. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. -К.: Основи, 1994.
2. Ницше Фридрих. Человеческое. слишком человеческое.- В кн.: Ницше Фридрих. Соч.: В 2-х т.-М., 1990.-С.447.

3. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма.-М., 1990. С.9.
4. Chabord Federica. Alcune questioni di terminologia: Stato, nazione, patria nenguaggio del Cingucento (1975) in Opere. T.2, Scritti sul Rinascimento. -Einandi. Torino, 1967. - P.627-661.
5. Гаєць В. Державність України. На шляху до громадянського суспільства//Віче. 1995. №5.
6. Арнольд Дж. Тойнбі. Дослідження історії.-К.: Основи, 1995.
7. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. -Дрогобич: Відродження, 1994.
8. Українська державність у 20 столітті: Історико-політологічний аналіз/ О.Дергачов (керівник авторського колективу).-К.: Політична думка, 1996.
9. Тарань О. Націонал-комунізм та українська революція: романтика і реальність//Сучасність -1994. - №2.
10. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1929). - К.: Основи, 1996.
11. Патульніцький В.В. Литенський і проблеми політичної культури.-В зб.: Останій гетьман. -К.: Академпрес, 1993.
12. Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби//С.Макеєв (керівник авт колективу).-К.: Політична думка. 1997.
13. Яковлев А.Н. Реалізм - земля перестройки.-М.: Политиздат, 1989.
14. Костенко Н., Макеєв С. Невигаданий п'ятий світ//Політична думка. - 1996.-№ 1.
15. Рікер Поль. Навколо політики.-К., 1995.
16. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств.-К.: Політична думка. 1995.

РЕЛІГІЯ ТА СУСПІЛЬСТВО

М.Ю. ДЕНЕКА

УКРАЇНА НА ПОРОЗІ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПОШУК НОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ. ДУХОВНО-РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ

*Настоятель Свято-Преображенського кафедрального собору протоієрей
о. Ярослав (Денека Мирослав Юрійович)*

Опираючись на дослідження різних суспільних структур і інститутів влади впливовістю серед респондентів користується церква (51%). «Заслугує уваги і той факт, що значну довіру надають церкві. Це може спричинити відповідне занепокоєння, оскільки в країні швидкими темпами росте кількість нетрадиційних харизматичних церков, про яких раніше не знали в Україні. Виходить свого роду духовно-ідеологічна інтервенція» [1]. Для православних, і не тільки для них, було б корисно знати, якій саме церкві надається вагомий відсоток довіри, адже занепокоєння ростом саме духовно-ідеологічною інтервенцією в Україні дійсно має місце. Якщо цей відсоток належить Українській Православній церкві - то, на наш погляд, не зашкодило б внести певні пояснення, котрі будуть відповідним орієнтиром у виборі пріоритетів чи то соціально-політичних, чи економічних, побутових, чи духовних. Маємо таке побажання, щоб у такій тонкій сфері буття людини як духовна, висвітлення довіри до тієї чи іншої конфесії було б предметним, а не аморфним. Наприклад, якщо взяти дані статистики про число культових споруд у Дніпропетровську до революції, співставляючи їх з кількістю віруючих тієї, чи іншої відповідної конфесії - ми можемо мати уявлення про рівень забезпеченості духовних потреб, їх тенденції, взаємини і таке інше.

Зрозуміло, що, покладаючи надію та сподівання на церкву як на духовну структуру в суспільстві, ми повинні чітко усвідомити і визначити що таке Церква.

Отже, Церквою називається сукупність всіх православних християн, живих і померлих («тому що у бога всі живі» (Лук. 20, 38), з'єднаних між собою вірою і любов'ю Христовою, священноначальністю і святими таїнствами. Кожен окремо православний християнин називається членом Церкви, або її частиною. Коли ми говоримо, що віримо в єдину святу соборну і апостольську Церкву, то тут під Церквою розуміються всі в сукупності люди, котрі сповідують одну і ту ж православну віру, а не ту споруду, куди ми ходимо молитися Богу, і котра називається храмом Божим [2].

Ісус Христос доручив видимий устрій і управління Церквою святим апостолам, а потім їх послідовникам - єпископам, і через них невидимо править Церквою. Господь Ісус Христос є єдиним істинним Главою церкви і ніякого іншого глави в істинній Церкві Христовій немає і бути не може. Ісус Христос Глава, а Церква є духовним тілом Христовим (Єфес. 1, 22-23; 5, 23). Св. Апостол Павло говорить: «Як тіло одне, але має багато членів, усі члени одного тіла, хоч їх багато, утворюють одне тіло, - так і Христос. Бо всі ми одним духом

хрестилися в одне тіло, іудеї чи елліни, раби чи вільні, і всі одним Духом напоєні» (1 Кор. 12, 27). «Він (Христос) настановив одних Апостолами, інших пророками, інших євангелістами, інших пастирями та вчителями, на довершення святих, на діло служіння, для створення Тіла Христового (Церкви)» (Єфес. 4, 11-12). Ісус Христос сказав, що Його Церква ніким не переможена, вона перебуватиме вічно: «Я збудую Церкву Мою, і врата пекла не подолають її» (Мф. 16, 18), «Я з вами по всі дні до кінця віку. Амінь.» (Мф. 28, 20).

Істина Божа - Божественне вчення - зберігається в єдиній Церкві Христовій: «Церква Бога Живого, стовп і утвердження істини» (1 Тим. 3, 15). Ісус Христос сказав: «Утішитель же, Дух Святий (Дух істини), якого пошле Отець в ім'я Моє, навчить вас усьому і нагадає вам усе, що я говорив вам» (Іоан. 14, 16).

Таким чином, довіряючи Церкві, ми довіряємо Господу Ісусу Христу, Його вченню, Його ідеологічним, моральним, сотириологічним засадам. І саме в Церкві бережливо охороняються християнські чесноти в цілісності чистоти віри і святості, бо святість Церкви не від святості її членів, а від святості Глави Церкви-Ісуса Христа, Його любові до Церкви: «Христос полюбив Церкву і віддав Себе за неї, щоб освятити її...» (Єфес. 5, 25-26). Кожен, хто хоче бути послідовником Христовим, притугує до себе любов Ісусову; хто хоче бути членом Церкви, має змогу свого освячення через прилучення до святості Церкви.

Таке катехізічне означення Церкви, на нашу думку, дасть багатьом більш просторе уявлення про її функціональну направленість.

Сучасне наше суспільство великою мірою зайняте переоцінкою цінностей. але для людини завжди будуть вічними поняття чеснот, які Апостол Павло називає плодами духу: «...любов, радість, мир, довготерпіння, добрість, милосердя, віра, лагідність, стриманість. На таких нема закону» (Гал. 5, 22-23). Скажіть же, будь ласка, чи не на цих критеріях потрібне атестування кожного з нас? Або візьмемо інше: «Діла плотські відомі: це - перелюб, блуд, нечистота, непотребство, ідолослужіння, чародійство, ворожнеча, чвари, заздрість, гнів, розбрат, незгода (спокуси), ересі, ненависть, убивство, пияцтво, безчинство і тому подібне. Попереджаю вас, як і раніше попереджав, що ті, хто так роблять, Царства Божого не успадкують» (Гал. 5, 19-21). Напрошується запитання, чи не ці діла плоті домінують у нашому загалі? Ми переконані, пошук нової ідеології може бути не в критеріях чеснот, а лише в методах їх втілення в життя, створення атмосфери переваг добродійності над злочинністю, переваг плодів духу над ділами плоті, добра над злом. Експеримент, який на протязі відомих десятиліть впроваджував передову ідеологію як явище класового характеру, був занадто антагоністичним та непримиренним. І саме тому так довго він міг проводитись, що моральні устої (плоди духу, вище означені) мали глибоке духовне коріння в нашому православному народі. Що ж до майбутнього - то новим ідеологам варто мати на увазі історичний досвід. *Historia est magistra vitae*. Правове забезпечення пріоритету загально-людських цінностей, котрі по суті своїй - християнські, як метод втілення нової ідеології, а насправді повернення до Бога і до Церкви - лише це забезпечить умови злагодності у суспільстві. Потрібно як найскоріше відмовитися від культивування в засобах масової інформації продукції, що несе розтління і агресивність, а діла плоті ставляться як спосіб самоствердження. Нам конче потрібно звернути пильну увагу на школи і виховні

заклади, особливо на викладання і засвоєння гуманітарних дисциплін; програмні підручники слід опрацювати на природній ментальності нашого народу, котрий має більш як тисячолітню християнську мораль.

З власного пастирського досвіду констатуємо, що молодь з цікавістю відноситься до Української Православної церкви. Ми на протязі декількох років у неділю після богослужіння проводимо вечори запитань і відповідей. Молодь частіше задає питання на теми біблійні, євангельські - старших більше цікавить обрядова сторона життя Церкви. Молодь бажає глибше проникнути у суть духовного надбання, під час богослужіння характерним для молоді є більша внутрішня зосередженість. Однак є негативні прояви серед молодих матерів, котрі дуже часто звертаються за послугами до різних новоявлених «духовних цілительниць» при захворюваннях їх малолітніх діточок. І, замість очікуваного одужання, діти отримують психічне перевантаження. Самі ж «цілительниці», знахарі інколи рекомендують своїм відвідувачам сповідь (покаяння) і причастя в Церкві. Жалієш таку людину, котра доведена до відчаю таким горе-лікуванням, не шкодуючи ні часу, ні сил, аби переконати, що над нею «працює» не цілитель, а вампір. Мета таких рекомендацій відома. Через сповідь і причастя людина по мірі своєї віри очищає своє сумління, стає врівноваженішою, спокійнішою, податливішою - наче скидає з себе гріховний тягар. Саме тут спритність «цілительки» робить свою справу до останньої сережки у вухах.

Швидкоплинність сьогодення спонукає багатьох не стійких у вірі людей йти за послугами до представників найрізноманітніших релігійних, окультивних, теософських, магічних течій, котрі обіцяють все і вся. Результатом таких обіцянок стає духовне і матеріальне виснаження, кодування, маємо приклади самогубств.

Заслуговують аналітичного підходу усякі прогнозування гороскопів, астрологів і їм подібних. Якщо все дійсно збувається, як прогнозується - річ мабуть потрібна, але, якщо не так - для чого витратити ефірний час, папір, зусилля? Прив'язуючи подібні прогнози до православних свят, під поняттям відродження духовності народу йде його духовне розтління, реклама забобонів. Минулого 98 року, по телебаченню одного з дніпропетровських каналів показували ворожку, котра показувала, як потрібно ворожити на картах, і чомусь хрестила карти. Можемо стверджувати, що висвітлення через ефір різних поганських звичаїв, віри в прикмети і інші марновірства є спокусою на участь в чародійствах і ворожбах.

Глибоке ж пізнання Божої Премудрості, повноцінне вивчення Біблії, знання історії Старого і Нового Завітів, засвоєння глибин надзвичайної духовності учительних книг Святого Письма дозволили б опрацювати гармонію відносин у суспільстві. Згадаємо слова поета:

Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя.
А то заліжете на небо:
«І ми не ти, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,
Немає ні пекла, ані раю
Немає й бога, тільки я!»
Вчімося і шануймося, бо ми того варті.

Примітки

1. Квитка С.А., Забродин С.И. Социально-экономические тенденции и политические приоритеты//Грані. Науково-теоретичний та суспільно-політичний альманах. 1998. Листопад, С.24.

2. Тут і даліше цитуємо матеріал із «Закону Божого» складеного протоієреєм Серафимом Слободським: Закон Божий. - Вид. IV.//Holy Trinity Monastery, Jordanville, 1987, P.545.

ХРОНІКА НАУКОВИХ ПОДІЙ

5-6 грудня 1998 р. в Тернополі відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція на тему: **«Національна ідея - основа ідеології державного будівництва»**, яка була організована Тернопільською обласною радою спільно з Тернопільською академією народного господарства.

Учасники конференції працювали в трьох секціях: державного будівництва, духовного відродження та молодіжної політики. В роботі взяли участь вчені, священослужителі, політичні діячі, державні службовці, активісти різноманітних молодіжних, культурних, просвітницьких організацій з Києва, Львова, Дніпропетровська та інших міст України. Особливістю проведення конференції було поєднання виважених аналітичних підходів науковців (О.Баган, Б.Хараш, А.Дуда), політично заангажованих прямолінійних суджень партійних діячів (В.Іванишин, Б.Червак, Ю.Сиротюк) з емоційно піднесеними виступами діячів церкви, культури і мистецтва (В.Цибулько, В.Пилат, о.Михайло).

Під час роботи конференції серед багатьох важливих проблем сучасного етапу становлення української державності підіймалися питання формування нової ідеології української держави. Більшість виступаючих зійшлися на тому, що саме національна ідея має бути стрижнем системи державно-національного світогляду сьогоденної України.

Матеріали роботи конференції побачать світ в одному з номерів журналу «Українські проблеми» за 1999 р.

11 лютого 1999 р. в Дніпропетровську проведено науково-теоретичну конференцію **«Україна на порозі XXI століття: пошук сучасної ідеології»**, яка була організована спільно виконкомом Дніпропетровської міської ради, Дніпропетровським державним університетом та Центром соціально-політичних досліджень. На конференції виступили киевські та дніпропетровські вчені: С.О.Макеєв, А.Г.Болебрух, В.Г.Городяненко, О.С.Токовенко, В.Є.Романов, С.А.Квітка тощо. В цілому в роботі конференції взяло участь близько 100 чол., виступило з доповідями та повідомленнями більше 20 науковців, серед них доктори та кандидати наук гуманітарного профілю.

Метою конференції був всебічний розгляд проблем формування сучасного світогляду в Україні під час трансформації суспільства та економічного оновлення. Виступаючі неодноразово наголошували на необхідності синтезування прийнятної для більшості українських громадян позитивної системи суспільних вартостей. Національна ідея у тому вигляді, як вона пропонувалась останні 8 років, не знайшла порозуміння у більшості громадян. При цьому було підкреслено, що українці мають стати сучасною політичною нацією, яка добре усвідомлює і здоланий історичний шлях, і своє сучасне становище, і контури майбутнього. Це сприятиме згуртуванню мешканців України навколо реальної, зрозумілої і привабливої програми розбудови української демократичної, соціальної і правової держави.

Обидві конференції вказують на актуальність для України ідей сучасної реідеологізації. Вони демонструють також занепокоєння та велику зацікавленість широкої громадськості, науковців та державних службовців Західного та Центрально-Східного регіонів країни в постановці і розв'язанні смисложитєвих проблем буття нашої вітчизни. Це говорить про готовність різних частин держави та соціальних груп українського населення спільно подолати всі негаразди, що спіткали нашу батьківщину на порозі третього тисячоліття.

**Видання здійснено за сприяння та фінансовою підтримкою
Міжнародного Фонду «Відродження»**

Здано до набору 11.02.99. Підписано до друку 15.02.99. Формат 70X100¹/16. Бумага друкарська №2. Гарнітура Times. Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 12,0. Обл.-вид. арк. 13,0. Зам. № 1 від 09.02.99. Тираж 500 прим.

Видавництво «Грані», 320070, м. Дніпропетровськ, пр.К.Маркса, 75
Надруковано ПП «Ліра ЛТД», 320070, м. Дніпропетровськ, вул.Челюскіна, 1

